



**T.C.**  
**Hitit Üniversitesi**  
**Sosyal Bilimler Enstitüsü**  
**Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

**TEFSİR USULÜNDE SÜREKLİLİK VE ETKİLEŞİM:**  
**BULKÎNİ, KAFİYECİ VE SUYÛTİ ÖRNEĞİ**

**Fatma YALNIZ**

**Yüksek Lisans Tezi**

**Çorum 2014**



**TEFSİR USULÜNDE SÜREKLİLİK VE ETKİLEŞİM:  
BULKÎNİ, KAFİYECİ VE SUYÛTİ ÖRNEĞİ**

Fatma YALNIZ

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

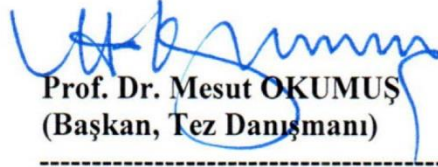
Tez Danışmanı

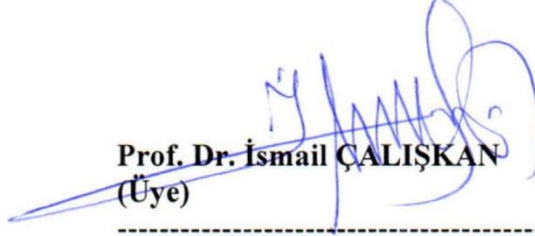
Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ

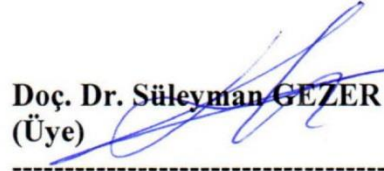
Çorum 2014

## KABUL VE ONAY

**Fatma YALNIZ** tarafından hazırlanan “**TEFSİR USULÜNDE SÜREKLİLİK VE ETKİLEŞİM: BULKİNİ, KAFİYECİ VE SUYUTİ ÖRNEĞİ**” başlıklı bu çalışma, 25/06/2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

  
**Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ**  
(Başkan, Tez Danışmanı)

  
**Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN**  
(Üye)

  
**Doç. Dr. Süleyman GEZER**  
(Üye)

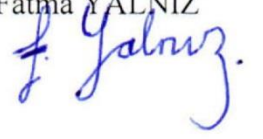
Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

  
**Prof. Dr. Mehmet EVKURAN**  
Enstitü Müdürü

**T.C.**  
**HİTİT ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (22/05/2014)

Fatma YALNIZ



## ÖZET

**YALNIZ, Fatma, *Tefsir Usulünde Süreklilik ve Etkileşim: Bulkînî, Kâfiyecî ve Suyûtî Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2014**

Hz. Peygamber'den günümüze kadar olan süreçte tefsir usulü pek çok alimin katkısıyla gelişimini sürdürmüştür. Bu zaman diliminde tefsir alimleri gerek hocalarının gerek öğrencilerinin çalışmalarından istifade etmişler, karşılaştıkları ilmî birikimi de göz önüne alıp değerlendirerek mevcut tefsir usulü malzemesini en uygun şekilde ortaya koyma çabasıyla hareket ederek yeni eserler kaleme almışlar. Pek tabii ki bu süreçte alimler birbirlerini göz ardı etmemişler, birbirlerinden doğal olarak etkilenmişlerdir.

İncelediğimiz “Tefsir usulünde süreklilik ve etkileşim: Bulkînî, Kâfiyecî ve Suyûtî Örneği” adlı tezde de Suyûtî'nin, hocası Kâfiyecî'den ve Bulkînî'nin eserlerinden ne ölçüde etkilendiğini ve bu etkileşim sürecinin ne şekilde geliştiğini, Bulkînî'nin *Mevâki 'u'l-Ulûm Fi Mevâki 'i'n-Nücûm*, Kâfiyecî'nin *et-Teysîr Fi Kavaidi İlmit-Tefsir*, Suyûtî'nin *et-Taḥbîr fi İlmit-Tefsir* ve de *el-İtkân fi Ulumil-Kur'ân* adlı eserleri bağlamında ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca bu alimlerinin eserlerinin tefsir usulü geleneğinden ne ölçüde istifade ettiklerini kendilerinden önce yazılmış başucu eserlerine yaptıkları atıflarla belirlemeye gayret ettik.

**Anahtar Sözcükler:** Tefsir usulünde etkileşim, Tefsir usulünde süreklilik, Bulkînî, Kâfiyecî, Suyûtî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, *et-Teysîr*, *et-Taḥbîr*, *el-İtkân*.

## ABSTRACT

**YALNIZ, Fatma. *Continuity and Interaction in Usul al-Tafseer: The Examples of al-Balqini, al-Kaafeejee and al-Suyûtî*, Master's Thesis, Çorum, 2014.**

Usul al-tafseer developed by the contribution of many scholars from the Prophet Muhammad until today. Throughout this time, the scholars of tafseer made use of the works of both their tutors and students, wrote new books by benefiting from the existing accumulation of studies and contributed to the excelling literature of usul al-tafseer. Surely, the scholars did not ignore each other in this process and in fact influences each other.

In this thesis entitled “Continuity and Change in Usul al-Tafseer: The Examples of al-Balqini, al-Kaafeejee and al-Suyûtî”, I examined how and to what extent al-Suyûtî was influenced by his tutors al-Kaafeejee and al-Balqini in the light of al-Balqini's work *Mevâki 'u'l-Ulûm Fi Mevâki 'i'n-Nücûm*, al-Kaafeejee's work *et-Teysîr Fi Kavaidi İlmit-Tefsir* and al-Suyûtî's *et-Tahbîr fi İlmit-Tefsir* and *el-İtkân fi Ulumil-Kur'ân*. Also, I tried to detect how and to what extent these scholars benefited from the tradition of usul al-tafseer through their references to the studies written before them.

**Keywords:** Interaction in usul al-tafseer, continuity in usul al-tafseer, al-Balqini, al-Kaafeejee, al-Suyûtî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, *et-Teysîr*, *et-Tahbîr*, *el-İtkân*.

## İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	vii
ÖNSÖZ.....	viii

### GİRİŞ

1. ÇALIŞMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI .....	1
2. ÇALIŞMADA TAKİP EDİLEN YÖNTEM.....	1
3. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ .....	2

### I. BÖLÜM

#### **BULKÎNÎ, KÂFİYECÎ ve SUYÛTÎ'NİN HAYATI VE *EL-İTKÂN FÎ 'ULUMİ'L-KUR'ÂN* ÖNCESİ DÖNEMDE TEFSİR USÛLÜNÜN GELİŞİMİ**

1. BULKÎNÎ, KÂFİYECÎ VE SUYÛTÎ'NİN HAYATI.....	4
1.1. Bulkîni'nin Hayatı .....	4
1.2. Kâfiyecî'nin Hayatı.....	5
1.3. Suyûtî'nin Hayatı .....	8
1.3.1. Doğumu ve Yetiştirilmesi.....	8
1.3.2. Tahsili ve Hayatı .....	9
1.3.3. Yaşadığı Dönem .....	12
1.3.4. Suyûtî'nin Eserleri .....	13
2. <i>EL-İTKÂN FÎ 'ULÛMİ'L-KUR'ÂN</i> ÖNCESİ DÖNEMDE TEFSİR USÛLÜNÜN GELİŞİMİ... ..	16
2.1. Tefsir Usûlü ve Kur'ân İlimleri .....	17
2.2. Tedvin Öncesi ve Sonrası Dönem .....	20
2.2.1. Tedvin Öncesi Dönem .....	20
2.2.2. Tedvin Dönemi .....	22



2.2.2.1. Müstakil Kitaplar .....	23
2.2.2.1.1. Kapsamlı Tefsir Usûlü Çalışmaları.....	23
2.2.2.1.2. Konularına Göre Tefsir Usûlü Çalışmaları .....	25
2.2.2.2. Tefsir Mukaddimeleri .....	26

## II. BÖLÜM

### **KAYNAKLARI BAKIMINDAN *ET-TEYSİR FÎ KAVÂ'İDİ 'İLMİ'T-TEFSİR,* *MEVÂKİ'U'L-ULÛM FÎ MEVÂKİ'Î'N-NÛCÛM, ET-TAHBÎR FÎ 'İLMİ'T-TEFSİR* *VE EL-İTKÂN FÎ 'ULUMİ'L-KUR'ÂN'IN İNCELENMESİ***

<b>1. <i>MEVÂKİ'U'L-ULÛM FÎ MEVÂKİ'Î'N-NÛCÛM</i> .....</b>	<b>27</b>
1.1. Atıf Yapılan Tefsir Kaynakları .....	27
1.2. Atıf Yapılan Tefsir Usûlü Kaynakları .....	28
1.3. Atıf Yapılan Kıraat Kaynakları.....	28
1.4. Atıf Yapılan Hadis Kaynakları .....	28
1.5. Atıf Yapılan Fıkıh Kaynakları .....	29
1.6. Atıf Yapılan Kelam Kaynakları .....	29
1.7. Atıf Yapılan Tabakat Kaynakları.....	30
1.8. Atıf Yapılan Diğer Kaynaklar.....	30
<b>2. <i>ET-TEYSİR FÎ KAVÂ'İDİ 'İLMİ'T-TEFSİR</i>.....</b>	<b>30</b>
2.1. Atıf Yapılan Tefsir Kaynakları .....	31
2.2. Atıf Yapılan Hadis Kaynakları .....	31
<b>3. <i>ET-TAHBÎR FÎ 'İLMİ'T-TEFSİR</i>.....</b>	<b>31</b>
3.1. Atıf Yapılan Tefsir Kaynakları .....	31
3.2. Atıf Yapılan Tefsir Usûlü Kaynakları .....	32
3.3. Atıf Yapılan Hadis Kaynakları .....	32
3.4. Atıf Yapılan Fıkıh Kaynakları .....	33
3.5. Atıf Yapılan Kelam Kaynakları .....	33
3.6. Atıf Yapılan Tabakat Kaynakları.....	33

3.7. Atıf Yapılan Diğer Kaynaklar.....	33
<b>4. EL-İTKÂN FÎ ‘ULÛMÎ’L-KUR’ÂN.....</b>	<b>34</b>
4.1. Atıf Yapılan Tefsir Kaynakları .....	34
4.2. Atıf Yapılan Tefsir Usûlü Kaynakları .....	35
4.3. Atıf Yapılan Kıraat Kaynakları.....	36
4.4. Atıf yapılan Hadis Kaynakları .....	37
4.5. Atıf Yapılan Fıkıh Kaynakları .....	38
4.6. Atıf Yapılan Kelam Kaynakları .....	39
4.7. Atıf Yapılan Tasavvuf Kaynakları.....	39
4.8. Atıf Yapılan Tabakat Kaynakları.....	39
4.9. Atıf Yapılan Diğer Kaynaklar.....	40
<b>5. DEĞERLENDİRME .....</b>	<b>40</b>

### III. BÖLÜM

#### İÇERİKLERİ BAKIMINDAN *ET-TEYSÎR FÎ KAVÂ’İDİ ‘İLMÎ’T-TEFSÎR,* *MEVÂKÎ’U’L-ULÛM FÎ MEVÂKÎ’İ’N-NÛCÛM, ET-TAHBÎR FÎ ‘İLMÎ’T-TEFSÎR* *VE EL-İTKÂN FÎ ‘ULUMÎ’L-KUR’ÂN’IN İNCELENMESİ*

<b>1. TEMEL NİTELİKLER.....</b>	<b>44</b>
1.1. <i>Mevâki ‘u’l-Ulûm</i> .....	44
1.2. <i>et-Teysîr</i> .....	45
1.3. <i>et-Tahbîr</i> .....	52
1.4. <i>el-İtkân</i> .....	53
<b>2. ORTAK NİTELİKLER .....</b>	<b>56</b>
2.1. <i>Mevâki ‘u’l-Ulûm, et-Teysîr, et-Tahbîr ve el-İtkân</i> .....	56
2.2. <i>Mevâki ‘u’l-Ulûm, et-Tahbîr ve el-İtkân</i> .....	58
2.3. <i>Mevâki ‘u’l-Ulûm ve et-Tahbîr</i> .....	89
2.4. <i>et-Tahbîr ve el-İtkân</i> .....	95

<b>3. FARKLI KONU VE NİTELİKLER.....</b>	<b>111</b>
3.1. <i>Mevâki 'u'l-Ulûm</i> .....	111
3.2. <i>et-Teysîr</i> .....	111
3.3. <i>et-Tahbîr</i> .....	112
3.4. <i>el-İtkân</i> .....	113
<b>4. DEĞERLENDİRME .....</b>	<b>114</b>
<b>SONUÇ.....</b>	<b>118</b>
<b>KAYNAKÇA.....</b>	<b>124</b>

## KISALTMALAR

- b.** : Baskı  
**c.** : Cilt  
**DİA** : Diyanet İslam Ansiklopedisi  
**DİB** : Diyanet İşleri Başkanlığı  
**İA.** : İslam Ansiklopedisi  
**İFAV.** : İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları  
**İFD.** : İlahiyat Fakültesi Dergisi  
**h.** : Hicrî  
**MÜ** : Marmara üniversitesi  
**Nşr.** : Neşriyat  
**s.** : Sayfa  
**SBE** : Sosyal Bilimler Enstitüsü  
**Trc** : Tercüme Eden  
**thk.** : Tahkik  
**Ts.** : Tarihsiz

## ÖNSÖZ

Allah Teâla'nın inzal buyurduğu Kur'ân'ın doğru anlaşılması adına, Hz. Peygamber devrinden itibaren günümüze gelene kadar İslâm uleması pek büyük gayretler sarfetmişlerdir. Bu doğrultuda öncelikle bu mukaddes kitabın isabetli idrakinin sağlanması amacıyla matuf olarak Hz. Peygamber'in tebliğinin ilk muhatapları konumunda bulunan ashabın, şifahî bir şekilde kendisinden sonraki nesle aktarımını yaptığı açıklamalar, müteselsil bir şekilde ulaştırılmıştır. Mütakaddimûn uleması daha ziyade şifahî nakli kullanmış, tefsir usulünün tedvinine duyulan ihtiyaç sebebiyle, hâkim olan şifahî bilgi nakli, zamanla yerini sistematik kitabi nakle bırakmıştır. Büyük bir özveriyle yazılan eserler, İslâm ilim geleneğine katkıda bulunmuştur.

Bu bağlamda biz de tefsir usûlüne dair yazılan ve başucu kitapları olma vasıflarını haiz Bulkîni'nin *Mevâki 'u'l-Ulûm* 'una, Kâfiyecî'nin *et-Teyisîr* 'ine, Suyûtî'nin *Tahbîr ve el-İtkân* 'ına araştırma sahamızda yer verdik. Bu eserler Kur'ân'ın anlaşılması için takip edilmesi gereken yöntemin isabetli bir şekilde görülme imkanını sağlayan ve kendisine kadar tevarüs edegelmiş mevcut ilmî yekûnu belirli bir insicamla bünyesinde toplayıp hizmete sunan kayda değer kaynaklardır. Suyûtî'nin, hocaları Bulkînî ve Kâfiyecî'nin eserlerinden istifade etmesi, hem tefsir mirasının sürekliliğini sağlayan önemli bir numune hem de alimler arasındaki etkileşimin mevcudiyetini gösteren güzel bir modeldir.

Üç bölümden oluşan çalışmamızın ilk bölümünde müelliflerin hayatını ve Hz. Peygamber'den *el-İtkân* 'a kadar gerçekleşen tefsir usulüne dair süreci ele aldık. İkinci bölümde ise müelliflerin eserlerinde kendilerinden istifade ettikleri kaynakları ortaya koymaya çalıştık. Bu suretle müelliflerin Kur'ân ve ilimleriyle ilgili hangi kitaplardan ne ölçüde istifade ettiklerini incelemeye gayret ettik. Son bölümün ilk kısmında müelliflerin eserleri arasındaki bağlantıyı ve ortak noktaları ortaya koyarak gözlemlenen sürekliliğin keyfiyetini ve aralarındaki irtibat ve tesirin boyutlarını ortaya koymaya gayret ettik. Son bölümün ikinci kısmında ise eserlerin birbirlerinden farklı olarak değindikleri konuları ve orjinal niteliklerini incelemeye çalıştık.

Eserin oluşmasında kıymetli vakitlerini ayırarak yardımlarını esirgemeyen, usul, teknik ve kaynak bulma hususunda rehberlik eden muhterem hocam Sayın Prof. Dr. Mesut Okumuş Beyefendi'ye teşekkürü bir borç bilirim. Çalışma esnasında görüş ve

düşünceleriyle yol gösterici olan değerli hocalarım Prof. Dr. İsmail Çalışkan, Doç. Dr. Süleyman Gezer, Doç. Dr. Selim Türcan, Yrd. Doç. Dr. Ömer Başkan, Yrd. Doç. Dr. Harun Bekiroğlu ve Arş. Gör. Ömer Dinç'e de hususen teşekkür ederim. Tezimin her aşamasında bana maddi manevi destek veren ve pek çok fedakarlıkta bulunan kıymetli eşim Abdullah Yalnız Beyefendi'ye ve de katkıda bulunan bütün arkadaşlarıma en derin şükranlarımı arz ederim.

Fatma YALNIZ  
Çorum 2014

## GİRİŞ

### 1. ÇALIŞMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI

İslâm tarihi boyunca Kur'ân'ı anlamaya ya da anlatmaya yönelik hizmet ve çabalar sürekliliğini devam ettirmiştir. Bu bağlamda Kur'ân'ın anlaşılması için gerekli olan ilimler Hz. Peygamber'den itibaren nüvesini oluşturmuş, süreç içinde gelişmesini sürdürmüş, günümüze kadar pek çok değerli eser vücuda getirilerek her dönemde Kur'ân'ın anlaşılması için gerekli zemin hazırlanmış ve bu eserler hizmete sunulmuştur. Dolayısıyla tefsir usulüyle ilgili eserler, hem teorik hem de pratik olarak Kur'ân'ın anlaşılması ve buna uygun tatbik edilmesinde hayatî unsur teşkil etmişlerdir. Bu manada Bulkînî'nin *Mevâki'u'l-Ulûm*'u, Kâfiyecî'nin *et-Teyisîr*'i, Suyûtî'nin *Tahbîr* ve *el-İtkân*'ı Kur'ân'ın anlaşılması ve hayata geçirilmesi adına numune bilgiler ortaya koydukları tefsir usulünde etkileşim ve süreklilik açısından büyük önem arz etmektedir.

Bu noktada “Tefsir Usulünde Süreklilik ve Etkileşim: Bulkînî, Kâfiyecî ve Suyûtî Örneği” adlı konu ile amacımız, ele aldığımız dört eserin birbirlerinden ne ölçüde etkilendiğini ve tefsir usulündeki gelişim seyrini ve etkileşim sürecinin ne şekilde geliştiğini tesbit etmek ve tefsir usulünün dinamik bir yapıya sahip olup olmadığını ortaya koymaktır. Dolayısıyla tefsir usulünde yazılan bu temel eserlerin birbirleriyle etkileşimini ve o süreci ortaya koymak büyük bir önem arz etmektedir. Ayrıca bu konunun daha önce çalışılmamış olması da konunun önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

### 2. ÇALIŞMADA TAKİP EDİLEN YÖNTEM

Araştırılan konu kadar araştırma yöntemi de çok önemlidir. Zira yöntem yanlış olursa konudan çıkarılmak istenen sonuca ulaşamaz, hedeflenen amaç elde edilemez. Bu noktada biz de ilmi çalışmalarda izlenmesi gereken yöntemleri ortaya koyan dökümanlardan istifade ettik.<sup>1</sup>

Birinci bölümde müelliflerin hayatını ve *el-İtkân*'a kadar gelişen tefsir usulünün seyrini, mevcut bilgileri insicamlı bir şekilde dizme gayretiyle aktarmaya ve genel nitelendirmelerle ortaya koymaya gayret ettik. İkinci bölümde, kitapların muhteva ve

<sup>1</sup> Ayrıntılı bilgi için bkz. Kavakçı, Y. Ziya, *İslâm Araştırmalarında Usûl*, DİB yay, Ankara 1991.

yöntemlerinin genel olarak tanıtılmasının ardından, ortak niteliklerin araştırıldığı kısımda yine kitapların ortak bablarını teker teker tanıttık. Sonrasında eserlerin birbirlerinden rivayetleri, konuyla ilgili görüş ve kanaatleri ve iktibaslarının keyfiyeti, verilen bilgilerin mahiyetine ilişkin değerlendirmeler yaptık. Bunun akabinde ikinci bölümün orijinal nitelikler adlı kısmında eserlerin farklılık gösterdikleri konulara ve bunların muhtevasına dair bir takım tespitlerde bulduk. Son olarak üçüncü kısımda eserlerin yararlandığı kaynaklar ve o kaynakların müelliflerini, bablar çerçevesinde tespit ederek, geçmiş ilmî mirastan ne ölçüde istifade ettiklerini ortaya koymaya çalıştık.

### 3. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Üç bölümden müteşekkil çalışmamızda konularına göre farklı kaynaklardan yararlandık. Birinci bölümde müelliflerin hayatını ele alırken; Bulkînî(824/1421), Kâfiyecî (879/1474), ve Suyûtî'nin (911/1505) hayatıyla ilgili Suyûtî'nin otobiyografik eseri olan *et-Tehaddüs bi Nimetillâh, Hüsnü'l-Muhâdara, Buğyetu'l-Vuât* gibi asıl eserlerden, ayrıca İbnu'l-İmad'ın (1089/1679) *Şezeratu'z-Zeheb'i*, Sehavî'nin (643/1245) *ed-Dav'u'l-Lamî'si*, Kehhâle'nin (1905/1987) *Mucemu'l-Müellifin* gibi tabakat, terâcim ve tarih kitaplarından istifade ettik. Tefsir usulünün gelişim tarihini anlatırken de el-Halil b. Ahmed'in (175/791) *Kitabu'l-Ayn'ı*, İbn Düreyd'in (321/933) *Cemheretu'l-Luğa'sı*, ez-Zemahşerî'nin (538/1144) *Esasu'l-Belağa'sı* gibi ilk dönem sözlükleri olmak üzere Kur'ân ilimlerine dair kaynakları kullandık. Tezimizin aslını teşkil eden ikinci ve üçüncü bölümde ise Bulkînî'nin *Mevak'iu'l-Ulûm*, Kâfiyecî'nin *et-Teysîr*, Suyûtî'nin *et-Tahbîr* ve *el-İtkân* adlı eserlerinden istifade ettik. Konu ile ilgili olarak güncel çalışmalardan, ansiklopedi maddelerinden ve adı geçen müellifler ve eserleri ile ilgili tezlerden de yararlanmaya çalıştık.

Tezimizde yer alan Bulkînî, Kâfiyecî ve Suyûtî'nin hayatıyla ve tefsir usulü alanındaki çalışmalarıyla doğrudan alakalı olan tez ya da makale yoktur. Yapılan dolaylı araştırmalar arasında Bulkînî'yle ilgili Adem Kılıç'ın *Muhammed el-Bulkîni'nin Tefsirdeki Kaynakları ve Uyguladığı Yöntem<sup>2</sup>* adlı tezi, Kâfiyecî'nin *Teysîr*'iyle ilgili devam etmekte olan Ahmet Küçükkömürler'in *Muhyiddin Ebu Abdillah Muhammed b.*

<sup>2</sup> Kılıç, Adem, *Muhammed el-Bulkîni'nin Tefsirindeki Kaynakları Ve Uyguladığı Yöntem*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, SBE, Samsun 2007.



*Süleyman el-Kâfiyeci el-Hanefî (H.879/M.174), Hayatı, Eserleri ve Kitabu't-Teysir fi Kavaid-i İlmi't-Tefsir Adlı Eseri*<sup>3</sup> isimli tezi, Suyûtî'nin *el-İtkân*'ıyla ilgili Harun Bekiroğlu'nun yaptığı *el-Burhan ve el-İtkân Adlı Eserlerin Tefsir Metodolojisi Bakımından Değerlendirilmesi*<sup>4</sup> çalışması, İbrahim Hakkı İmamoğlu'nun *Celeddin es-Suyûtî ve Kur'an İlimlerindeki Yeri: el-İtkân Örneği*<sup>5</sup> adlı tezi, devam etmekte olan Abdullah Yazan'ın *Kur'an İlimleri Bağlamında Zerkeşi ve Suyûtî Mukayesesi*<sup>6</sup> adlı tezi örnek olarak verilebilir. Ayrıca Kâfiyeci ve Teysir'le ilgili İsmail Cerrahoğlu'nun "Muhyiddin el-Kâfiyeci ve "et-Teysir fi Kavaidi İlmi't-Tefsir" Adlı Risalesi"<sup>7</sup> başlıklı makalesi yer almaktadır. Bu çalışmalar tezimizin konusuna yardımcı olma niteliğinde olsalar da tezimizle doğrudan alakalı değildir. Bu durum da, konuyla ilgili boşluk olduğunu göstermektedir.

---

<sup>3</sup> Küçükkömürler, Ahmet, *Muhyiddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyeci el-Hanefî, Hayatı, Eserleri ve Kitabu't-Teysir fi Kavaid-i İlmi't-Tefsir Adlı Eseri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBE, Konya.

<sup>4</sup> Bekiroğlu, Harun, *el-Burhan ve el-İtkân Adlı Eserlerin Tefsir Metodolojisi Bakımından Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya 2012.

<sup>5</sup> İmamoğlu, İbrahim Hakkı, *Celeddin es-Suyûtî ve Kur'an İlimlerindeki Yeri: el-İtkân Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara 2011.

<sup>6</sup> Yazan, Abdullah, *Kur'an İlimleri Bağlamında Zerkeşi ve Suyûtî Mukayesesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, Sivas.

<sup>7</sup> Cerrahoğlu, İsmail, 'Muhyiddin el-Kâfiyeci ve "et-Teysir Fî Kavaidi İlmi't-Tefsir" Adlı Risalesi', *Ankara Üniversitesi İFD*, Ankara üniversitesi basımevi 1963, sayı: X.

## I. BÖLÜM

### BULKÎNÎ, KÂFİYECÎ ve SUYÛTÎ'NİN HAYATI VE EL-İTKÂN FÎ ULUMİ'L-KUR'ÂN ÖNCESİ DÖNEMDE TEFSİR USÛLÜNÜN GELİŞİMİ

#### 1. BULKÎNÎ, KÂFİYECÎ VE SUYÛTÎ'NİN HAYATI

##### 1.1. Bulkînî'nin Hayatı

Bulkînî'nin tam ismi Celaluddîn Ebû'l-Fazl Abdurrahman b. Ömer b. Raslan el-Kinanî; nisbeleri Kinanî ve Askalânî; lakapları ise İbnu'l-Bulkînî,<sup>8</sup> Şeyhulimam, Kadılıkudat, Alemuddîn'dir. Kahirede hicrî 763 miladî 1362 yılında dünyaya gelmiştir.<sup>9</sup>

Ailesi, asırlardır süren seçkin bir ilim halkasına sahip âlimlerden oluşmaktadır. Babası şeyhulislâm annesi ise tanınmış nahiv âlimi ve Mısır kadısı İbn Akil'in (769/1367) kızıdır, kardeşi yine âlim bir zat olan Abdulhalik'tir ve Mısır kadılığı yapmıştır. Bulkînî kardeşinden sonra hicrî 826 miladî 1422 yılında Mısır'ın kadılığını yapmıştır.<sup>10</sup>

Babasından Kütüb-i Sitte'nin büyük kısmını okudu ancak babası muhaddislere, bazı önemli kitaplar okuyup onlardan rivayette bulunma geleneğine pek önem vermediğinden Bulkînî âli senetle rivayet etme imkanını elde edememiştir. Bunun yanında Bulkînî babasının izniyle fetva vermeye ve ders göstermeye başlamış, babası vefat ettikten sonra fetva için kendisine başvurulmuştur.<sup>11</sup>

Bulkînî çok zeki, ezberi kuvvetli bir zattı. Şafîî mezhebine mensuptu, Şafîî fikhını çok iyi bilmekteydi ve onun sancaktarlığını yapmaktaydı. Suyûtî de Şafîî fikhını Hicrî 865 miladî 1460 yılında ondan öğrenmeye başlamış, Bulkînî vefat edene dek fıkıh konusunda hocasından istifade etmeye devam etmiştir. Suyûtî istiaze ve besmelenin serhini yazdıktan sonra hocası Bulkînî'ye takriz ettirmiştir. Suyûtî, Bulkînî'den *el-Havî*

<sup>8</sup> Kandemir, M. Yaşar, "Bulkînî, Mevâki'u'l-Ulûm, Abdurrahman b. Ömer", *DİA*, c. VI, s. 409.

<sup>9</sup> eş-Şurbecî, Muhammed Yusuf, *el-İmâm es-Suyûtî ve Cuduhû Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Mektebe, Dimeşk 2001, s. 109.

<sup>10</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 110.

<sup>11</sup> Kandemir, M. Yaşar, "Bulkînî, Mevâki'u'l-Ulûm, Abdurrahman b. Ömer", *DİA*, c. VI, s. 409.

*es-Sağîr* adlı kitabın başından “aded” adlı bölüme kadar, *Minhâc* adlı eserin başından “zekat” bölümüne kadar, *et-Tenbîh* adlı eserin yaklaşık “zekat” bölümüne kadar, *İhyau’l-Mevât* adlı kitabın başından “vasiyetler” kısmına kadar ayrıca *Ravdâ* adlı kitabın “kaza” adlı babını okumuştur. Buna ek olarak Suyûtî hocası Bulkînî’den fetva verme ve ders gösterme için icazet almıştır.<sup>12</sup>

Bulkînî pek çok eser bırakmıştır. Eserleri arasında *Tefsirû’l-Kur’ân*, *Şerh Ale’l-Buhârî*, *Havâşî ‘Ale’r-Ravda Fi’l-Fıkh*<sup>13</sup> *Nehru’l-Hayât*, *En-Nâsiha Fî Def’il-Fâdiha*, *el-İfhâm Limâ Fi’l-Buhârî Mine’l-İbhâm*, *Mevâki’u’l-Ulûm Fi Mevâki’i’n-Nücûm*<sup>14</sup> yer almaktadır.

Bulkînî hicrî 824 miladi 1421 yılında Recep ayının beşinde Çarşamba günü vefat etmiştir.<sup>15</sup> Babasıyla kardeşinin yanına gömülmüştür.<sup>16</sup>

## 1.2. Kâfiyecî’nin Hayatı

Kâfiyecî’nin tam ismi Muhamed b. Süleyman b. Sa’d b. Mesud el-Berğamî er-Rumî el-Hanefî Ebû Abdillâh; lakapları allâme, ustazulustazîndir.<sup>17</sup> İbn Hacer’in *el-Kâfiye* adlı eserini çok defa okumasından dolayı lakabı Kâfiyecî’dir. Doğum tarihinde ihtilaf bulunmaktadır. Hicrî 781<sup>18</sup> 788/1386<sup>19</sup>, 780/1378, 790-1388 801/1398 yılında doğduğu söylenmektedir.<sup>20</sup> Doğduğu yerin Bergama olduğu ağırlık bassa da Kökçeki olduğu da söylenmiştir.<sup>21</sup>

Kâfiyecî dünya ile meşgaleye çok az önem vermiş parlak çehreli, nur yüzlü, dini tam, temiz ve kamil kalpli, düşmanlarına karşı hilm sahibi, çok sadaka veren ve ikramı seven, Kur’ân’la sürekli hemhal olan, Kur’ân’ı dinlediğinde gözleri yaşaran, Kur’ân’dan

<sup>12</sup> Suyûtî, Celaluddîn Abdurrahman, *Husnu’l-Muhadere Fi Tarihi Mısr Ve’l-Kahire*, Daru İhyai’l-Kutubi’l-Arabiyye, Kahire 1967, c. I, s. 337.

<sup>13</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 110.

<sup>14</sup> Kandemir, M. Yaşar, “Bulkînî, Mevâki’u’l-Ulûm, Abdurrahman b. Ömer”, *DİA*, c. VI, s. 409-410.

<sup>15</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 111.

<sup>16</sup> Kandemir, M. Yaşar, “Bulkînî, Mevâki’u’l-Ulûm, Abdurrahman b. Ömer”, *DİA*, c. VI, s. 409.

<sup>17</sup> es-Sehavî, Ebû’l-Hayr Şemsuddin Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Dav’u’l-Lami ehli’l-Karni’t-Tasi’*, Mektebetü’l-Hayat, Beyrut ts, c. VII, s. 259.

<sup>18</sup> es-Sehavî, *ed-Dav’u’l-Lami’*, c. VII, 259-260.

<sup>19</sup> es-Suyûtî, Celaluddîn Abdurrahman, *Kitabu Bugyetu’l-Vu’ât Fi Tabakati’l-Luğaviyyîn Ve’n-Nuhât*, Daru’l-Fıkr 1979, c. I, s. 117.

<sup>20</sup> Cerrahoğlu, ‘Muhyiddin el-Kâfiyecî ve “et-Teysîr Fî Kavaidi İlmi’t-Tefsîr” s. 127.

<sup>21</sup> Cerrahoğlu, ‘Muhyiddin el-Kâfiyecî ve “et-Teysîr Fî Kavaidi İlmi’t-Tefsîr” s. 128.

istinbatı kuvvetli, ilme ve onu öğrenip öğretmeye çok düşkün, her haliyle ihlaslı, kendisini yüzüne karşı öven ve dalkavukluk yapan kişilerden yüz çeviren, akrabalık bağlarına çok önem veren, onlarla irtibatı sağlam tutan ve aralarında hoş gönüllülüğü sağlayan bir zattı.<sup>22</sup>

Buluğa erdiğinden itibaren ilimle uğraşmaya başlamış, Şam, Kudüş ve Kahire gibi uzak bölgelere ilim seyahatleri yapmıştır.<sup>23</sup> Seçkin âlimlerle karşılaşmıştır.<sup>24</sup> Ders aldığı hocaları arasında Fenârî (903/1497), el-Burhân Haydar,<sup>25</sup> Şeyh Vâcid, İbn Fereşteh, el-Bezzâzî (827/1424)<sup>26</sup> sayılmaktadır. el-Muhib b. el-Eşkâr'ın yanında bir süre kalmış, orada kemâle ermiş ve ilimde kifayet bulmuş sonrasında aralarında en-Nasirî b. Ez-Zahir, el-Bedr Ebû's-Saadât el-Bulkînî'nin de bulunduğu seçkin âlimlerle karşılaşmıştır.

Kâfiyecî bir yandan dersler alırken bir yandan da tasavvufî yönünü pekiştirmiş, evvela babası onu el-Eşref Şaban adlı hocanın yanına tasavvufî kemalata başlaması için götürmüş sonrasında Hasan el-Acemî, el-Eşref İnal gibi zatların yanında tasavvufî eğitimler almıştır. Ayrıca kelamcı âlimlerle *Keşşâf ve haşiyesi*, *Hidaye şerhi*, *Camiu'l-Kebîr'in Telhîsi* üzerine muhakemelerde bulunmuştur.

Kâfiyecî hanefî mezhebine mensuptur.<sup>27</sup> Hem ders hem fetva vermek, bir yandan da telif yapmak için çalışmıştır. Fetva verirken fetvada genişlik, kolaylık ve makul ölçülere göre davranmış; amacı hiçbir zaman insanları yüklenemeyecekleri zor hükümler altında bırakmak olmamıştır. İlimde öyle derinleşmiş ve şanı duyulmuştur ki pek çok âlim onun dizinin dibinde oturup ders almak için gayret etmiştir. Öğrencileri ve fetvaları gittikçe artmıştır. Ders verdiği öğrencileri arasında başta Suyûtî olmak üzere, Taftazânî (792-1398), Abdulvâhid el-Kütâî<sup>28</sup>, Zekeriyya el-Ensârî, Takıyyüddin b. Müşhir, Şehâbeddin b. Esed<sup>29</sup> bulunmaktadır. Üç nesil talebelerine şahitlik etmiş, kendi talebeleri dönemin seçkin âlimlerinden olmuşlardır.<sup>30</sup> Öğrencisi Suyûtî'yle aralarında kuvvetli bir

<sup>22</sup> es-Sehavî, *ed-Dav'u'l-Lami'*, c. VII, s. 260-261.

<sup>23</sup> es-Sehavî, *ed-Dav'u'l-Lami'*, c. VII, s. 260.

<sup>24</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 116.

<sup>25</sup> es-Sehavî, *ed-Dav'u'l-Lami'*, c. VII, s. 259.

<sup>26</sup> es-Suyûtî, *Kitabu Bugyetu'l-Vu'ât*, c. I, s. 117.

<sup>27</sup> Cerrahoğlu, 'Muhyiddin el-Kâfiyecî ve "et-Teysîr Fî Kavaidi İlmi't-Tefsîr", s. 128.

<sup>28</sup> es-Sehavî, *ed-Dav'u'l-Lami'*, c. VII, s. 260.

<sup>29</sup> Gökbulut, Hasan, "Kâfiyecî", *DİA*, İstanbul 2011, c. XXIV, s. 154-155.

<sup>30</sup> es-Sehavî, *ed-Dav'u'l-Lami'*, c. VII, s. 260.

bağ vardır, Suyûtî onun yanında on dört sene gibi uzun bir süre ilim tahsil etmiş, hocasını babası gibi görmüş ve bunu ifade etmiştir: “Ben Kâfiyecî’yi hocam değil bana olan şefkat ve fedakârlığından dolayı babamdan sonra babam bildim, aramızda tam bir sadakat bağı bulunmaktadır.”<sup>31</sup>

Kâfiyecî zamanının önderiydi, döneminde tek ve zirve bir âlimdi. Tefsir, nahiv, sarf, meanî, beyan, mantık, hey’et, hendese, hikmet, cedel, fıkıh, münazara, tıp, edebiyat,<sup>32</sup> kelam, felsefe<sup>33</sup> hadis, Arapça ve daha pek çok alanda ehildi; dersler okuturdu; öğrencilerine icazet verirdi. İlimde orjinal eserler ortaya koymuştu.

Kâfiyecînin çoğu muhtasar olmak üzere yüzü aşkın eseri vardır. Bunlar arasında İbn Hacib’in *Şerhu Kavaidi’l-Kübra*,<sup>34</sup> *Şerhu Kavaidi İrab*, *Şerhu Kelimeteyi’ş-Şehade*, *Muhtasar fî Ulûmi’l-Hadis ve Muhtasar fî Ulûmi’t-Tefsir et-Teysîr*<sup>35</sup>, *Bezvavi şerhi*, *Mevakîf şerhi*<sup>36</sup> *et-Tergîb fî Keşfi Rumuzi’t-Tehzîb*, *Menazilü’l-Ervâh*, *Şerhu Esmâi’l-Hüsnâ*<sup>37</sup> sayılmaktadır. Kâfiyecî, tefsir ilminde ortaya koyduğu *et-Teysîr* adlı eseriyle iftihar etmektedir. Bu vesileyle tefsir sahasında kendisinin önüne hiçbir âlimin geçmediğini savunmuştur.<sup>38</sup>

Kâfiyecî hicrî 879 senesinin Muharrem ayının başında hastalanmış, Cemadiye’l-Ûlâ ayının dördünde Cuma günü vefat etmiş, naaşı padişahın da iştirakıyla taşınarak cenaze namazı kılınmış, Kahire’deki gariplerin gömüldüğü et-Türbetu’l-Eşrefiyye yolunda kendi hazırladığı yere defnedilmiştir. İnsanlar vefatına çok üzölmüşlerdir.<sup>39</sup> Kâfiyecînin vefat tarihi konusunda da ihtilaf bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda vefat tarihi 888/1483, 873/1468 şeklinde geçmekle birlikte kaynakların ekseriyeti 879/1474 yılında vefat ettiğini söylemektedir.<sup>40</sup>

<sup>31</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 116.

<sup>32</sup> es-Sehavî, *ed-Dav’u’l-Lami’*, c. VII, s. 261.

<sup>33</sup> es-Suyûtî, *Kitabu Buğyetu’l-Vuât*, c. I, s. 117.

<sup>34</sup> es-Sehavî, *ed-Dav’u’l-Lami’ li ehli’l-Karni’t-Tasi’*, c. VII, s. 260-261.

<sup>35</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 117.

<sup>36</sup> es-Sehavî, *ed-Dav’u’l-Lami’*, c. VII, s. 260.

<sup>37</sup> Gökbulut, Hasan, “Kâfiyecî”, *DİA*, c. XXIV, s. 154-155.

<sup>38</sup> es-Suyûtî, *Kitabu Buğyetu’l-Vuât*, c. I, s. 118.

<sup>39</sup> es-Sehavî, *ed-Dav’u’l-Lami’*, c. VII, 261.

<sup>40</sup> Cerrahoğlu, ‘Muhyiddin el-Kâfiyecî ve “et-Teysîr Fî Kavaidi İlmi’t-Tefsir” Adlı Risalesi’, s. 129.

### 1.3. Suyûtî'nin Hayatı

Burada üzerinde çalıştığımız *et-Tahbîr* ve *el-İtkân* adlı eserlerin müellifinin hayatını ve eserlerini aktaracağız. Zira telif, *müellifle* kaim olabilmektedir. Bunun için evvela müellifin kim olduğunu izah etmek gerekmektedir.

#### 1.3.1. Doğumu ve Yetiştirilmesi

İlim hayatında önemli hizmetler etmiş ve pek çok eseri miras bırakmış olan Suyûtî'nin hayatı hakkında gerek klasik gerek modern eserlerde ayrıntılı bilgiye ulaşmak mümkündür.<sup>41</sup> Biz burada onun hayatı hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

Kaynaklar Suyûtî'nin Pazar gecesi hicrî 849 miladî 1445 senesinde doğduğu noktasında ittifak etmiştir. Fakat Recep mi Cemadiye'l-âhira ayında mı doğduğu konusunda ihtilaf mevcuttur. Suyûtî'nin lakapları el-İmam, Fahu'l-Müteahhirîn, Hatimetu'l-Huffâz, tam ismi ise Celaluddîn Ebû'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr el-Kemal b. Nasiruddîn Muhammed b. Sabikuddîn Ebî Bekr b. Fahriddîn Osman b. Nasiruddîn Muhammed b. Seyfuddîn Hıdr b. Necmuddîn Ebi's-Salâh Eyyûb b. Nasiruddîn Muhammed b. eş-Şeyh Hemmâmuddîn el-Hemmâm el-Hudayrî el-Esyûtî'dir. Babası onu Abdurrahman diye isimlendirmiştir. En meşhur lakabı ise Celaluddîn'dir. Künyesi konusunda ihtilaf vardır, kendisi künyesi hakkında bilgisi olmadığını belirtmiştir.<sup>42</sup>

Suyûtî şan şeref sahibi ve dini noktada yetkin, zengin bir ailede doğmuştur. Babası Kemaluddîn Ebi'l-Menakıb Ebûbekr b. Muhammed, pek çok ilim dalında ehil, fakih, matematiği ve cedeli iyi bir zattı. Oğlu Suyûtî'nin de iyi yetişmesi adına, fikhî eş-Şeyhuni'den, hutbeyi ve fetva vermeyi et-Tulunî'den, hafızlığı da İbn Hacer'den

<sup>41</sup> es-Suyûtî, *et-Tahaddüs Bi Nimetillah*, Cambridge University, Cambridge 1975, s. 1-234; Suyûtî, *Hüsni'l-Muhadere*, c. II, s. 288-294. Ayrıca Suyûtî'nin hayatında bilgi veren başka eserler de mevcuttur: es-Suyûtî, *Kitabu Buğyetu'l-Vuât*, c. I, s. 9-15; es-Sehavî, *ed-Davu'l-Lami'*, c. IV, s. 65-71; İbnu'l-İmad, el-İmâm Şihabuddîn el-Felah Abdulhayy b. Ahmed b. Muhamed el-Askerî el-Hanbelî ed-Dimeşkî, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbari Men Zeheb*, Dâru İbn Kesîr Beyrut 1986, c. X, s. 74-79; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1993, c. II, s. 82-84; Karahan, Abdülkadir, "Suyûtî", *İA*, İstanbul 1970, c. XI, s. 258-263; Zirikli, Hayruddîn, *el-A'lâm Kamus Terâcim Li Eşheri'r-Rical Ve'n-Nisa mine'l-Arab ve'l-Müsta'rabîn Ve'l-Müsteşrikîn*, Daru'l-İlm Li'l-Melayîn, Beyrut 2002, c. III, s. 71-73; Yavuz, Salih Sabri, "Suyûtî", *DİA*, İstanbul 2011, c. XLVIII, s. 188-204.

<sup>42</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 63-65.

öğrenmesi için derslerine katılmasını sağlamıştır. Suyûtî'nin babası Hicrî 855 yılının Sefer ayında karın hastalıklarından vefat etmiştir.<sup>43</sup>

Suyûtî'nin annesi sireti ve sureti güzel, hoş sözlü bir hanımefendiydi, oğlundan sonra öldüğü bilinmekle birlikte tam olarak kaç senesinde vefat ettiği konusunda bilgi bulunmamaktadır. Suyûtî'nin evliliği ve çocuklarıyla ilgili çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte erken yaşta evlendiği, Dıyaüddîn Muhammed isminde bir oğlu olduğu ve kendisinin katıldığı ilim meclislerinden bir kısmına onu da götürdüğü, döneminde mevcut olan salgın hastalıklar sebebiyle eşi ve ailesini erken vakitte kaybettiği bilgisine rastlanmaktadır.<sup>44</sup>

Suyûtî güzel ahlaka ve örnek vasıfları haizdi. Bu nitelikleri arasında sünnete sıkı sıkıya sarılması ve selefi salihinin yolunu tutması, marufu emretmesi münkerden nehyetmesi ve bunu ömrü boyunca uygulamaya azmetmesi, selefi salihînin yaptığı gibi sultanlara meyletmemesi sayılabilir.<sup>45</sup>

Suyûtî ömrünün son vaktinde Nîl bölgesinde bulunan Ravdatu'l-Mikyas'taki evinde uzlete çekilmiş ve vefat edene dek orada kalmıştır. Hicrî 911 miladî 1505 yılında Cemadiye'l-ulâ ayında vefat etmiştir. el-Havansarî adlı âlim hariç bütün âlimler Suyûtî'nin bu yılda vefat ettiği noktasında ittifak etmiştir. Âlimler, Suyûtî'nin Perşembe mi Cuma mı vefat ettiği hususunda, bir de Cemadiye'l-ulâ ayının on sekizinde mi on dokuzunda mı vefat ettiği noktasında ihtilaf etmişlerdir. Suyûtî'nin kabri Kahire'deki babasının kabrinin yanında, karafe kapısının dışındaki Buhuşu'l'Kavsûn denilen yerde bulunmaktadır.<sup>46</sup>

### 1.3.2. Tahsili ve Hayatı

Suyûtî daha altı yaşındayken babasını kaybetmiş ve yetim büyümüştür. Ailesi ilim ehliydi, evliyalara inanır, onlarla irtibata devam ederdi. Suyûtî babası vefat ettiğinde Tahrir sûresine kadar hıfzını tamamlamış, sekiz yaşına gelmeden de Kur'ân'ın tamamını

<sup>43</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 66-72.

<sup>44</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 74-75.

<sup>45</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 81-86.

<sup>46</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 76-79.

ezberlemiştir.<sup>47</sup> Kur'ân'ı hıfzettikten sonra çeşitli kitapları da ezberlemiştir. Abdulğna el-Makdisî'nin (600/1203) *'Umdetu'l-Ahkam'ını*, Nevevî'nin (676/1277) Şafîî furuuyla alakalı *Minhacu't-Talibîn*'ini, İbn Malik'in (672/1274) *el-Elfiyyetu fi'n-Nahv*'ini, Beydavî'nin (685/1286) *Minhac fi ilmi'l-Usûl* adlı eserini ezberlemiştir.

Suyûtî'nin babası ilme çok fazla iştihak duyan bir zattı. Bu sebeple katıldığı pek çok ilim meclisine Suyûtî'yi de daha üç yaşındayken beraberinde götürmeye başlamıştır. Âlimler onun ilim meclisinde yaşı en küçük, fakat ilim alma bakımından en çok istifade eden kimse olduğunu ifade etmişlerdir. İbn Hacer el-Askalanî (852/1449), Muhiddîn el-Kâfiyeci, Şemsuddîn el-Hanefî (867/1462), Bulkînî (868/1463), el-Münavî (871/1466), eş-Şummunî'nin(872/1467),<sup>48</sup> de aralarında bulunduğu pek çok âlimden ders ve icazet almıştır. Ayrıca Suyûtî'ye Arapça ders gösterebileceğine dair icazet veren ilk hocası Muhammed b. Musa el-Hanefî, fetva ve ders verebileceğine dair icazet veren hocası ise Bulkînî'dir.<sup>49</sup>

Suyûtî tasavvufla da iç içe yaşamayı yeğlemiş, fitratına uygun tabiatlı şeyhlere intisap etmiştir.<sup>50</sup> Babası Suyûtî'nin keşf ve hal ehli şeyhlerden manevi dersler almasını ve onlara bağlanmasını arzu etmekteydi. Bu bağlamda oğlu Suyûtî'nin Kemalî şeyhi Muhammed b. Ömer eş-Şazelî isimli veli zattan ders almasını sağlamıştır.<sup>51</sup>

Suyûtî teliflerine hicrî 866 yılında *Şerhu'l-İstiâze ve'l-Besmele* adlı eseriyle başlamış, hocası el-Bulkînî bunu takriz etmiştir. Bir yandan da ilim tahsiline devam etmiştir. Ayrıca Suyûtî fetva verme ve ders gösterme ehliyetini çok erken yaşta kazanmıştır.<sup>52</sup>

Suyûtî şiir yazmada da ehliyetliydi; genellikle ilmî meseleler ve şer'î ahkama dair konularda Peygamberliği, kardeşliği medheden şiirler yazardı. Şiirleri arasında

<sup>47</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 87-88.

<sup>48</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 88-91.

<sup>49</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 137.

<sup>50</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 91.

<sup>51</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 103.

<sup>52</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 92-93



*Kalaidu'l-Fevâid*<sup>53</sup>, *Tuhfetu'z-Zurafa*<sup>54</sup>, *el-Hulasa*<sup>55</sup>, *el-Ferîde*<sup>56</sup>, *Katfu's-Semer fi Muvâfekâti Ömer*<sup>57</sup> bulunmaktadır.

Suyûtî, başta İbn Hacer el-Askalanî olmak üzere Alemuddin el-Bulkînî, Şerefuddîn el-Munavî (871/1467), Muhiddîn el-Kâfiyecî, Celaluddîn el-Mahallî (864/1459)<sup>58</sup> ve daha pek çok âlimden ilim tahsil etmiştir. Ayrıca pek çok öğrenci yetiştirmiştir; bunlar arasında Hasan b. Ali el-Kaymeri(885/1480), Ömer b. Kasım el-Ensarî el-Mısırî eş-Şafi(938/1531), Ahmed b. el-Emir el-Elyasî Ebû'l-Fadl el-Hanefî (888/1483), Kasım b. Amr ez-Zevavî el-Kirvanî (927/1520), Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf eş-Şamî(942/1535) ve daha pek çok önemli zat bulunmaktadır.<sup>59</sup>

Suyûtî bulunduğu yerdeki pek çok âlimden ilim tahsil ettikten sonra farklı beldelere giderek ilim talebine girmiştir. İlk yolculuğu hicrî 869 yılında Hicaz'a hac farzını yerine getirmek için olmuştur. Daha sonra Şam'a Hindistan'a ve daha pek çok yere ilim yolculukları yapmıştır. Ayrıca yaptığı yolculuklardaki birikimleri hakkında eserler telif etmiştir.<sup>60</sup>

Suyûtî ile bazı âlimler arasında husumet vaki olmuştur. Bu âlimler arasında es-Şemseddin es-Sehavî (902/1497), Muhammed el-Cevherî (889/1484) sayılabilir. Suyûtî bu âlimlere reddiyeler yazmıştır. *el-Kavî fi'r-Reddi 'ale's-Sehavî, es-Sarîm el-Hindî fi 'Unuki İbni'l-Kerkî*'nin de aralarında bulunduğu pek çok reddiyeyi kendisine husumet besleyen âlimlere yazmıştır.

Sehavî, Suyûtî'ye İbn Hacer'in pek çok eserinden intihal yaptığı ve kendi eseriymiş gibi gösterdiği, yahut aktardığı bilgileri tahrif ederek aktardığı şeklinde ithamda

<sup>53</sup> İlmî ve şer'î meseleler ve de hicaî harflere göre hesaplamalar hakkındadır. eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 99.

<sup>54</sup> Halifeler hakkındadır. eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 99.

<sup>55</sup> Fıkıh hakkındadır. eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 99.

<sup>56</sup> Nahiv sarf ve hatt hakkındadır.

<sup>57</sup> Hz. Ömer'in Kur'ân'ı Kerim'in ayetlerinin inmesiyle paralellik arz eden hususların beyanı hakkındadır. eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 99.

<sup>58</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 108-120.

<sup>59</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 171-177.

<sup>60</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 127-129.

bulunmuş ayrıca hesaptan anlamadığını söyleyerek onu aşağılamıştır. Suyûtî bu ithamlara teker teker cevaplar vermiştir.

Suyûtî kırk yaşına gelince uzlete çekilmiş, ders ve fetva vermeyi bırakarak sadece eser telif etmek ve Allah'a ibadet etmekle meşgul olmuştur. Fakat bu uzlet birkaç aydan daha uzun sürmemiş, Baybarsiye şeyhliği görevine geri dönmüş, bu görevini hicrî 906 yılına kadar devam ettirmiş, bu yıldan sonra tekrar bir uzlete çekilmiş ve vefat edene kadar bu hal üzere devam etmiştir. Onun uzlete çekilmesinin sebepleri arasında, halk arasında haset, cehalet, tamah, makam sevgisi gibi fesada yol açacak hallerin zuhur etmesi, talebelerindeki ilmî istek ve bağlılığın azalması yer almaktadır.<sup>61</sup>

### 1.3.3. Yaşadığı Dönem

Suyûtî hicrî dokuzuncu asrın ortalarında ve onuncu asrın başında Mısır'da Memlûklüler döneminde yaşamıştır. Onun döneminde Cerakese yahut Şerakese adlı<sup>62</sup> Memlûklü devleti hakimdi. Bu dönemde Suyûtî on üç sultana ve beş halifeye şahit olmuştu. Memlûklüler Arap değillerdi, İslâmî otoriteyi kendi devletlerinde de sağlamak adına hilafeti Mısır'a nakletmek için fırsat kollamaktaydılar. O devirde Totor adlı kişi Bağdat'taki son Abbasî halifesi Mutasım'ı yenmiş ve Mutasım Mısır'a sığındığında Memlûklüler ona yardımcı olmuşlar, bu sebeple Memlûk kralı Baybars 659 yılında Mutasım'ı halife olarak ilan etmiş ve bundan sonra Osmanlı dönemine kadar hilafet burada devam etmiştir.

Memlûklüler Ebû Se'îd Çakmak devrinde henüz İslâm'a girmemişlerdi. Bu devirde melikler ilimle, dinle, iffet ve şanla dönemlerini yönettiler, işte bu günlerde İmam Celaleddin es-Suyûtî dünyaya gelmiştir. Suyûtî'nin yaşadığı dönemdeki en son padişah Kansûh el-Ğavrî idi. Onun döneminde fitneler ve fesatlar baş gösterdi, 922 yılında onu görevden aldılar. Suyûtî'nin hayatının son döneminde uzlete çekilmesinin sebeplerinden birisi de içinde bulunduğu bu mevcut kargaşa ortamıydı.

<sup>61</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 140-150.

<sup>62</sup> Cerakese ve şerakese sözcükleri arapça kökenli olup türkçesi Çerkezdir.

Padişah Kansûh el-Ğavrî, Suyûtî vefat ettiğinde onun için Fatiha okumuş ve onun sultanlardan gelen hiçbir şeyi kabul etmediğini ve vefatından sonra ona ait olan bu hediyeleri kendilerinin kullanamayacağını ifade etmiştir.<sup>63</sup>

#### 1.3.4. Suyûtî'nin Eserleri

Suyûtî pek çok sayıdaki ilmî alanda araştırma, ders verme ve kitap yazma salahiyetine sahip olmuş ve bu doğrultuda Müslümanların kendi zamanına kadar harpler ve çeşitli hezeyanlar sonucunda kaybettiği bilgileri müellefata dönüştürerek kalıcı hale getirmiştir. Suyûtî'nin müellefatı Kur'ân, hadis, fıkıh, edebiyat da dahil olmak üzere büyük bir yekün tutmaktadır.

Öğrencisi eş-Şa'ranî, hocası hakkında “Suyûtî'nin asıl kerameti farklı bölgelerde yaşayan insanların onun müellefatına yönelmesidir. Bu da onun ilim ve irfan yönünden ne kadar kifayetli bir zat olduğunu açıkça göstermektedir.” demiştir. Suyûtî de kendisi hakkında “Eğer isteseydim her bir konuda o konu hakkındaki görüşleri, naklî ve aklî delilleri, mezhepler arasındaki dengeyi ve gerekli cevapları yazmak sûretiyle telifat yapabilirdim” şeklindeki ifadesiyle ilme olan yetkinliğini ifade etmiştir.

Suyûtî'nin yazdığı kitap sayısı konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Kendisi *Hüsni'l-Muhadâra* adlı eserinde yaklaşık 300 eserinin olduğunu, *et-Tehaddüs bi Nimetillah* adlı eserinde kitaplarının sayısının 433'e ulaştığını belirtmiştir.

Yazdığı kitapları yedi kategoride incelemek mümkündür: Birincisi, dünyada benzeri bulunmayan eserleri 18 tane, ikincisi benzerleri görülen belirli bir kısmı başka kaynaklardan yararlanılarak yazılan eserleri 50 tane, üçüncüsü sayfa sayısı ona ulaşan küçük hacimli kitaplar örnek alınarak yazılan kitapları 60 tane, dördüncüsü birkaç sayfalık kitapları 106 tane, beşincisi fetvalar hakkında olan kitapları 80 tane, altıncısı ders dinlerken yahut icazet alırken not aldığı bilgilerle telif ettiği kitapları 40 tane, yedincisi başlayıp ara verdiği ve bitiremediği kitapları 83 tanedir.

Suyûtî son olarak 904 yılında eserlerinin fihristini vermiş ve sayısı 538'i bulmuştur. Bunun yanı sıra öğrencisi Abdulkadir eş-Şazeli'nin *Behcetü'l-Abidîn* adlı

<sup>63</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 26-34.

eserinde hocasının eserlerinin 553'e ulaştığını beyan etmiştir. Yine öğrencisi eş-Şa'ranî eserlerinin sayısını 460 olarak beyan etmiş, ve farklı âlimler Suyûtî'nin eserlerinin 500, 584, 410, 765 şeklinde farklı rakamlara ulaştığını ifade etmişlerdir.

Suyûtî'nin eserlerinin çok olmasının nedenleri arasında küçük yaşta ilmî hayata atılarak eserler telif etmeye başlaması ve yazarken süratli olması, kırk yaşına geldiğinde fetva ve ders vermeyi bırakıp insanlardan ayrılarak sadece kitap yazmaya ve Allah'a ibadete kendini adanması, bazı âlimlerin kendisine yönelttiği ithamlara cevap ve reddiye tarzında eserler yazması, herhangi bir mesele hakkında kanaati oluştuğunda onu iyice araştırarak o konuda doyurucu bilgiler sunmak için eserler yazması, ictehad ve yenilik getirmek amacıyla pek çok eser yazması, yazarken izlediği yöntemin öncelikle kendisinden evvel yazılmış eserleri özetleyip sonrasında kapsamlı müstakil eserler ortaya koyacak şekilde olması, son olarak eserlerinin büyük yekünunun belirli olaylar hakkında fetvalardan ve küçük Risalelerden oluşması sayılmaktadır.<sup>64</sup>

Eserlerinin çokluğundan dolayı biz burada sadece tefsirle ilgili olanlardan bahsedeceğiz. Suyûtî'nin *et-Tahbîr fî Ulûmi't-Tefsir* ve *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserlerinden başka Kur'ân ve Kur'ân ilimlerine dair çok sayıda muhtelif eserleri bulunmaktadır. Tefsir ilmine dair eserlerinden bir kısmı şunlardır:

1- *ed-Durru'l-Mensûr fî't-Tefsir bi'l-Me'sûr*: Hz. Peygamber, sahabe ve tabîinden gelen rivayetlerle yazılmış Kur'ân tefsiridir. En hacimli rivayet tefsiri olarak kabul edilmektedir.<sup>65</sup> Pek çok kez basılmıştır, bunlar arasında Kahire'de 1896 yılında, Beyrut'ta 1883 yılında basılanları sayabiliriz. Sayfa sayısı 5731'e ulaşmaktadır.<sup>66</sup>

2- *Tercümânu'l-Kur'ân*: Muttasıl senedlerle Hz. Peygamber'e ulaşan 10.000 civarında rivayeti ihtiva eden bir tefsirdir. Bu kitabın aslı günümüze ulaşmamakla birlikte muhtasarı *ed-Durru'l-Mensûr'dur*. Matbû olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır. Hicrî 1414 miladî 1896 yılında Mısır'da basılmış olduğu söylenmekle birlikte, bu tarih ve yerde el-Meymeniyeye yayın evinde *Tercumanu'l-Kur'ân'ın* özeti olan *ed-Durru'l-Mensûr'un*

<sup>64</sup> eş-Şurbecî, *el-Îmâm es-Suyûtî*, s. 178-188.

<sup>65</sup> Yavuz, Salih Sabri, "Suyûtî", *DİA*, c. XLVIII, s. 199.

<sup>66</sup> eş-Şurbecî, *el-Îmâm es-Suyûtî*, s. 248.

basıldığı ve bunun karışıklığa sebep olduğu da söylenmektedir. Suyûtî bu eserinde, Hz. Peygamber ve ashabından gelen hadisleri isnadlarıyla zikretmiştir.

3- *Esrâru't-Tenzîl: Keşfu'l-Ezhâr fi Keşfi'l-Esrâr* şeklinde de isimlendirilmiştir. Kur'ân'ın icazının ve belağat usulünün, ayet ve sûreler arasındaki münasebetlerin, kıraat farklılıklarından doğan anlam zenginliklerinin ele alındığı bu eser Tevbe sûresinin 92. ayetine kadar yazmış olup Muhammed el-Hamâdî tarafından Katar'da 1414 yılında iki cilt halinde neşredilmiştir.<sup>67</sup> Doktor Ahmed b. Muhammed el-Hamâdî tarafından hicrî 1414 miladî 1994 yılında vakıflar ve İslâmî İlimler Bakanlığı tarafından Katar'da iki cilt halinde basılmıştır.<sup>68</sup>

4- *el-İklîl fi İstinbatı't-Tenzîl: Ahkam ayetlerinin tefsirine dairdir.*<sup>69</sup> Me'înuddîn el-Îcî tarafından *el-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'ân* ifadesi de eser ismine eklenmek sûretiyle hicrî 1296 miladî 1878 yılında, sonrasında Kahire'de 1952 yılında, son olarak Seyfuddîn Abdulkadir'in tahkikiyle el-Kütübü'l-İlmiyye yayınevi vasıtasıyla miladî 1985 yılında Beyrut'ta basılmıştır.<sup>70</sup>

5- *Lubabu'n-Nukûl fi Esbabı'n-Nuzûl: 950 civarında ayetin nuzul sebebine yer veren eserdir.*<sup>71</sup> Meşhur bir kitaptır ve çokça baskısı bulunmaktadır.<sup>72</sup>

6- *Mecme'u'l-Bahreyn ve Matla'u'l-Bedrayn fi't-Tefsir: Suyûtî bu eseri hem nakli hem aklı, hem rivayeti hem de dirayeti bünyesinde barındıran hacimli bir eser olarak yazmaya niyet edip başlamış ancak Alâ sûresinin birinci ayetinden Kur'ân'ın sonuna kadar yazabilmiş, Kur'ân'ın geri kalan bölümünü tamamlayamamıştır. Ayrıca yazmış olduğu bu bölüm de elimize ulaşmamıştır. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eseri *Mecmeu'l-Bahreyn'e* mukaddime olarak telif etmiştir.<sup>73</sup>*

<sup>67</sup> Yavuz, Salih Sabri, "Suyûtî", *DİA*, c. XLVIII, s. 199.

<sup>68</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 218-219.

<sup>69</sup> Yavuz, Salih Sabri, "Suyûtî", *DİA*, c. XLVIII, s. 199.

<sup>70</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 219.

<sup>71</sup> Yavuz, Salih Sabri, "Suyûtî", *DİA*, c. XLVIII, s. 199.

<sup>72</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 222.

<sup>73</sup> eş-Şurbecî, *el-İmâm es-Suyûtî*, s. 235-236.

7- *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*: Bu kitapla ilgili ayrıntılı bilgi ikinci bölümde verilecektir.

8- *et-Tahbîr fî ulûmi't-Tefsîr*: Bu eserle ilgili ayrıntılı bilgi ikinci bölümde verilecektir.

## 2. EL-İTKÂN FÎ 'ULÛMÎ'L-KUR'ÂN ÖNCESİ DÖNEMDE TEFSİR USÛLÜNÜN GELİŞİMİ

İncelediğimiz eserler yazılma tarihlerine göre sıralandığında öncelikle Bulkînî'nin *Mevâki'u'l-Ulûm*'u, sonrasında Kâfiyecî'nin *et-Teyssîr*'i bunun ardından Suyûtî'nin *Tahbîr*'i ve son olarak Suyûtî'nin *el-İtkân*'ı gelmektedir. Bu dört eser Kur'ân'la ilgili önemli ve esas meseleleri konu etmesi hasebiyle ilim sahasında önemli yere sahiptir. Bu eserler ve karşılaştırmaları ikinci bölümde inceleneceği için bu kısımda Suyûtî'nin *el-İtkân*'ından önce tefsirusulünün gelişimi üzerinde durulacaktır.

Tefsir geleneğinde ilk asırlardan itibaren usul çalışmalarına Ulûmu'l-Kur'ân adı verilmiştir. Ulûmu'l-Kur'ân tabiri sadece usul kitapları için değil aynı zamanda tefsir kitaplarına da isim olarak kullanılmıştır.<sup>74</sup> İlk dönemde Ulûmu'l-Kur'ân adlı eserlerin yanında Kur'ân'ı anlama yöntem ve ölçülerini ortaya koyma amacına yönelik olarak Usulu't-Tefsîr (tefsir usulü) ismi de kullanılmıştır.<sup>75</sup> Şu da bilinen bir gerçektir ki Ulûmu'l-Kur'ân ile tefsir usulü arasında bu dönemde herhangi bir kategorik ayırım yapılmamakta, ikisi birbirinin eş anlamlısı gibi kullanılmaktaydı.<sup>76</sup> Bununla birlikte Kur'ân ilimleri bizi o dönemde yapılmış çalışma ortamına götürmektedir. Tefsir usulü ise Ulûmu'l-Kur'ân'dan daha geniş bir yelpazeye sahip olup, tefsir tarihini ve tefsire dair çalışmaları da bünyesinde taşımaktadır.<sup>77</sup>

<sup>74</sup> Ulûmu'l-Kur'ân isimli tefsir ve usul eserleri için bkz. Bulut, Ali, "Türkiye'de Tefsir Usulü Ulûmu'l-Kur'ân Tartışmaları (Bir Literatür İncelemesi)", *Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usulü (Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usulü [Toplantısı], 2008 İstanbul*, s. 386-387.

<sup>75</sup> Turgut, Ali, *Tefsir Usulü Ve Kaynakları*, İFAV, İstanbul 1991, s. 5.

<sup>76</sup> Öztürk, Mustafa, "Müteşabih Kavramı Bağlamında Tefsir Usulünün (ulûmu'l-Kur'ân) Mâhiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme", *Bilimnâme: Düşünce Platformu*, 2008/2, sayı:15, c. VXi, s. 30.

<sup>77</sup> Görener, İbrahim, "Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usulünün Bir Yöntem Çatışması Sorunu", *Bilimnâme: Düşünce Platformu*, 2009/1, sayı:16, s. 9.

## 2.1. Tefsir Usûlü ve Kur'ân İlimleri

İnceleyeceğimiz üç esere geçmeden önce konuya giriş sadedinde tefsir usulüyle ilgili kavramlara değineceğiz.

*Usûlu't-Tefsir* kavramındaki tefsir kelimesi Arapça “فسر” ya da taklip tarikiyle “سفر” kökünden gelmiş olup sözlükte açıklamak,<sup>78</sup> bir kitabı tafsilatlı bir şekilde izah etmek<sup>79</sup> anlamına gelmektedir. Doktorun kişinin bevline bakıp bedendeki hastalığını anlaması manasına da gelmektedir.<sup>80</sup> Tefsir kelimesi sözlükte birinci olarak duyularla anlamak ve ikinci olarak akli manaları ortaya çıkarmak anlamında kullanılmakla birlikte, ikinci manası daha sıklıkla kullanılmaktadır.<sup>81</sup> Tefsirin terim anlamı ise “müşkil lafızdan kastedilen manayı açığa çıkarmak muradı ilahiyi ortaya koymak” anlamına gelmektedir.<sup>82</sup> Tefsir, ıstılahta Kur'ân lafızlarının nasıl anlaşılması gerektiğini, onların delalet ettikleri manayı, lafızların tek başına yahut terkip halinde hükümlerini ve terkip halinde taşıdıkları manaları araştıran ilim anlamına gelmektedir. Tefsir ilmi; sarf, irab, beyan, bediî, meânî, mecaz, nesih, sebebi nüzul, kıssa, kıraat, resm, müteşabih, nasih mensuh, hass, âmm, mutlak, mukayyet, mücmel, müfesser, emir, nehiy vb. konuların bilinmesine ihtiyaç duymaktadır.<sup>83</sup>

Sözlükte temel, esas dayanak ve kök anlamına gelen ‘*usul*’ kelimesi ise *asıl* kelimesinin çoğuludur. Terim anlamı ise “herhangi bir ilim dalıyla ilgili bilgilerin sistemli bir şekilde yerleştirilmesinde kullanılan belli esas ve metodlar” şeklindedir.<sup>84</sup>

Tefsir genel anlamda; “Kur'ân'ın manalarının keşfi ve ondaki maksadın beyanı” demek olduğuna göre, tefsir usulü de “Kur'ân'ın manalarının açıklanmasının ve yorumlanmasının temellerini gösteren ilim” demektir. Başka bir ifadeyle tefsir usulü,

<sup>78</sup> Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman el-Ferahidî, *Kitabu'l-'Ayn*, Müessesetu'l-A'lemi li'l-Matbuât, I-VIII, Beyrut 1988, c. VII, s. 247; Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Farabî, es-*Sihâh Tâcu'l-Luğa Ve Sihâhu'l-Arabiyye*, Daru'l-İlm li'l-Melayîn 1984, I-VI, 3. b., c. II, s. 781.

<sup>79</sup> Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, c. VII, s. 247.

<sup>80</sup> ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer, *Esâsü'l-Belağa Mu'cem Fi'l-Luğa Ve'l-Belağa*, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1996, s. 338; İbn Fâris, *Mücmelu'l-Luğa*, c. IV, s. 504; Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, c. VII, s. 247.

<sup>81</sup> ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir Ve'l-Müfessirûn*, Daru'l-Kalem, Beyrut ts., c. I, s.14.

<sup>82</sup> ez-Zehebî, *et-Tefsir Ve'l-Müfessirûn*, c. I, s. 13.

<sup>83</sup> ez-Zehebî, *et-Tefsir Ve'l-Müfessirûn*, c. I, s. 14-15.

<sup>84</sup> Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, İFAV, İstanbul 2007, s. 22-23.

Kelâmullah'ın manalarının açıklanmasında hiçbir müfessirin kendisini müstağni göremeyeceği temel esaslardır.<sup>85</sup> O halde tefsir usulü, Kur'ân'ın manalarının hüküm ve hikmetlerinin kendisiyle anlaşıldığı ilim diye tarif edilebilir. Bu da ancak, sarf nahiv, beyan, kıraat, sebab-i nüzul ve nasih-mensuh gibi ilimlerden istifade etmekle mümkündür.<sup>86</sup>

“Ulûm” ilim kelimesinin çoğuludur. İlim kelimesi sözlükte anlama ve bilme, bir görüşte kesin kanaate ulaşma manalarına gelmektedir. İstılahta çeşitli manaları vardır. Hakimler ilmi, ıstilahî olarak “akılda hâsıl olan şeyin sûreti yahut akılda sûretin hâsıl olması yahut bireyin bir şeyi apaçık anlaması” şeklinde tarif etmişler; kelimciler ise ilme ıstilahî olarak “bir işi yapan kimseye o durumla ilgili apaçık hâsıl olan vasıf” manasını vermişler; şeriatte ise “Allah'ın ayetlerini kullarında ve yarattıklarındaki fiillerini bilmek” şeklinde tanımlanmıştır.<sup>87</sup>

Kur'ân kelimesinin hangi kökten geldiği noktasında ihtilaf bulunmaktadır. Bizim burada inceleyeceğimiz ihtilaflar Kâfiyecî öncesinde ilk dönem âlimlerinin serdettikleri görüşler olacaktır. Müsteşriklerin ortaya attıkları ihtilaflar konumuzun dışında kaldığı için burada incelemeyeceğimizi belirtmek isteriz.<sup>88</sup>

İslâm âlimlerinin Kur'ân kelimesi hakkındaki ihtilafları genel olarak hemzeli yahut hemzesiz bir kökten gelip gelmediği şeklinde sınıflanmaktadır.<sup>89</sup> Kur'ân kelimesinin hemzesiz olduğunu savunan âlimler Şafiî (204/819), Ferrâ (370/980) ve Eşarî'dir (324/941). Şafiî, Kur'ân lafzının ne müştak ne de mehmuz olduğunu savunur. Aksine o Peygamber'e indirilen kelimeler için konulmuş özel addır. Şafiî'ye göre Kur'ân karae kökünden alınmış olamaz. Eğer böyle bir durum söz konusu olsaydı her okunan şeye Kur'ân denilmesi gerekirdi. Kur'ân da tıpkı Tevrat ve İncil gibi son kitap için

<sup>85</sup> Demirci, Mehmet, “Tefsir Usûlüne Duyulan İhtiyaç”, *Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri Ve Tefsir Usûlü [Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri Ve Tefsir Usûlü [Toplantısı] (2008 İstanbul)]*, s. 415.

<sup>86</sup> Arslan, Gıyasettin, “İbni Haldun'un Mukaddime'sinde Kur'ân İlimleri Ve Tefsir Usûlü”, *Usûl: İslâm Araştırmaları*, 2007, sayı: 8, s.72.

<sup>87</sup> ez-Zerkanî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilü'l-İrfan Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts, c. I, s. 14.

<sup>88</sup> Scwally, Welhausen, Horovitz gibi müsteşrikler Kur'ân kelimesinin Süryanice veya İbraniceden geldiğini iddia etmişlerdir. (bkz. Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2011, s. 33; Gümüş, Sadreddin, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, Kayıhan yay, İstanbul 1990, s.17).

<sup>89</sup> Subhi es-Salih, *Mebahis Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dersaadet Yay, İstanbul ts., s. 18.



konulmuş özel isimdir.<sup>90</sup> Ferrâ ise Kur'ân kelimesinin “قرينة”nin çoğulu olan “قرائن” kökünden türediğini belirtmiştir. Zira ona göre ayetlerin bir kısmı diğere benzemektedir. Bu şekilde bir kısmı diğere bir kısmına delildir. “قرائن” kelimesindeki nun aslıdır.<sup>91</sup> Eşarî ise “قرن الشيء بالشيء” cümlesindeki bir şeyi başka bir şeye katmak manasındaki “قرن” fiilinden türediğini ifade etmektedir. Zira ona göre sûre ve ayetler birbirlerine katılmıştır.

Kur'ân lafzının hemzeli olduğunu savunan âlimler ise Zeccâc (311/923) ve Lihyanî'dir (210/835). Zeccâc Kur'ân kelimesinin “فعلان” vezinde ve toplamak manasındaki “القرع” kelimesinden türediğini ifade eder. Arap dilinde su havuza toplandığında “قرع الماء في الحوض” denilmektedir. Kur'ân da geçmiş kitapların meyvelerini kendi bünyesinde topladığı için bu kelimedden türemiştir. Lihyanî ise “غفران” kalıbından ve okumak manasındaki “قرأ” lafzından türemiş olduğunu söylemektedir. Kur'ân okunan bir kitap olduğu için bu isim ona verilmiştir.<sup>92</sup>

Ulûmu'l-Kur'ân'ın ıstılahî manası dinî ilimleri ve Arap Dili ile ilgili ilimleri kapsamının dışında Kur'ân'ın nuzûlu, tertibi, cem'i, yazımı, okunması, tefsiri, icazı, nasih ve mensuhu gibi açılardan Kur'ânla alakalı yapılan araştırmalardır. Konusu Kur'ân ayetlerinin zikredilen alanlarla incelenmesidir. Bu ilmin faydası ise Kur'ân'ın derinliklerine inmeyi, onunla ilgili sağlam bilgiler elde etmeyi sağlamaktadır.<sup>93</sup> O taktirde Kur'ân ilimleri Kur'ân'ın nasıl anlaşılacağını değil, anlamaya çalışırken hangi yöntemlere başvurulacağını bildirmektedir.<sup>94</sup> İbn Ebi'd-Dünya (281/894) “Kur'ân ilimleri ve ondan istinbat olunanlar, kıyası olmayan bir denizdir. Alet olan bu ilimleri elde etmeyen müfessir olamaz. Kim bunları bilmeden tefsir yapmaya kalkışırsa yasaklanmış çeşidiyle rey tefsiri yapmış olur. Eğer bunları öğrenerek tefsir yaparsa onlardan olmaz”<sup>95</sup>

<sup>90</sup> Hatip el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, Mısır, 1931, c. II, s. 62.

<sup>91</sup> Subhi es-Salih, *Mebâhis Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 18.

<sup>92</sup> Subhi es-Salih, *Mebâhis Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 18-19.

<sup>93</sup> ez-Zerkanî, *Menahilu'l-İrfan*, c. I, s. 28-29.

<sup>94</sup> Görener, İbrahim, “Tefsir Usûlü Ve Kur'ân İlimlerinin Tefsir Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi”, *Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri Ve Tefsir Usûlü [Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri Ve Tefsir Usûlü [Toplantısı]*, 2008 İstanbul, s. 233.

<sup>95</sup> Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s.181.

şeklinde ifade ederek Ulûmu'l-Kur'ân konularıyla ilgili bilgilerin boyutunu, mahiyetini ve hükmünü açıklamaktadır.<sup>96</sup>

Kur'ân ilimlerinin ne olduğuna gelince bunlar Kur'ân'ın vahyi, nüzülü, yazımı, okunması, tertibi, toplanması, çoğaltılması, hattı, kıraati, tefsiri, icâzı, nasih ve mensuhu, irabı, dil, üslup ve belağatı, ayet ve sûrelerinin birbirleriyle ilgisi, muhkem ve müteşabih hakkındaki disiplinleri kapsamaktadır.<sup>97</sup>

Son dönemde tefsir usulüne dair birtakım eleştiriler yapılmıştır. Klasik kaynakların özgün bir yöntemi olmadığı ve tefsir usulü şeklinde ifade edilen ilmin Kur'ân tarihi ve ilimlerinden oluştuğu ileri sürülerek yöntemi bulunmadığı iddia edilmektedir.<sup>98</sup> Ancak tefsirin usulüne itiraz edenler, tefsir usulüne hem tefsir esasları manasını vermemekteler hem de yöntem anlamıyla sınırlandırmakta; fakat bu konuda makul bir çözüm de ortaya koyamamaktadırlar.<sup>99</sup>

## 2.2. Tedvin Öncesi ve Sonrası Dönem

Erken dönem tefsir usulü tedvin öncesi ve sonrası şeklinde ele alınabilir. Tedvin sonrası dönemde hızla gelişen sürece tedvin öncesi dönem hazırlık mahiyeti taşımaktadır.

### 2.2.1. Tedvin Öncesi Dönem

Bu dönem Hz. Peygamber, sahabe ve tabiûn devrini içine almaktadır. Hz. Peygamber Kur'ân'ı söz, fiil ve takrirleriyle açıklayarak ashabına tebliğ etmiş, ashabının anlamadığı noktalarda onları aydınlatmıştır. Hz. Peygamber ve ashabının Peygamber döneminde Kur'ân ve ilimlerini bildikleri açık bir husustur. Ancak bu döneme dair bilgiler müdevven dönemdeki gibi kitapta toplanmamıştır; zira o zamanda bu bilgiler şifahî yolla aktarıldığından tedvine ihtiyaç duyulmamıştır.<sup>100</sup>

<sup>96</sup> Kayhan, Veli, *Kur'ân'ı Tefsirde Usûl Ve Gerekli İlimler*, Kur'ân Araştırmaları Vakfı, Bursa 2007, s. 61.

<sup>97</sup> Birişik, Abdülhamit, "Kur'ân", *DİA*, İstanbul 2011, c. XL, s. 401.

<sup>98</sup> Sevinç, Sümeyye, *İbnu'l-Cevzi'nin Fünunu'l-Efnân Adlı Eserinin Tefsir Usûlü Açısından Değeri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜ, SBE, İstanbul 2012, s. 24.

<sup>99</sup> Karacelil, Süleyman, "Tefsir Usûlünün Yeterliliği", *Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri Ve Tefsir Usûlü*, 2009, s. 423.

<sup>100</sup> Ez-Zerkanî, *Menahilu'l-İrfan*, c. I, s. 30.

Hız. Peygamber kendisine indirilenleri ashabına tebliğ etti; ashabı vahyi benliklerine işlesin, lafzını ezberleyebilsin ve ondaki esrarı anlayabilsin diye yavaş yavaş ve acele etmeden okudu. Sonra Hız. Peygamber onlara Kur'ân'ı sözüyle, ameliyle, takririyle ve ahlakıyla açıkladı.<sup>101</sup> Sahabe, Hız. Peygamber'e inen mübeyyen ayetleri anlıyorlardı, eğer onlara herhangi bir ayet müşkil gelirse Hız. Peygamber'e sorup izahını öğreniyorlardı.<sup>102</sup> Kur'ân'ın inmeye başlaması bu şekilde teorik ve pratik olarak ortaya çıktı, Hız. Peygamber'in ashabını eğitmesi tefsirin fiilî örneğini teşkil etti.<sup>103</sup>

Sahabiler ümmiydi ve yazmayı bilmediklerinden mevcut Kur'ân ilimlerini eserlere yazmak mümkün olmuyordu.<sup>104</sup> Ayrıca Hız. Peygamber sahabeye Kur'ân dışındakilerin yazımını yasaklamıştı. Bu, Kur'ân'ın başka bir kelamla karışmasını engellemek amacıyla nüzul süresince devam etti. Bu gibi sebeplerle Kur'ân ilimleri tıpkı hadis gibi yazıya geçirilemedi. Ancak sahabe daha sonra gerçekleşen fetihler ve İslâm'ı yayma hareketlerinde Ulûmu'l-Kur'ân'a dair misal ve açıklamaları, gerek telkîn ederek gerekse şifahî olarak aktarmaya çalışmıştır.

Tedvin öncesi döneme hazırlık diye tabir edilebilecek zaman dört halife döneminin başından Emevîlerin sonuna kadarki dönemdir. Hız. Osman (35/656) devri geldiğinde İslâm bölgesi iyice genişlediğinde ve de Arapçayı bilmeyen ümmetler arttığında, Müslümanların Kur'ân'ı okuma ve yazma noktasında ihtilafları zuhur ettiğinde, o İslâm bölgelerinde mevcut nüshaların toplanıp yakılmasını ve İmam Mushafın çoğaltılarak belirli bölgelere gönderilmesini emretmiştir. İşte bu vesileyle Kur'ân resm ilminin temelini Hız. Osman koymuştur.

Hız. Ali (41/661) döneminde ise yine Arap olmayan nüfustan kaynaklanan Arapça'yı bilmeme durumu sebebiyle, Kur'ân hareketlerinin yanlış okunması ve ihtilafların zuhur etmesi nedeniyle Hız. Ali Ebû'l-Esved ed-Düelî'ye Kur'ân dilini hata ve

<sup>101</sup> Draz, Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, (trc. Suat Yıldırım), Işık yay, İzmir 1994, s. 35.

<sup>102</sup> Subhi es-Salih, *Mebâhis Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 119.

<sup>103</sup> Müsâid Müslim Abdullah, *Gelişme Döneminde Tefsir* (Eserin Orijinal Adı: Eseru't-Tatavvuri'l-Fikrî Fî't-Tefsir fi'l-Asri'l-Abbâsî trc.: Muhammed Çelik), Akademi yay, İzmir 2006, s. 55.

<sup>104</sup> Subhi es-Salih, *Mebâhis Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 119-120.

ihlallerden korumak amacıyla bazı kaideler koymasını emretti. Bu şekilde Hz. Ali nahiv ilminin temelini atmış oldu.<sup>105</sup>

Dört halife dönemi bitip Emevîler dönemine geçildiğinde sahabe ve tabînin Kur'ân ilimlerini kitap yazmak ve tedvin yapmak sûretiyle değil de rivayet ve telkinle yaymaya başladıkları görülmektedir. Bu faaliyetleri tedvin dönemine hazırlık olarak görebiliriz. Bu faaliyetlerin başını dört halife ve sahabilerden İbn Abbas (68/688), İbn Mesud (32/652), Zeyd b. Sabit (45-55/612), Ebû Musa el-Eşari (42/662-663), tabînden ise Mücahid (104/722), Ata b. Yesar (103/721), İkrime (105/723), Katade (117/735), Hasan el-Basrî (110/728), Seîd b. Cübeyr (95/713), Zeyd b. Eslem (136/753); Tebei Tabînden ise Malik b. Enes (179/795) çekmiştir. Onlar ilmu't-tefsir, ilmu esbabı'n-nuzûl ilmu'n-nasih ve'l-mensuh ilmu garibu'l-Kur'ân şeklinde isimlendirilen ilimlerin temelini attıklarının farkındaydılar.<sup>106</sup>

### 2.2.2. Tedvin Dönemi

Emevî döneminin sonları Abbasî döneminin başlarına denk gelen hicrî II. asırdan itibaren tefsir ve tefsir usûlüne dair eserler tedvin edilmeye başlanmıştır.<sup>107</sup> Sahabe, Hz. Peygamber'den edindikleri bilgileri anlayıp aktarmak için İslâmî tebliğde bulunmuşlardır. Ebû Esved ed-Düelî (69/689), Ziyad b. Ebih (53/673) ve Haccac b. Yusuf es-Sakafî'nin (95/714) yaptığı irab, şekil, noktalama gibi çalışmalar hep bu amaçla yapılmıştır. Arap dili çalışmaları bu şekilde sahabeden Abbasî devrine kadar devam etmiştir. Dolayısıyla âlimler tefsir kitapları yazmadan evvel tefsir kaidelerini yazmışlardır. Ulûmu'l-Kur'ân ve tefsirin tedvini Emevîler devrinin yani tabî devrinin sonunda gerçeklemeye başlamıştır. Hz. Peygamber'in saadet asrı ve sahabe döneminden birinci asrın sonlarına ikinci asrın başlangıcına kadar Kur'ân araştırmaları ağır ağır devam etmiş, ikinci asrın başlangıcından itibaren olgunlaşmaya ve sistematik bir hale gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla Abbasî dönemi, Kur'ân ilimlerinin ve tefsir usulünün zirve dönemini yaşama evresidir. İlk telif edilen el-Ferra'nın (207/822) *Meani'l-Kur'ân'ı*, Ebû Ubeyde'nin (209/824) *Mecazu'l-Kur'ân'ı*, ez-Zeccâc'ın (311/923) *İrabul'-Kur'ân'ı*, ilk

<sup>105</sup> ez-Zerkani, *Menâhilu'l-İrfân*, c. I, s. 31-32.

<sup>106</sup> ez-Zerkani, *Menâhilu'l-İrfân*, c. I, s. 32.

<sup>107</sup> ez-Zehebî, *et-Tefsir Ve'l-Müfessirûn*, c. I, s. 127.

İslâmî ve Arabî ilimlerin gayesinin Kur'ân'ı anlamak ve tefsir etmek olduğunu ortaya koymaktadır.<sup>108</sup>

Hicrî üçüncü asırda ise garibu'l-Kur'ân, ahkamu'l-Kur'ân, nasih-mensuh, irabu'l-Kur'ân, lügatü'l-Kur'ân, müteşabihu'l-Kur'ân, esbab-ı nüzul, fedailu'l-Kur'ân, icazu'l-Kur'ân, müşkilü'l-Kur'ân ve emsalu'l-Kur'ân gibi konularda eserler yazılmıştır.<sup>109</sup> Bundan sonraki asırlarda ise gerek tefsir gerek Kur'ân ilimleri noktasında nitelikli eserler kaleme alınmıştır. Örneğin Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî'nin (210/825) *Mecazu'l-Kur'ân'ı*; Ebû Ubeyd Kasım b. Sellam (223/837), İbn Kuteybe (276/889), Buhârî (256/869), Taberî (310/922) gibi âlimleri etkilemiştir.<sup>110</sup> Tefsir literatürü ikinci yüzyıl boyunca akıl yürütmeye ve cedele dayalı kelama rağbetten etkilenerek ve kelam ilmini etkileyerek fasılasız şekilde büyümüştür.<sup>111</sup>

Neticede tedvin döneminde gittikçe sistematik bir hal alan tefsir usulü çalışmalarını, müstakil eserler ve tefsir mukaddimeleri başlığı altında incelemek mümkündür.

### 2.2.2.1. Müstakil Kitaplar

Tedvin döneminde, kapsamlı tefsir usulü çalışmaları yapılmasının yanı sıra konularına göre tefsir usulüne dair çalışmalar da yapılmıştır. Aşağıda bunları inceleyeceğiz.

#### 2.2.2.1.1. Kapsamlı Tefsir Usûlü Çalışmaları

Ulûmu'l-Kur'ân ifadesinin ne zaman kullanılmaya başlandığı ve literatüre girdiği noktasında ihtilaf bulunmaktadır. Bazı âlimler Ulûmu'l-Kur'ân ifadesinin eserlerde ıstilahî manasıyla kullanılmasının, hicrî altıncı asrın sonlarını ve yedinci asrın başlarını bulduğunu ifade etmektedir. Bazıları ise bunun hicrî beşinci asırda başladığını ifade

<sup>108</sup> Müsâid Müslim Abdullah, *Gelişme Döneminde Tefsir*, s. 58-61.

<sup>109</sup> Kurt, Mustafa, *İbn Kuteybe Ve Tefsir Anlayışı*, İFAV, İstanbul 1996, s. 49.

<sup>110</sup> Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yay, Ankara 2010, s. 223.

<sup>111</sup> Nabia, Abbott, "Tefsirin Erken Dönemi Gelişimi", *Ankara Üniversitesi İFD*, XLIII, 2002, sayı: 2, s. 457.

etmektedir.<sup>112</sup> Bazı âlimler ise bunun hicrî üçüncü asırda başladığını ifade etmektedir.<sup>113</sup> Bununla birlikte Ulûmu'l-Kur'ân ifadesi kavram olarak IV. hicrî asrın başlarında kullanılmış olmakla birlikte, ilim ehli arasındaki yaygın şekliyle ancak sekizinci asırda literatürümüze girmiştir.<sup>114</sup>

Ali b. İbrahim b. Seîd el-Hufî'nin (430/1038) yazmış olduğu *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* eserinin Ulûmu'l-Kur'ân ıstılahının tam manada kullanıldığı ilk eser olduğunu kabul edenler bulunmakla birlikte kabul etmeyenler de mevcuttur. Bu eser bazı Kur'ân ilimlerini içermekle beraber zahirde genel itibariyle tefsirdir. Diğer bir görüş hicrî üçüncü yüzyılda İbnu'l-Merzibân'ın (309/921) yazdığı *el-Havî fî Ulûmi'l-Kur'ân'ın* ilk Ulûmu'l-Kur'ân ifadesinin ıstılahî olarak kullanıldığı eserdir. En yaygın ve kabul edilen kanaat ise hicrî altıncı yüzyılda İbnu'l-Cevzî'nin (597/1201) yazmış olduğu *Funûnu'l-Efnân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserle Ulûmu'l-Kur'ân ifadesinin ıstılahî olarak kullanılmaya başlandığı yönündedir.<sup>115</sup>

Bunlara ek olarak Ebûlhasen el-Eşarî'nin (324/935) *el-Mühtezan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Ebû Bekir el-Enbarî'nin (328/939) *Acâibu Ulûmi'l-Kur'ân*, Muhammed b. Ali el-Udfuvî'nin (388/998) *el-İstiğna fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Ebû Davut Süleyman b. Necâh'ın (496/1103) *el-Beyânül-Câmi' li Ulûmi'l-Kur'ân*, Ebû Bekir İbnu'l-Arabî'nin (546/1151) *Kanunu't-Tevîl fî't-Tefsir*, Süleyman b. Abdulkavî et-Tufî'nin (716/1316) *el-İksîr fî İlmi't-Tefsir*, İbn Teymiyye'nin (728/1327) *Mukaddime fî Usuli't-Tefsir* ve Bedreddin ez-Zerkeşî'nin (794-1392) *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserleri, Bulkînî'nin *Mevâki'u'l-Ulûm*'una kadar telif edilmiş kapsamlı çalışmalardır.<sup>116</sup>

Dokuzuncu asırda Celaleddîn el-Bulkînî *Mevâki'u'l-Ulûm Fi Mevâki'i'n-Nücûm* adlı eserini kaleme almış, sonrasında Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyecî *et-Teysîr*'ini kaleme almıştır.<sup>117</sup> Bunun ardından Suyûtî *et-Tahbîr* eserini hicrî 872 yılında kaleme

<sup>112</sup> ez-Zerkani, *Menâhilu'l-İrfân*, c. I, s. 36-37.

<sup>113</sup> Subhi es-Salih, *Mebâhis Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 124.

<sup>114</sup> Demirci, Muhsin, "Tefsir Usûlünün Temel Kaynakları", *Kur'ân Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1999/2, c. II, s. 165.

<sup>115</sup> Subhi es-Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 124.

<sup>116</sup> Turgut, *Tefsir Usûlü Ve Kaynakları*, s. 15-34.

<sup>117</sup> Subhi es-Salih, *Mebâhis Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 125.

aldıktan sonra bu çalışmasının yeterli olmadığını farkına varmış ve bunun ardından *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserini yazmıştır.<sup>118</sup>

### 2.2.2.1.2. Konularına Göre Tefsir Usûlü Çalışmaları

Kur'ân ilimlerine dair eserler tedvin döneminin başından itibaren telif edilmeye başlanmıştır. Bu eserler içinde “kıraat” konusunu ele alan eserler ehemmiyet arzirmektedirler. Hz. Peygamber'den itibaren şifahî olarak başlayan kıraatle ilgili bilgiler tedvin dönemine geldiğinde bu alanda zengin bir külliyat oluşması için pek çok eser kaleme alınmıştır. Bulkînî *Mevâki'u'l-Ulûm*'unda, Suyûtî *Tahbîr* ve *el-İtkân*'ında, Kâfiyecî ise *et-Teysîr*'inde kıraate dair konulara yer vermiştir. Yahya b. Ya'mer'in (89/707) *el-Kıraa'sı*, Eban b. Tağlîb'in (141h.) *Kitabu'l-Kıraat*'i, İmam Ebû Amr'ın (154/771) *Kitabu'l-Kıraat*'i bu konuda yazılmış ilk eserlerdir. Ayrıca kıraatin farklı meselelerine dair eserler de bulunmaktadır. Nitekim Mushaf hakkında İmam Kisaî'nin (189/805) *Kitabu ihtilafî Mesaihi Ehli'l-Medine ve Ehli'l-Kufe ve Ehli'l-Basra'sı*, yedi kıraata dair Ebûbekr Ahmed b. Musa İbn Mücahid et-Temimî'nin (324/936) *Kitabü's-Seb'a Fi'l-Kırâa*'sı, on kırâatle ilgili Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Bağdadî'nin (499/1053) *el-Mühezzeb fi'l-Aşr*'i, şaz kıraatlerle ilgili Ebû Amr Osman ed-Danî'nin (444/1053) *el-Muhtevâ fi'l-Kıraati's-Şevâz*'ı, vakıf ve ibtidaya dair ise İbnu'l-Enbarî'nin (328/938) *el-İzah Fi'l-Vakf Ve'l-İbtida*'sı örnek verilebilir.<sup>119</sup>

Tedvin döneminin başından itibaren telif edilen diğer ilimler arasında esbabı nuzul, nasih mensuh, fadilu'l-Kur'ân, müşkilü'l-Kur'ân, tekraru'l-Kur'ân icazu'l-Kur'ân, muhkem müteşabih, irabu'l-Kur'ân, vucuh nezair gibi konular bulunmaktadır. Hasılı Kur'ân ilimlerine dair ilk dönemlerden itibaren pek çok eser kaleme alınmıştır.<sup>120</sup>

İlk dönemde hadis külliyatı içinde yer alan Kur'ân'a ve Kur'ân ilimlerine dair rivayetler de Ulûmu'l-Kur'ân'a eklendiğinde, Ulûmu'l-Kur'ân'ın kapsamının ne kadar geniş bir muhtevaya sahip olduğu ve âlimlerin bu sahada derinleşmek için ne denli çabalar harcadığı görülmektedir. Ayrıca Ulûmu'l-Kur'ân âlimleri eserlerinde garibu'l-Kur'ân,

<sup>118</sup> ez-Zerkani, *Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, c. I, s. 37-39.

<sup>119</sup> Kıraatle ilgili eserler için bkz. Çetin, Abdurrahman, *Yedi Harf Ve Kırâatler*, Ensar nşr., İstanbul 2010, s. 256-272; Birişik, Abdülhamit, *Kıraat İlmi Ve Tarihi*, Emin Yay., Bursa 2004, s. 151-162.

<sup>120</sup> Bu ilimler hakkında ayrıntılı bilgi ve örnek eserler için bkz. Turgut, *Tefsir Usûlü Ve Kaynakları*, s. 135-209.

müfredatu'l-Kur'ân, mecazu'l-Kur'ân, emsalu'l-Kur'ân gibi pek çok konuyu teker teker örnekleri ile saymış olmaları da gösterdikleri çabanın ve himmetin büyüklüğünü gözler önüne sermektedir.<sup>121</sup>

Kur'ân ilimlerini bilmek, Allah'ın ayetlerden muradını tesbit edebilmek için önemli bir yere sahiptir. Mesela kıraat, nasih mensuh gibi ilimler muradı ilahiye anlamaya bir vesile, ayetin mekkî mi medenî mi olduğunu bilmek ayetin indiği dönemin şartlarına göre mütalaa edilmesine yardımcı olan ilimlerdir.<sup>122</sup>

### 2.2.2.2. Tefsir Mukaddimleri

Bazı müfessirler tefsirlerinin mukaddimelerinde tefsir usulüne dair konulara yer vermişlerdir. Mukaddimelerde yer alan konular genel olarak Kur'ân tarihi, Kur'ân tasavvuru, Kur'ân'ın şekilsel özellikleri, tefsir tarihi ve tefsir metodolojisi şeklinde başlıklandırılabilir. Dolayısıyla tefsir mukaddimleri tefsir usulünün temel esaslarını zikreden kaynaklardır. Bu şekilde erken dönem tefsir mukaddimleri tefsir usulünün ilk örnekleri olmuşlardır.<sup>123</sup> Kâfiyecînin *et-Teysîr*'inden önce tefsir usulüne dair bilgileri içeren eserler arasında et-Taberî'nin (310/922) *Camîu'l-Beyan An Tevîli'l-Kur'ân*'ı, er-Rağîb el-İsfahanî'nin (502/1108) *Mukaddime't-Tefsir*'i, İbn Atiyye el-Endülüsî'nin (543/1148) *Mukaddime*'si, Ebî Hayyân'ın (745/1344) *el-Bahru'l-Muhîr*'i, İbn Kesîr'in (774/1372) *Tefsirû'l-Kur'âni'l-Azîm*'i bulunmaktadır.<sup>124</sup>

<sup>121</sup> ez-Zerkani, *Menâhilu'l-İrfân*, c. I, s. 34.

<sup>122</sup> Cemaleddin Kasımî, Muhammed b. Muhammed, *Tefsir İliminin Temel Meseleleri*, İz yay, İstanbul 1990, s. 135-139.

<sup>123</sup> Bulut, Ali, *Erken Dönem Tefsir Mukaddimelerinin Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, Isparta 2009, s. 219-221.

<sup>124</sup> Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 30-34.



## II. BÖLÜM

### KAYNAKLARI BAKIMINDAN *ET-TEYSİR FÎ KAVÂ'İDİ 'İLMİ'T-TEFSİR, MEVÂKİ'U'L-ULÛM FÎ MEVÂKİ'İ'N-NÛCÛM, ET-TAHBİR FÎ 'İLMİ'T-TEFSİR VE EL-İTKÂN FÎ 'ULUMİ'L-KUR'ÂN'IN İNCELENMESİ*

Bu bölümde, *Mevâki 'u'l-Ulûm, Teysîr, Tahbîr ve el-İtkân* 'a kaynakları bakımından bakılmaya çalışılacak; eserlerin birbirlerinden istifade edip etmediği, yararlandıkları kaynaklar bakımından birbirlerine benzeyip benzemedikleri, ayrıca kendilerinden önce kaleme alınmış olan tefsir usulüne dair eserlere atıfta bulunup bulunmadıkları tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu vesileyle yararlandıkları kaynaklar göz önünde bulundurulurken hem bu eserler arasında hem de bu eserlerle önceki süreçte yazılan eserler arasında etkileşimin bulunup bulunmadığı değerlendirilmeye çalışılacaktır.

#### 1. *MEVÂKİ'U'L-ULÛM FÎ MEVÂKİ'İ'N-NÛCÛM*

*Mevâki 'u'l-Ulûm* kaynakları açısından incelendiğinde pek çok müellifin eserini ele aldığı ve onlardan istifade ettiği görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Mevâki 'u'l-Ulûm* 'da adı geçen kaynaklar şunlardır:

##### 1.1. Atıf Yapılan Tefsir Kaynakları

Mukatil b. Süleyman'ın *Tefsir-i Kebîr*'inden, Huseyn b. Mesud el-Beğavî'nin *Meâlimu't-Tenzîl*'inden, Ebû'l-Feda İsmail b. Amr b. Kesîr ed-Dimeşkî'nin *Tefsirû'l-Kur'âni'l-Azîm*'inden, Se'îd b. Mesade Ebû'l-Hasan el-Ahfeş'in *Meâni'l-Kur'ân*'ından, el-Ahfeş'in *Meâni'l-Kur'ân*'ından, Fahrüddin Muhammed b. Amr b. el-Hüseyn b. el-Hasan er-Razî'nin *Mefatihü'l-Ğayb*'inden, Abdurrahman b. İdris b. Muhammed er-Razî İbn Ebî Hatim'in *Tefsirû'l-Kur'âni'l-Azîm*'inden, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî'nin *Medariku'n-Nuzul ve Hakaiku't-Tevîl*'inden bir bölümde istifade etmiştir.

Muhammed b. Cerîr Taberî'nin *Cami'u'l-Beyân an Tevîl'i Âyil-Kur'ân*'ından 2 farklı bölümde istifade etmiştir.

Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî'nin *el-Keşşâf An Hakaik ve Ğavamidi't-Tenzîl ve 'uyûni'l-Ekâvil fî Vucuhi't-Tevîl'* inden 3 farklı bölümde istifade etmiştir.

### 1.2. Atıf Yapılan Tefsir Usûlü Kaynakları

Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'nın *Fedailu'l-Kur'ân*'ından, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî'nin *el-Cami li Ahkami'l-Kur'ân*'ından, İzzuddîn Abdulaziz b. Abdu's-Selam eş-Şafî'nin *Mecazu'l-Kur'ân*'ından, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Amr b. Muhammed b. Ebû'r-Rıda el-Hamevî'nin *el-Kavaid Ve'l-İşârât fî Usuli'l-Kıraat*'ından, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Cafer b. el-Cezerî'nin *Zadu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsir*'inden bir bölümde istifade etmiştir.

Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'nın *Mecazu'l-Kur'ân*'ından 4 farklı bölümde istifade etmiştir.

### 1.3. Atıf Yapılan Kıraat Kaynakları

Ebûlhayr Muhammed b. Muhammed b. el-Cezerî'nin *Gayetu'n-Niyahe fî Tabakati'l-Kurrâ*'sından, Ebû Abdillâh b. Şüreyh'in *el-Kaflî fî'l-Kıraati's-Seb'i*'nden, Ebû Tahir İsmail b. Halef el-Mukrî el-Ensârî'nin *el-Unvan fî'l-Kıraati's-Seb'i*'nden, Muhammed b. Selam el-Cumahî'nin *Tabakatu Fuhuli's-Şuarâ*'sından, İbn Mücahid'in *es-Seba' fî'l-Kıraat*'ından, Şatıbi'nin *el-Kıraati's-Seb'*inden, Ebû'l-Feth Osman b. Cenbî'nin *el-Muhteseb fî Tebyîni Vucûhu Şevazzi'l-Kıraat Ve'l-İzah Anhâ*'sından bir bölümde istifade etmiştir.

Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf b. el-Cezerî'nin *en-Neşr fî'l-Kıraati'l-Aşr*'ından iki farklı bölümde istifade etmiştir.

Ebû Amr Osman b. Seîd ed-Danî'nin *et-Teyzîr fî'l-Kıraati's-Seb'i*'nden 6 farklı bölümde istifade etmiştir.

### 1.4. Atıf Yapılan Hadis Kaynakları

Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî'nin *Garibu'l-Hadis*'inden, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî'nin *Takrîbu't-Teyzîb Tirmizî'nin el-Cami*'sinden, Ahmed b.

Muhammed b. Abdilmelik et-Tahavî'nin *Şerhu Meâni'l-Âsâr*'ından, ez-Zehebî'nin *et-Telhîs*'inden, Ebû'l-Feth Nasıruddin b. Abdisseyid b. Ali b. el-Muttariz'in *Tertibu'l-Muarreb*'inden, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ Ebû Ya'lâ el-Musilî et-Temimî'nin *el-Müsned*'inden, Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî'nin *Marifetu-l-Kurra el-Kibar ale't-Tabakat ve'l-A'sar*'ından, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah el-Hakim en-Neysabûrî'nin *Marifetu Ulûmi'l-Hadis*'inden, Muhammed b. Hibban b. Ahmed Ebû Hatim et-Temîmî'nin *es-Sikât*'inden, Ahmed b. Ali b. Hacer Ebû'l-Fazl b. Hacer el-Askalânî'nin *Lisanu'l-Mizan*'ından, Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inden, es-Sicistanî el-Ezdî'nin *es-Sünen*'inden, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sından, Beyhakî'nin *Şuabu'l-İman*'ından 1 bölümde istifade etmiştir.

Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali Ebû'l-Hasan el-Vahidî en-Neysaburî'nin *Esbabu'n-Nuzûl*'undan, Muhamed b. İsa b. Sevrâ b. Musa b. ed-Dahhak Ebû İsa et-Tirmizî'nin *Sünen*'inden, Nesaî'nin *Sünen*'inden 2 farklı bölümde istifade etmiştir.

Süleyman b. el-Eş'as Ebû Davud'un *Sünen*'inden 3 farklı bölümde istifade etmiştir.

Muhammed b. Abdillah Ebû Abdillah el-Hakim'in *el-Müstedrek Ale's-Sahihayn*'ından 7 farklı bölümde istifade etmiştir.

Müslim'in *Sahih*'inden 8 farklı bölümde istifade etmiştir.

Buhârî'nin *Sahih*'inden 12 farklı bölümde istifade etmiştir.

### **1.5. Atıf Yapılan Fıkıh Kaynakları**

Yahya b. Şeref en-Nevevî'nin *ez-Ziyade Mine'l-Mecmu*'undan, dair Ebû'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdulcebbar et-Temîmî el-Mervezî'nin *Kavaidu'l-Edille fi'l-Usul*'unden bir bölümde istifade etmiştir.

Muhammed b. İdris eş-Şafî'nin *er-Risale*'sinden 2 farklı bölümde istifade etmiştir.

### **1.6. Atıf Yapılan Kelam Kaynakları**

Ahmed b. Muhammed b. Mansûr b. el-Müneyyir'in *el-İntisaf fîmâ Tedammenehûu el-Keşşâf Mine'l-İtizal*'inden bir bölümde istifade etmiştir.

### 1.7. Atıf Yapılan Tabakat Kaynakları

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-Esbahanî'nin *Hilyetu'l-Evliya ve Tabakatu'l-Esfiya*'sından, Ebûbekr b. Ahmed b. Muhammed b. Amr b. Kadı Şehbe'nin *Tabakatu's-Şafîyye*'sinden, Muhammed b. İsmail el-Buhârî'nin *et-Tarihu'l-Kebîr*'inden bir bölümde istifade etmiştir.

### 1.8. Atıf Yapılan Diğer Kaynaklar

Yakut b. Abdillâh el-Hamevî Ebû Abdillâh'ın *Mucemu'l-Büldân*'ından, Yusuf b. ez-Zeki Abdurrahman Ebû'l-Haccac el-Mezzi'nin *Tehzibu'l-Kemal*'inden, En-Nevevî'nin *Tehzibu'l-Esma ve'l-Luğat*'ından, et-Taberî'nin *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*'ünden, Celaluddîn Abdurrahman es-Suyûtî'nin *Buğyetu'l-Vuât Fî Tabakati'l-Luğaveyn ve'n-Nuhât*'ından, Ebû Ali Farisi'nin *İzah ve Tekmile*'sinden, Ebû Şâme'in *Şerhu's-Şatbiyye (İbrazulMeâni)*'sinden, Abdu'l-Kahir b. Abdurrahman el-Curhanî'nin *Esraru'l-Belağa fî İlmi'l-Beyân*'ından, Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî'nin *Subhule'sâ fî Sinaati'l-İnşâ*'sından, İsmail b. Hammad el-Cevherî'nin *es-Sihâh*'ından, Abdurrahman b. Ebû'l-Vefâ Muhammed b. Ubeydullah b. Ebû Saîd'in *Esraru'l-Arabiyye*'sinden, Ebûbekr Muhammed b. Sehl b. Es-Sirac en-Nahvî el-Bağdadî'nin *el-Usul fî'n-Nahv*'ından, Salahuddîn Ebû Se'îd Halil b. Kilkildî b. Abdullâh el-Alaî ed-Dimeşkî eş-Şafî'nin *el-Fusûl el-Müfide Fi'l-Vâv Ve'l-Mezide*'sinden, Yusuf b. Ebûbekr b. Muhammed b. Ali Ebû Yakub es-Sekkaki'nin *Miftahu'l-Ulûm*'undan 1 bölümde istifade etmiştir.

Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberanî'nin *el-Mu'cemu'l-Evsat*'ından, Taberanî'nin *el-Mucemu'l-Kebîr*'inden 2 farklı bölümde istifade etmiştir.

## 2. ET-TEYSİR FÎ KAVÂ'İDİ 'İLMİ'T-TEFSİR

*et-Teyisîr*'e kaynakları açısından bakıldığında fazla bir esere atıfta bulunmadığı görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *et-Teyisîr*'de adı geçen kaynaklar şunlardır:

## 2.1. Atıf Yapılan Tefsir Kaynakları

Nevevî'nin *et-Tibyân*'ından bir bölümde istifade etmiştir.

## 2.2. Atıf Yapılan Hadis Kaynakları

Buhârî'nin *Sahîh*'inden, Tirmizî'nin *Sünen*'inden, İbn Mace'nin *Sünen*'inden, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inden bir bölümde istifade etmiştir.

Müslim'in *Sahîh*'inden, Ebû Davud'un *Sünen*'inden 2 farklı bölümde istifade etmiştir.

## 3. ET-TAHBÎR FÎ 'İLMİ'T-TEFSİR

*Tahbîr*'e bakıldığında, kendinden önce yazılan *Mevâki'u'l-Ulûm* ve *Teysîr*'e nazaran çok daha fazla eser ismine yer verdiği görülmektedir. Bu eserlerle *Tahbîr* arasında kaynak bakımından etkileşim ve sürekliliğin bulunup bulunmadığı, kaynaklar göz önüne alınarak tespit edilmeye çalışılacaktır. Görebildiğimiz kadarıyla *Tahbîr*'de adı geçen eserler şunlardır:

### 3.1. Atıf Yapılan Tefsir Kaynakları

Ebû Hayyân'ın *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsir*'inden, Maturûdî'nin *Te'vilâtu'l-Kur'ân*'ından, Mukatil'in *Tefsir-i Kebir*'inden, Ebûbekr b. Merdeviyyeh'in *Tefsir*'inden, Abdulhakk b. Galib b. Tem'ân b. Atiye'in *Kudvetu'l-Müfessirîn*'inden, Kâfiyecî'nin *et-Teysîr*'inden, Takiyyuddîn es-Sübkî'nin *Şerhu'l-Minhâc*'inden, Beğavî'nin *Meâlimu't-Tenzil*'inden, Nevevî'nin *et-Tibyân*'ından, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Cafer el-Huzâî'nin *el-Vâdih*'inden, el-Ferrâ'in *Meâni'l-Kur'ân*'ından, Abdurrezzak el-Kaşânî'nin *Te'vilâtu'l-Kur'ân*'ından, Beyzavî'nin *Tefsirü'l-Beyzavî*'sinden, el-Kevaşî'nin *et-Tefsirü'l-Kebîr*'inden, Şatıbî'nin *er-Râiye*'sinden, el-Kirmanî'nin *el-Burhân*'ından bir farklı bölümde istifade edilmiştir.

Firyabî'nin *ed-Durru'l-Mensûr*'undan, el-Fahru'r-Razî'nin *Mefatihü'l-Gayb*'inden 2 farklı bölümde istifade etmiştir.

İbn Kesîr'in *Tefsir-u Kur'âni'l-Azîm*'inden, Taberî'nin *Cami'u'l-Beyân*'ından 4 farklı bölümde istifade etmiştir.

Bulkînî'nin *Mevâki'u'l-Ulûm*'undan 18 farklı bölümde istifade etmiştir.

### 3.2. Atıf Yapılan Tefsir Usûlü Kaynakları

Ebû Ubeyde'in *Mecazu'l-Kur'ân*'ından, Ebû'l-Hasan b. el-Hassâr'in *en-Nasih Ve'l-Mensûh*'undan, Ebû Davud'un *en-Nasih Ve'l-Mensûh*'undan, İbn Selame'nin *en-Nasih ve'l-Mensûh*'undan, el-Kirmanî'nin *Müteşabihu'l-Kur'ân*'ından, el-Kirmanî'nin *el-Acaibu Ve'l-Ğaraibu*'sundan, Said ed-Danî'nin *el-Muknî fi Marifeti Mersumi Mesahifi Ehlil Emsar*'ından, el-Kurtubî'nin *el-Câmî li Ahkami'l-Kur'ân*'ından, Kadı'l-kudât Bedruddîn b. Cemâ'a'nın *et-Tibyân li Mühimmati'l-Kur'an*'ından bir bölümde istifade etmiştir.

Ebû Ubeyd'in *Fedailu'l-Kur'ân*'ından 2 farklı bölümde istifade etmiştir.

### 3.3. Atıf Yapılan Hadis Kaynakları

Beyhakî'nin *el-Medhal*'inden, İbn Esîr'in *en-Nihaye fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*'inden, Ebûbekr b. el-Enbarî'nin *Garibu'l-Hadis*'inden, Taberanî'nin *Mu'cemul-Kebîr*'inden, el-İmam er-Rafî'nin *el-Emalî*'sinden, İbn Hibbân'ın *el-Müsned*'inden, Dârekutnî'nin *es-Sünen*'inden, ez-Zehebî'nin *Mîzanu'l-İ'tidal*'inden, Ebû Ya'la'nın *el-Müsned*'inden, et-Tahâvî'nin *Meânî'l-Âsar*'ından, Ahmed b. Muhammed b. Ali Ebû Bekir el-Heravî'nin *et-Tezkira Fî Ehadisi'l-Müştehirâ*'sından, Abd b. Humeyd'in *el-Müsned*'inden bir bölümde istifade etmiştir.

Ebû Ya'lâ el-Musilî Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ b. Yahya et-Temîmî'nin *el-Müsned*'inden 2 farklı bölümde istifade etmiştir.

Ahmed b. Amr b Abdu'l- Halik Ebûbekr el-Bezzâr'ın *Müsneduhû el-Bahru'z-Zahir*'inden 3 farklı bölümde istifade etmiştir.

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inden 4 farklı bölümde istifade etmiştir.

Beyhakî'nin *Delaiu'n-Nübüvve*'sinden, Nesaî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sından 5 farklı bölümde istifade etmiştir.

Beyhakî'nin *Şuabu'l-İman*'ından, Ebû Davud'un *Sünen*'inden 7 farklı bölümde istifade etmiştir.

el-Hakim'in *el-Müstedrek*'inden 8 farklı bölümde istifade etmiştir.

Müslim'in *Sahih*'inden 10 farklı bölümde istifade etmiştir

Tirmizî'nin *Sünen*'inden 13 farklı bölümde istifade etmiştir.

Buhârî'nin *Sahih*'inden 18 bölümde istifade etmiştir.

### **3.4. Atıf Yapılan Fıkıh Kaynakları**

Behauddîn es-Sübki'nin *Men'u'l-Mevanî*'sinden, Şafî'nin *el-Ümm*'ünden, Nevevî'nin *er-Ravda*'sından, Nevevî'nin *Şerhu'l-Mühezzeb*'inden bir bölümde istifade etmiştir.

### **3.5. Atıf Yapılan Kelam Kaynakları**

Tekiyyuddîn es-Sübki'nin *el-İnkıfâf An İkrâi'l-Keşşâf*'ından bir bölümde istifade etmiştir.

### **3.6. Atıf Yapılan Tabakat Kaynakları**

Ebû Nuaym'in *Hilyetu'l Evliya ve Tabakatu'l Esfiya*'sından bir bölümde istifade etmiştir.

### **3.7. Atıf Yapılan Diğer Kaynaklar**

el-Cevherî'nin *es-Sihâh*'ından, Taberanî'nin *el-Mu'cemu'l-Evsât*'ından, Taberanî'nin *el-Mucemu'l-Kebîr*'inden, İbnu'l-Hâcib'in *el-Kafîye*'sinden, İbn Dureyd'in *el-Cemhera fi'l-Luğa*'sından, Sâlih b. İshak Ebû Amr el-Cermî el-Basrî'nin *el-Ebniye*'sinden, el-Hatip el-Gazvinî'nin *Telhîsu'l-Miftah*'ından, es-Süheylî'nin *el-İ'lâm*

*Bimâ Ebheme Fi'l-Kur'ân Mine'l-Esma el-E'lâm*'ından, İbnu'l-Esîr'in *el-Kâmil*'inden, es-Süheylî'nin *et-Tarif Ve'l-E'lâm*'ından, Ebû Şame'in *el-Mürşidu'l-Vecîz*'inden, İbnu'l-Esîr'in *et-Tarih*'inden bir bölümde istifade etmiştir.

#### 4. EL-İTKÂN FÎ 'ULÛMÎ'L-KUR'ÂN

*el-İtkân*'a kaynakları açısından bakıldığında, diğer eserlere göre çok daha fazla esere atıf yaptığı görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *el-İtkân*'da adı geçen kaynaklar şunlardır:

##### 4.1. Atıf Yapılan Tefsir Kaynakları

Ebû Abdillâh Muhiddîn el-Kafîyecî'nin *et-Tefsîr*'inden, Bulkînî'nin *Mevâki'u'l-Ulûm Fi Mevâki'i'n-Nücûm*'undan, İbnu'l-Cevzî'nin *Fununu'l-Efnân fî Ulûmi'l-Kur'ân*'ından, İbn Ebî Hibbân'ın *Tefsirinden*, Ebûbekr b. Mürdeveyh'in *Tefsir*'inden, el-Firyabî'nin *ed-Durru'l-Mensûr*'undan, İbn Münzir'in *Tefsir*'inden, et-Tayyibî'nin *Keşşaf Haşiyesi*'nden, İmam Fahrüddîn er-Razî'nin *Tefsir*'inden, Abdurrezzak'ın *Tefsir*'inden, Esbehanî'nin ve el-Havfî'nin *Tefsir*'inden, Ebî Hayyân'ın *Tefsir*'inden, İbn Atiyye'nin *Tefsir*'inden, el-Kuşeyrî'nin *Tefsir*'inden, el-Mursî'nin *Tefsir*'inden, İbn Ukayl'in *Tefsir*'inden, el-Kevaşî'nin *Tefsir*'inden, el-Maverdî'nin *Tefsir*'inden, Süleym er-Razî'nin *Tefsir*'inden, İmam el-Harameyn'in *Tefsir*'inden, İbn Burcan'ın *Tefsir*'inden, İbn Bezîze'nin *Tefsir*'inden, İbnu'l-Münîr'in *Tefsir*'inden, er-Rafîî'nin *Emalî alâ Fatîha*'sından, İbnu'n-Nekîb'in *Tefsir*'inin Mukaddimesinden, Ebûbekr el-Bakillânî'nin *el-İntisar li'l-Kur'ân*'ından, İbnu'l-Libban'ın *Şerhu Âyâtî's-Saffât*'ından, el-Huveyyî'nin *Meânî'l-Kur'ân*'ından, İbn Ebî Hatim'in *Tefsirü İbn Ebî Hatim*'inden, el-Cahîz'in *el-Beyan ve't-Tebyîn*'inden, İbnu'l-Arabî'nin *Kanunu't-Tevîl*'inden, İbn Ebi'l-Esba'nın *Husnu't-Tevîl*'inden, el-Kadı Ebû Bekir'in *Kanunu't-Tevîl*'inden, Abdurrezak'ın *Tefsirühû*'suna, Beyzavî'nin *Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Tevîl*'inden, el-Gazali'nin *Cevahiru'l-Kur'ân*'ından, Ebû Hayyân'ın *et-Tefsir*'inden, Suyûtî'nin *Tahbîr fî Ulûmi't-Tefsir*'inden, İbnu'l-Cevzî'nin *Tefsir*'inden, İbn Razî'nin *Tefsir*'inden, İbnu'n-Nekîb'in *Mukaddimetu Tefsirihî*'sinden, el-Vahidî'nin *Tefsir*'inden, Ebû Hayyân'ın *Tefsir*'inden, el-Kadı Bedruddîn b. Cema'a'nın *et-Tibyân fî Mübhemati'l-Kur'ân*'ından, Beğavî'nin *Tefsirü'l-Beğavî*'sinden bir bölümde istifade etmiştir.



el-Hüzelî'nin *el-Kamil*'inden, eş-Şeyh İmaduddîn b. Kesîr'in *Tefsirû'l-Kur'âni'l-Azîm*'inden, en-Neseî'nin *Tefsirû'n-Neseî*'sinden, Kurtubî'nin *Tefsirû'l-Kurtubî*'sinden 2 farklı bölümde istifade etmiştir.

İbn Cerîr Taberî'nin *Cami'u'l-Beyân*'ından 3 farklı bölümde istifade etmiştir.

İbn Ebî Davud'un *el-Mesahif*'inden, İbn Kesîr'in *Tefsirû Kur'âni'l-Azîm*'inden, el-Kadı Ebû Bekir el-Bakillani'nin *el-İntisar li'l-Kur'ân*'ından 7 farklı bölümde istifade etmiştir.

Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ından 20 farklı bölümde istifade etmiştir.

İbn Ebî Hatim'in *Kitabu't-Tefsir*'inden 34 farklı bölümde istifade etmiştir.

#### 4.2. Atıf Yapılan Tefsir Usûlü Kaynakları

Ebû'l-Muâla Azizî b. Abdilmelik el-Marûf bi Şâzile'in *el-Burhân fî Müşkilati'l-Kur'ân*'ından, İbn Ebî Şeybe'in *Fedailu'l-Kur'ân*'ından, İbn Eşteh'in *el-Mesahif*'inden, Ebî Amr b. Muhammed b. Abdilvahid ez-Zahid'in *Yakutetu's-Sırat fî Garibi'l-Kur'ân*'ından, Âcerî'nin *Ahlaku Hameleti'l-Kur'ân*'ından, en-Nevevî'nin *et-Tibyân fî Adâbi Hameleti'l-Kur'ân*'ından, Ebû Abdillah er-Razî'nin *Ğurretu't-Tevîl Fi'l-Müteşabih*'inden, es-Süheylî'nin *et-Tarif Ve'l-i'lam Fîma Vaka'a Fi'l-Kur'ân Minel Esma Ve'l-e'lam*'ından, el-Musîlî'nin *Zaturreşd fî Adedi'l-Ây ve Şerhiha*'sından, Rafî'nin *ed-Dur' en-Nazîm Fî Menafi'l-Kur'âni'l-Azîm*'inden, el-Kelbî'nin *Meâni'l-Kur'ân*'ından, En-Neysaburî'nin *et-Tenbîh Alâ Fadli Ulûmi'l-Kur'ân*'ından, es-Sicistanî'nin *en-Nasih Ve'l-Mensûh*'undan, Se'îdî'nin *en-Nasih Ve'l-Mensûh*'undan, Ebû Ubeyd el-Kasım b. Selam'ın *en-Nasih Ve'l-Mensûh*'undan, Ebû Mansur Abdulkahir b. Tahir et-Temîmî'nin *en-Nasih Ve'l-Mensûh*'undan, Suyûtî'nin *Lübabu'n-Nukûl fî Esbabî'n-Nuzul*'ünden, Muhammed b. Berakat es-Se'îdî'nin *en-Nasih Ve'l-Mensûh*'undan, el-Ferrâ'nin *Meâni'l-Kur'ân*'ından, ez-Zeccâc'ın *Meâni'l-Kur'ân*'ından, Ed-Deyrâkulî'nin *Fevaiduhû*'sundan, Ahmed'in *Fedailu'l-Kur'ân*'ından, İbn Ebi'l-Esba'nın *Bedaiu'l-Kur'ân*'ından, İbnu'l-Kayyîm'in *et-Tibyân fî Aksami'l-Kur'an*'ından, Ebû'l-Leys'in *Bahru'l-Ulûm*'undan İbn Kuteybe'nin *Garibu'l-Kur'ân*'ından, el-Maverdî'nin *Emsalu'l-Kur'ân*'ından, İbnu'l-Kayyîm'in *Aksamu'l-Kur'ân*'ından, İsmail

ed-Darîr'in *Esmâu Men Nezele Fîhim el-Kur'ân*'ından, İbnu'l-Cevzî'nin *Nevasthu'l-Kur'ân*'ından bir bölümde istifade etmiştir.

Ebû Cafer en-Nehhâs'in *en-Nasih Ve'l- Mensûh*'undan, Ebû'l-Hasan b. el-Hassâr'in *en-Nasih Ve'l- Mensûh*'undan, el-Kirmanî'nin *el-Burhân fî Müteşabihî'l-Kur'ân*'ından, İbn Kuteybe'in *Müşkilu'l-Kur'ân*'ından, eş-Şeyh Abdulkahir'in *Delailu'l-İcaz*'ından, el-Kadı Ebû Bekir el-Bakillanî'nin *İcazu'l-Kur'ân*'ından 2 farklı bölümde istifade etmiştir.

el-Vahidî'nin *Esbabu'n-Nüzûl*'ünden, Ebû'l-Beka'nın *İmlau Ma Min Bihî er-Rahman*'ından, Mekki'nin *el-İzah li Nasihî'l-Kur'ân ve Mensuhuhû*'ndan, el-İmam İzzuddîn b. Abdisselam'in *el-İşara İle'l-İcaz fî ba'di Envai'l-Mecaz*'ından, İbnu'l-Esîr'in *el-Meselu's-Sair*'inden 3 farklı bölümde istifade etmiştir.

et-Tennuhî'nin *el-Aksa'l-Karîb*'inden 5 farklı bölümde istifade etmiştir.

İbnu'l-Cezerî'nin *en-Neşir ve Takrîb*'inden, İbnu'l-Arabî'nin *en-Nasih Ve'l-Mensûh*'undan, el-Ahfeş'in *Meânî'l-Kur'ân*'ından 6 farklı bölümde istifade etmiştir.

Ebû Ubeyde'nin *Mecazu'l-Kur'ân*'ından 7 farklı bölümde istifade etmiştir.

İbnu'd-Dureys'in *Fedailu'l-Kur'ân*'ından 8 farklı bölümde istifade etmiştir.

eş-Şeyh Tekiyyuddîn es-Sübki Behaiddîn'in *Urusu'l-Efrac*'ından 10 farklı bölümde istifade etmiştir.

er-Rağîb'in *Müfredatu'l-Kur'ân*'ından 14 farklı bölümde istifade etmiştir.

Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî'nin *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*'ından, Ebû Ubeyd'in *Fedailu'l-Kur'ân*'ından 16 farklı bölümde istifade etmiştir.

### 4.3. Atıf Yapılan Kıraat Kaynakları

Ebûbekr b. el-Enbarî'nin *Er-Redd Alâ Men Halefe Mushafa Osman*'ından, Vasitî'nin *Kıraatu'l-Aşr*'ından, İbn Galbûn'in eş-Şevâz'ından, İbnu'l-Enbarî'nin *Vakıf ve İbtidâ*'sından, Secavendî'nin *Vakıf ve İbtidâ*'sından, en-Nehhâs'in *Vakıf ve İbtidâ*'sından, ed-Danî'nin *Vakıf ve İbtidâ*'sından, el-Ummânî'nin *Vakıf ve İbtidâ*'sından, İbnu'n-Nekzavî'nin *Vakıf ve İbtidâ*'sından, İbnu'l-Kasîh'in *Kurretu'l-aynî fi'l-Fethi Ve'l- İmale*

*Beyne'l-Lafzayni*'sinden, Ebû Amr ed-Danî'nin *el-Ahrufu's-Seb'a li'l-Kur'ân*'ından, Ebû Abdillâh ez-Zehabî'nin *Marifetu'l-Kurrâ el-Kibar Ale't-Tabakat Ve'l-Â'sâr*'ından, İbn Mücahid'in *el-Müsebbea*'sından, Ebu Talip Mekki'nin *Tebşira fi Kiraatti's-Seb'*inden bir bölümde istifade etmiştir.

Ebû Amr ed-Danî'nin *el-Muhkem fi Nakti'l-Mushaf*'ından 2 farklı bölümde istifade etmiştir.

Alemuddîn es-Sehavî'nin *Cemalu'l-Kurrâ*'sından 15 farklı bölümde istifade etmiştir.

#### 4.4. Atıf yapılan Hadis Kaynakları

İbn Ebî Şeybe'nin *Musannaf fi Ehadis vel-Asar*'ından, Abd b. Humeyd'in *Müsneduhû*'sundan, İbn Kuteybe'in *el-Garib*'inden, el-Beğavî'nin *Şerhu's-Sunneh*'sinden, Ebû Davud'un *el-Merasil*'inden, İshak b. Rahûyeh'in *Müsneduhû*'sundan, İbn es-Sübki'nin *Cem'ul-Cevami*'sinden, el-Aklî'nin *ed-Duafa*'sından, el-Hatip'in *el-Kifaye*'sinden, İbn Hibbân'ın *el-Mevarîd*'inden, el-Cüveynî'nin *Şerhu'l-Mühezzeb Minessünen*'inden, İbn Ebi'd-Dünya'nın *el-İyal*'inden, ed-Dineverî'nin *el-Mücalese ve Cevahiru'l-İlm*'inden, İbnu'l-Ca'd'ın *el-Müsned*'inden, İbn Ebî Hatim'in *el-Cerh ve't-Ta'dil*'inden, İbn Hanbel'in *Fedailu's-Sahabe*'sinden, Ebu Ya'lâ el-Halilî'nin *el-İrşad*'ından, Beyhakî'nin *el-Medhal*'ından, Ebû Hanife'in *el-Müsned*'inden, Ebû Amr'ın *es-Sünen el-Varide*'sinden, İbn Ebî Asım'ın *es-Sünne*'sinden, er-Râmehurmuzî'nin *Emsalu'l-Hadis*'inden, İbn Abdilberr'in *et-Temhîd*'inden, el-Hatib'in *el-Cami*'sinden, İbn Hibbân'ın *el-Mecruhîn*'inden, Ahmed'in *el-Ahâd Ve'l-Mesanî*'sinden, el-Kadı Ebûbekr Bakıllani'nin *el-İntisarli Sıhhati Nakli'l-Kur'ân*'ından, Hakim'in *Marifetu Ulûmi'l-Hadis*'inden, ez-Zemahşerî'nin *el-Faik fi Garibil Hadis*'inden, ed-Deramî'nin *Sünenuhû*'sundan bir bölümde istifade etmiştir.

Abdullah b. Ahmed'in *Zevaidu'l-Müsned*'inden, eş-Şafî'nin *Marifetu's-Sünen Ve'l-Âsâr*'ından, Heysemî'nin *Mecmeu'z-Zevaid*'inden, el-Kudaî'nin *el-Müsned*'inden, Nesaî'nin *Müctebâ*'sından, Şafî'nin *el-Müsned*'inden, el-Hatib'in *el-Cami*'sinden, Ebû Ya'la'nın *Müsned*'inden 2 farklı bölümde istifade etmiştir.

en-Nevevî'nin *Şerhu Müslim*'inden, Se'îd b. Mensur'ın *Sünenuhû*'sundan, Beyhakî'nin *es-Suğra*'sından, Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-Âsâr*'ından 3 farklı bölümde istifade etmiştir.

Deylemî'nin *Müsnedu'l-Firdevs*'inden, Beyhakî'nin *Delailu'n-Nübüvve*'sinden, Tayalisi'nin *Müsned*'inden, Abdurrezzak'ın *el-Musannaf*'ından 4 farklı bölümde istifade etmiştir.

el-Hakim'in *Müstedrek*'inden, İbn Abdulberrî'nin *et-Temhîd*'inden, Taberanî'nin *es-Sağîr*'inden 5 farklı bölümde istifade etmiştir.

İbn Adıyy'in *el-Kamil*'inden 7 farklı bölümde istifade etmiştir.

İbn Mace'nin *Sünen*'inden 9 farklı bölümde istifade etmiştir.

Ebû Davud'un *Sünen*'inden 13 farklı bölümde istifade etmiştir.

İbn Hacer'in *Şerhu'l-Buhârî Fethu'l-Barî*'sinden 15 farklı bölümde istifade etmiştir.

Taberanî'nin *el-Evsat*'ından 22 farklı bölümde istifade etmiştir.

Beyhakî'nin *es-Sünenu'l-Kübra*'sından 23 farklı bölümde istifade etmiştir.

el-Hakim'in *el-Müstedrek*'inden, et-Tirmizî'nin *Sünen*'inden, Taberanî'nin *Mu'cemul-Kebîr*'inden 24 farklı bölümde istifade etmiştir.

en-Nesai'nin *es-Sünen-u'l-Kübra*'sından 25 farklı bölümde istifade etmiştir.

*Beyhakî'nin Şuabu'l-İman*'ından 32 bölümde istifade etmiştir.

Müslim'in *Sahîh*'inden 34 farklı bölümde istifade etmiştir.

Buhârî'nin *Sahîh*'inden 41 farklı bölümde istifade etmiştir.

#### **4.5. Atıf Yapılan Fıkıh Kaynakları**

İbnu'l-Arabî'nin *Ahkamu'l-Kur'ân*'ından, Nevevî'nin *Şerhu'l-Mühezzeb*'inden, es-Suyûtî'nin *el-Havî Fi'l-Fetâvâ*'sından 2 farklı bölümde istifade etmiştir.

İsmail el-Kadı'nın *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ından, Bekr b. el-Alâ'nın *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ından, Ebûbekr er-Razî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ından, İbnu'l-Feres'in *Ahkamu'l-Kur'ân*'ından, İbn Huveyz Mindâd'ın *Ahkamu'l-Kur'ân*'ından, Ebû Davud'un *Sünen*'inden, Şafî'nin *Ahkamu'l-Kur'ân*'ından, İzzuddîn b. Abdisselam'ın *el-İmam fi Edilleti'l-Ahkam*'ından, İmamu'l-Harameyn'in *el-Burhân*'ından, Cüveynî'nin *el-Burhân*'ından, İbn es-Sübki'nin *Cem'u'l-Cevami*'sinden, İbn Hazm'ın *el-Muhalla*'sından, İbn Şureyh'in *el-Kafi*'sinden, el-Mehdî'nin *el-Hidaye*'sinden, en-Nevevî'nin *el-Mecmu*'sundan, Eş-Şafî'nin *er-Risale*'sinden, el-USalibî'nin *Fıkhu'l-Luğa*'sından, İbnu'l-Carûd'ın *el-Münteka*'sından, ed-Darekutnî'nin *el-İlel*'inden, el-Amadî'nin *el-Ahkam*'ından, el-Karafi'nin *el-Furûk*'undan, İbn Ebî Hatim'in *el-İlel*'inden, İbn Hazm'ın *el-Ahkam*'ından bir bölümde istifade etmiştir.

İbn Teymiyye'nin *Mecmuu'l-Fetâvâ*'sından, İbn Salah'ın *Fetâvâ İbn Salah*'ından, İbn Ebî Hatim'in *el-İlel*'inden 3 bölümde istifade etmiştir.

İbnu'l-Hacip'in *Emali*'nden 5 bölümde istifade etmiştir.

#### **4.6. Atıf Yapılan Kelam Kaynakları**

Sabunî'nin *Akîdetu's-Selef*'inden, İbnu's-Sem'ani'nin *Kavaidu'l-Edille*'sinden, İbn Kudâme'nin *el-Uluvv'une*'sinden bir bölümde istifade etmiştir.

#### **4.7. Atıf Yapılan Tasavvuf Kaynakları**

Ali b. Sehl en-Neysaburî'nin *Kitabu Şifai'l-Kulûb*'undan, Beyhakî'nin *ez-Zühdü'l-Kebîr*'inden, en-Nevevî'nin *el-Ezkâr*'ından, en-Nevevî'nin *Ravdatu't-Talibîn*'inden bir bölümde istifade etmiştir.

Kadı İyaz'ın *eş-Şifa*'sından 2 farklı bölümde istifade etmiştir.

#### **4.8. Atıf Yapılan Tabakat Kaynakları**

el-Mizzî'nin *Tezhîbu'l-Kemal fi Esmâi'r-Rical*'inden, Abdulkerim b. Muhammed Ebû'l-Hasen es-Saydavî'nin *Mucemu's-Şuyûh*'undan, el-Kaffal'ın *Hilyetu'l-Ulema*'sından, er-Rafî el-Kazvini'nin *et-Tedvîn*'inden bir bölümde istifade etmiştir.

Buhârî'nin *et-Tarihu'l-Kebîr*'inden 2 farklı bölümde istifade edilmiştir.

İbn Abdilberr'in *el-İstiâb Fi Marifeti Ashab*'ından 5 bölümde istifade etmiştir.

İbn Sa'd'ın *et-Tabakatu'l-Kübra*'sından, Buhârî'nin *et-Tarihu'l-Kebîr*'inden 8 bölümde istifade etmiştir.

Ebû Nuaym'ın *Hilyetu'l-Evliya*'sından 9 farklı bölümde istifade etmiştir.

#### 4.9. Atıf Yapılan Diğer Kaynaklar

el-Kadı Bedruddîn b. Cemaat'ın *el-Mesani*'sinden, İbn Asâkîr'in *ez-Zeyl Aleyhi*'sinden, ed-Danî'nin *el-Muknî*'sinden, es-Sehavî'nin *Şerhu'r-Raiyeh*'inden, İbn Cubare'nin *Şerhu'r-Raiyeh*'inden, İbnu'l-Kayyîm'in *Bedaiu'l-Fevaid*'inden, eş-Şeyh İzzuddîn b. Abdisselam'ın *Kenzu'l-Fevaid*'inden, eş-Şerif el-Murtaza Tezkiratu'l-Bedr b. Es-Sâhib'in *el-Ğarâr ed-Durer*'inden, İbn Şebîb el-Hanbelî'nin *Camiu'l-Fünûn*'undan, İbnu'l-Cevzî'nin *en-Nefîs*'inden, Ebû'l-Leys Es-Semerkandî'nin *el-Bustân*'ından, İbn Cerîr'in *er-Riyadu'n-Nadra*'sından, İbn Cerîr'in *Tarihuhû*'sundan, Beyhakî'nin *Tarihu Asbahan*'ından, el-Fakihî'nin *Ahbaru Mekke*'sinden, İbn Hibbân'ın *el-Mevarîd*'inden, Ebû Şame'nin *el-Mürşidu'l-Vecîz*'inden, el-Kuşeyrî'nin *Letaifu'l-İşarat*'ından bir bölümde istifade etmiştir.

Hamza b. Yusuf es-Sehmî'nin *Tarihu Cürhan*'ından 2 farklı bölümde istifade etmiştir.

İbn Asakir'in *Tarihu Dimeşk*'inden 4 farklı bölümde istifade etmiştir.

el-Hatib'in *et-Tarih*'inden 4 farklı bölümde istifade etmiştir.

#### 5. DEĞERLENDİRME

Kaynakları açısından incelediğimiz eserler göz önüne alındığında tespit edebildiğimiz hususlar arasında şunlar yer almaktadır: Bulkînî'nin *Mevâki'u'l-Ulûm*'da hadis, kıraat, rivayet ve dirayet tefsirleri konusunda çok sayıda eserden yararlandığı görülmektedir. Ayrıca müellifin eserinde yer alan kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda, tespit edebildiğimiz kadarıyla Bulkînî'nin yararlandığı eserler

arasında kendisinden önce yazılmış olan tefsir usulüyle alakalı İbnu'l-Cevzî'nin (510/1116-597/1200) *Funûnu'l-Efnan*'ına, Süleyman b. Abdulkavî et-Tufî'nin (716/1316) *el-İksîr fî İlmi't-Tefsir*'ine, İbn Teymiyye'nin (728/1327) *Mukaddime Fî Usuli't-Tefsir*'ine, Zerkeşî'nin (794/1392) *Burhan*'ına atıfta bulunmamış, kaynak olarak onları zikretmemiştir. Bu durum, Bulkînî'nin her ne kadar geçmiş ilmi mirastan yararlanmış olsa da yukarıda saydığımız tefsir usulündeki temel eserleri görüp görmediği konusunda kesin bir sonuca ulaşmamızı engellemektedir.

Bulkînî'nin *Mevâki'u'l-Ulûm*'da talebesi es-Suyûtî'nin *Buğyetu'l-Vuât Fî Tabakati'l-Luğaveyn ve'n-Nuhât* adlı eserine yer vermesi dikkat çeken ayrı bir husustur. Suyûtî *Tahbîr*'de Bulkînî'nin eserinden oldukça yararlanmakla birlikte Bulkînî de eserine katkı sağlayacak olan öğrencisi Suyûtî'nin kitabından istifade etmiştir. Bu anlamda Bulkînî'nin, kendisinden önceki ilmî birikimden oldukça istifade etmek istediği anlaşılmaktadır.

*Teysîr*'in ismine ve muhtevasına genel olarak bakıldığında, tefsir ilminin kurallarını tespit etmeye yönelik bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Bulkînî'nin *Mevâki'u'l-Ulûm*'una, Suyûtî'nin *Tahbîr* ve *el-İtkân*'ına nazaran *Teysîr*'in yararlandığı eserler çok fazla değildir. Her ne kadar Kâfiyecî'nin *Teysîr*'i tefsir usulünü ele alırken hadis kaynaklarından örnek gösterme noktasında Bulkînî'nin *Mevâki'u'l-Ulûm*'una, Suyûtî'nin *Tahbîr* ve *el-İtkân*'ına benzese de tefsir usulünün kurallarını ve yöntemini tespit etmeyi amaç edindiği ve bu doğrultuda yazıldığı için onlardan farklılık arz etmektedir.

Yararlandığı kaynaklar göz önüne alındığında, *et-Teysîr* kendinden önce yazılmış tefsir usulüne dair seçkin eserler arasında yer alan İbnu'l-Cevzî'nin *Funûnu'l-Efnan*'ına, Süleyman b. Abdulkavî et-Tufî'nin *el-İksîr fî İlmi't-Tefsir*'ine, İbn Teymiyye'nin *Mukaddime Fî Usuli't-Tefsir*'ine, Zerkeşî'nin *Burhan*'ına herhangi bir atıf yapmamış, ayrıca tezimizin konusunu teşkil eden ve *Teysîr*'den önce yazıldığı bilinen Bulkînî'nin *Mevâki'u'l-Ulûm*'una da atıfta bulunmamıştır. Bu durumlar Kâfiyecî'nin bu eserleri görmemiş olabileceğini yahut eserini yazarken bunlardan istifade etmemiş olabileceğini ortaya koymaktadır.

*Teysîr*'de yer alan bu eserler incelendiğinde ve *Teysîr*'in, *Mevâki 'u'l-Ulûm*'dan sonra yazıldığı dikkate alındığında, *Mevâki 'u'l-Ulûm*'da *Teysîr*'e nazaran çok daha fazla eser ismi geçtiği fakat *Teysîr*'in bu eserlerden yararlanmadığı anlaşılmaktadır.

Suyûtî'nin *Tahbîr*'de zikrettiği eserler göz önüne alındığında, hocaları Bulkînî ve Kâfiyecî'nin yararlandığı eserlerin büyük kısmına yer vermekle beraber daha pek çok kaynağa da yer verdiği görülmektedir. Suyûtî *Tahbîr*'de, Bulkînî'nin *Mevâki 'u'l-Ulûm*'una sık sık atıfta bulunmuştur. Suyûtî'nin hocası Bulkînî'nin eserinden istifade etmesi onun Bulkînî'nin eserini gördüğünü ve göz önünde bulundurduğunu ortaya koymaktadır. Hocası Kâfiyecî'nin eserini de sadece Keyfiyyetu'n-Nuzûl adlı yirminci bölümde kaynak olarak zikretmesi onun bu eseri de göz önünde bulundurduğunu göstermektedir.

Suyûtî *Tahbîr* adlı eserinde tefsir, tefsir usulü, hadis, kıraat ve fıkhıta pek çok kaynaktan istifade etmekle birlikte kendisinden önce yazılmış olan tefsir usulüyle alakalı seçkin eserler arasında yer alan İbnu'l-Cevzî'nin *Funûnu'l-Efnan*'ından, Süleyman b. Abdulkavî et-Tufî'nin *el-İksîr fî İlmi't-Tefsir*'inden, İbn Teymiyye'nin *Mukaddime Fî Usuli't-Tefsir*'inden, Zerkeşî'nin *Burhan*'ından bahsetmemesi ve kaynak olarak onları zikretmemesi, bu eserleri görüp görmediği ya da onlardan istifade edip etmediği noktasında kesin bilgiye ulaşmamızı engellemektedir.

Suyûtî'nin *el-İtkân*'da yararlandığı eserler göz önünde bulundurulduğunda, *el-İtkân*'la tezimizde yararlandığımız diğer eserler karşılaştırıldığında onların yararlandığı eserlerin büyük kısmından yararlanmakla birlikte onlardan çok daha fazla eseri kaynak gösterdiği görülmektedir.

Suyûtî'nin *el-İtkân*'da *Mevâki 'u'l-Ulûm*'a ve *Teysîr*'e, *el-İtkân*'dan önce yazmış olduğu *Tahbîr*'e ve de tefsir usulüyle alakalı İbnu'l-Cevzî'nin *Funûnu'l-Efnan*'ına, İbn Teymiyye'nin *Mukaddime Fî Usuli't-Tefsir*'ine yer verdiği görülmektedir. Suyûtî'nin *Tahbîr*'de kendilerine atıfta bulunmadığı bu eserlerden *el-İtkân*'da kaynak olarak yararlanması, *Tahbîr*'den sonra bu eserlerle karşılaştığı ve de onlardan istifade ettiği izlenimini vermektedir.



Suyûtî'nin yine tefsir usulüyle alakalı pek çok esere değinmesine rağmen tefsirde temel eser addedilebilecek Süleyman b. Abdulkavî et-Tufî'nin *el-İksîr fî İlmi't-Tefsir*'inden bahsetmemektedir. Bu bağlamda Suyûtî'nin bu eserleri görüp görmediği noktasında kesin bir bilgiye sahip olmak mümkün değildir.

*Mevâki 'u'l-Ulûm*, *Teysîr*, *Tahbîr* ve *el-İtkân* kaynaklar açısından değerlendirdiğinde her birinin ortak tefsir, tefsir usulü, kıraat, hadis, fıkıh kaynaklarından istifade ettikleri görülmektedir. Buna ilaveten *Tahbîr*'in *Mevâki 'u'l-Ulûm*'dan hem üslup hem içerik hem de kaynaklar bakımından oldukça yararlandığı görülmektedir. *el-İtkân* ise hem *Tahbîr*'in hem de *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un yararlandığı kaynakların pek çoğuna atıfta bulunmakla birlikte daha pek çok kaynaktan da istifade etmiştir. Sonuç olarak bu durum eserler arasında etkileşimin olduğunu göstermekle birlikte, eserlerin kendilerinden önceki ilmî mirastan da yararlandıklarını ve bu anlamda birçok aynı eserden istifade ederek sürekliliği sağladıklarını ortaya koymaktadır.

### III. BÖLÜM

## İÇERİKLERİ BAKIMINDAN *ET-TEYSİR FÎ KAVÂ'İDİ 'İLMÎ'T-TEFSİR, MEVÂKÎ'U'L-ULÛM FÎ MEVÂKÎ'İ'N-NÛCÛM, ET-TAHBÎR FÎ 'İLMÎ'T-TEFSİR VE EL-İTKÂN FÎ 'ULUMÎ'L-KUR'ÂN'IN İNCELENMESİ*

### 1. TEMEL NİTELİKLER

#### 1.1. *Mevâki'u'l-Ulûm*

Müellif Bulkînî'nin (824/1421) eseri 192 sayfadan, önsöz ve elli bölümden oluşmaktadır. Önsöze müellif besmele, hamdele ve Hz. Peygamber'e ve ashabına salat ve selamla başlamakta; devamında Kur'ân ilimlerini ancak yetkin bir âlimin yapabileceğini zira Kur'ân'ın her bir kelimesinde hikmetler ve her bir cümlesinde akli noksan bırakan ifadeler bulunduğunu söylemektedir. Fakat buna rağmen Allah'ın bu kadar zor bir ilim olmasına rağmen Kur'ân ilimlerini ve tefsirini öğrenme ve öğretmeye teşvik ettiğini söylemiştir. Müellif eseri yazarken âlimlerden istifade ettiğini ve dersler için istifade edilecek bir kitap yazma arzusuyla bu eseri kaleme aldığını belirtmiştir.<sup>125</sup>

Müellif bazı âlimlerin kitabında tefsir ilimlerine dair iktibaslarda bulunulduğunu, yeni ve eski dönemdeki bazı âlimlerin hadis ilimleri arasında bu ilimlere de değindiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda *Mevâki'u'l-Ulûm* adlı eserini telif etmekteki amacının, alanda elde ettiği ilmî birikimi toplamak olduğunu söylemiştir.

Kitabının bölümlerini altı ana başlıkta inceleyeceğini; birincisinin nüzul yerleri, vakitleri, olayları hakkında olup bunların on iki bölüm olduğunu, ikincisinin sened hakkında olup altı bölümden oluştuğunu, üçüncüsünün eda hakkında olup altı bölümden oluştuğunu, dördüncüsünün lafız hakkında olup yedi bölümden oluştuğunu, beşincisinin ahkamları alakalı manalar hakkında olup on dört bölümden oluştuğunu, altıncısının lafızlarla alakalı manalar hakkında olduğunu ve beş bölümden oluştuğunu ve bu şekilde

<sup>125</sup> Bulkînî, Celaluddîn Abdurrahman b. Ömer b. Raslân, *Mevâki'u'l-Ulûm Fî Mevâki'i'n-Nücûm Min Nefâisi Kütübi Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Daru's-Sahabe Li't-Türâs, Tanta 2007, s. 27.

elli bölüm şeklinde kitabını telif ettiğini, yukarıda zikrettiği tasnifin altına giremeyen isimler, künyeler, lakaplar ve mübhemat gibi başlıkların da bulunduğunu ifade ettikten sonra Allah'a dua ederek ve kitabının ismini *Mevâki 'u'l-Ulûm fî Mevâki 'u'n-Nücûm* şeklinde isimlendirdiğini beyan etmektedir.

Müellif babları tasnif ederken eğer birbirinden ayrılmaz iki konuyu anlatacaksa iki babı bir başlık halinde yazmış ve konuyu birlikte ele almıştır. Mesela mekkî ve medenî başlığını ayrı ayrı bablar halinde değil bir başlıkta ele almıştır.<sup>126</sup> Bunu pek çok bölümde uygulamıştır.<sup>127</sup>

Müellif bölümleri işlerken ilk önce konunun ehemmiyetine değinmiş, sonrasında kavramın ıstılahî manasını vermiş, eğer bu konuda âlimler ihtilaf ettiyse her birinin verdiği manaları ayrı ayrı zikredip meşhur görüşü belirtmiştir. Konuyu açıklayıcı ayetlerden ve rivayetlerden örnekler vermiş ve konunun bahsedilen pasajıyla ilgili zayıf görüşleri de zikretmiştir.

Müellefin kitabında eserlerden alıntılar, âlimlerin görüşleri ve rivayetler önemli bir yekun tutmaktadır. Bu bağlamda mevzuyla ilgili teorik bilgi verdikten sonra rivayetlerle konuyu dellilendirmekte, ayrıca konunun alt bölümleri varsa yine bunu rivayetler yahut herhangi bir âlimden alıntı yapmak sûretiyle anlatmaktadır.

## **1.2. et-Teysîr**

Kâfiyecî'nin (879/1474) *et-Teysîr fî Kavaidi ilmi 't-Tefsîr* adlı eseri, giriş, iki bölüm ve hatime bölümlerinden oluşmaktadır. Her ne kadar dört bölümden oluşmak sûretiyle sistematikliği haiz gibi görünse de bölümlerin içinde değindiği mevzular tam bir sistematiklik arz etmemektedir. Zira müellif tefsir bahsinden sonra onunla alakalı başka mevzulara oradan da ilgili hususlara geçmiş, konuları tam olarak başlıklandırmamış ve bölümü kapsamı içinde işlememiştir. Ayrıca müellif kavramlara sıklıkla yer vermiş hatta bu husus eserin tefsirî bir metin mi yoksa sadece dille ilgili bir metin mi olduğunun anlaşılmasının önüne geçebilmiştir. Buna ilaveten eser kısa olmasına rağmen bazen

<sup>126</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 28-30.

<sup>127</sup> Örnekler için bkz. Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm* (Seferî Hadarî) s. 37, (Leylî Neharî) s. 32, (Sayfî Şitâî) s. 36.

mevzuyla alakalı hususlarda kelami ve fıkhi konulara o kadar dalmıştır ki o anda tefsirle ilgili hangi konudan bahsedildiği muğlâklaşmıştır. Fakat pek tabii ki bu eser tefsire dair sistematik eserler oluşturulmadan yazılan ve tefsirin de diğer ilimler gibi gerekli kaideleri ve şartları içeren bir ilim olduğunu ispatlama yoluna giden bir girişim ve öncü eserlerden olduğu için tefsir ilmi içinde önemli bir yer işgal etmektedir.

Kâfiyecî, kendi eserinin önüne geçecek bir eserin daha önce kaleme alınmadığını ifade etmiştir. Bu bağlamda Kâfiyecî'nin, *et-Teysîr'den* önce yazılmış olan Bedruddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî ez-Zerkeşî'nin (794/1392) *el-Burhân fî Ulumi'l-Kur'ân'ını* ve Abdurrahman b. Siraciddin Ömer b. Ali b. Raslan b. Nusayr b. Salih el-Bulkînî'nin *Mevâkiu'l-Ulûm fî Mevâki'i'n-Nücûm* adlı eserini görmediğini göstermektedir.<sup>128</sup>

Yukarıda değindiğimiz gibi *et-Teysîr*; giriş, iki bab ve bir hatimeden oluşmaktadır. Müellif giriş bölümüne besmele hamdele ve salveyle başlamak suretiyle klasik metodu takip etmiştir. Daha sonra Kur'ân'ın ve onun tefsirinin mahiyetinden bahsetmiş, ilimler arasında tefsir ilminin yerine ve önemine vurgu yaparak giriş bölümünü tamamlamıştır.<sup>129</sup>

Birinci bab terimler hakkındadır. Bu bölümde müellif ilk olarak “tefsir kavramının hangi kökten türediği konusundaki ihtimalleri zikretmiş ve araplar tarafından kullanımlarına dair örnekleri zikretmiştir. Daha sonra kısa bir şekilde “tevîl” kavramının hangi kökten geldiğini izah etmiştir. Hemen akabinde “tefsir” ve “tevîl” kavramlarının örfî manalarını açıklamıştır. İzahlarını yaparken ara sıra arap şiirleriyle de istişhad etmiştir. Müellif herhangi bir delile dayanmayarak yapılan izahlardan kaçınmak gerektiğini; zira böyle bir durumun Hz. Peygamber'in "Kur'ân'ı rey ile tefsir edenler cehennemde oturacak yerine hazırlansın" hadisi doğrultusunda uyarıyı gerektireceğini ifade etmiştir.<sup>130</sup>

<sup>128</sup> Cerrahoğlu, 'Muhyiddin el-Kâfiyecî ve “et-Teysîr Fî Kavaidi İlmi't-Tefsir” Adlı Risalesi', s. 128.

<sup>129</sup> Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyecî, *et-Teysîr fî Kavâ'idî İlmi't-Tefsir*, Ankara İlahiyat Fakültesi yay., s. 2-4.

<sup>130</sup> el-Kâfiyecî, *et-Teysîr*, s. 4-5.

Bunun akabinde müellif bu kavramların tefsir ilmi içerisindeki manalarını ayrı ayrı izah etmiştir. Ayrıca müellif hangi konularda tevîl yapılırsa isabetli olacağını, hangilerinde ise yasak hududa girileceğini tartışarak izah yoluna gitmiştir. Tevîlden rey meselesine geçmiş bunun övülmüş veya zemmedilmiş iki çeşidini zikrederek meseleyi uzun uzadıya anlatmıştır. İzahları yaparken çeşitli mezheplerin görüşlerini de zikretmiştir.<sup>131</sup>

Daha sonra tefsirin caiz olup olmadığı meselesinde âlimlerin ihtilaf ettiğini zikretmiş, âlimlerin farklı görüşlerini sırayla bildirirken hangi delillere dayandıklarını belirtmiş, kastedilen manalara göre caiz olup olmadığını şekilleneceğini ifade etmiştir. Önce tefsirin caiz olmadığını söyleyen âlimlerin görüşlerini zikretmiş daha sonra caiz olduğunu benimseyenlere geçmiştir. Bu âlimlerin de tefsirin belirli sayıda ilmi içerip içermeyeceği; eğer içeriyorsa hangi ilimleri kapsadığı konusunda ihtilaf ettiğini zikretmiş ve daha sonra kendi kanaatini gerekçeleriyle belirtmiştir.<sup>132</sup>

Akabinde tefsirin on beş ilme muhtaç olduğunu ve bunların lugat, iştikak, sarf, nahiv, meanî, beyan, bedii, kıraat, nüzul sebepleri, asâr ve haberler, hadis ilmi, fıkıh usulü, fıkıh ve ahlak ilmi, nazar ve kelim ilmi son olarak ise mevhibe ilmi şeklinde saymış, ayrıca bunları lafzî, aklî ve mevhibe ilimleri şeklinde özetlemiştir.<sup>133</sup>

Müellif tefsiri rivayete ve dirayete tealluk eden şekilde ikiye ayırmış hemen sonrasında izah etmiştir. Müellife göre tefsir ilmini bilmek ancak onun usul ve kaidelerini bilmekle mümkündür. Ayrıca tıpkı İslâmî ilimleri gibi tefsir ilmini bazı insanların bilmesi de vaciptir.<sup>134</sup>

Müellif bundan sonra açıkladığı izahlara itiraz şeklindeki muhtemel soruları sormuş ve onlara cevap vermiştir. “Tefsir ilminin tedvini bidattır, sen nasıl farzı kifayedir dersin?”, “Tefsirin tedvini vacip olsaydı âlimler onun tedvinini terketmezdi” gibi muhataptan gelecek soruları sorduktan sonra gerekli gördüğü izahları yaparak cevap vermiştir. Müellifin bu tür soruları sormasının nedeni tefsir ilmini temellendirmektir. Bu

---

<sup>131</sup> el-Kâfiyecî, *et-Teysîr*, s. 6-9.

<sup>132</sup> el-Kâfiyecî, *et-Teysîr*, s. 9-10.

<sup>133</sup> el-Kâfiyecî, *et-Teysîr*, s. 10-12.

<sup>134</sup> el-Kâfiyecî, *et-Teysîr*, s. 12-13.

bağlamda ayrıca tefsirin de diğer ilimler gibi ilim olma noktasında herhangi bir eksiğinin bulunmadığını vurgulamış bu konuda delillerini sıralamıştır. Ona göre ilimlerde bulunması gereken hususîyetler tefsirde de bulunmaktadır. Tefsir ilminin mevzusunun ve gayesinin mevcudiyeti de bunu tasdikleyen apaçık hususlardır.<sup>135</sup>

Daha sonra Kur'ân kelimesinin hangi kökten geldiğini ve kelime anlamlarını, âlimlerin görüşlerini rivayetlerle destekleyerek açıklamıştır. Bunun ardından örfen ve istilâhen hangi anlama geldiğini ayrı ayrı zikretmiştir. Bunun akabinde icaz kelimesinin manasını ve Kur'ân'ın muciz olduğunu izah etmiştir.<sup>136</sup>

Bundan sonra sûre ve ayet kelimelerinin izahını söylemiş, ayet kelimesini açıklarken bu kelimedeki i'lal kaidelerine de yer vermiştir. Daha sonra ayet kelimesinin istilâhî manasını zikretmiştir. Hemen sonrasında tevatürü açıklamış ve daha sonra Kur'ân ve hadis tevatürü meselesindeki ihtilafları zikrederek açıklamalarda bulunmuştur.<sup>137</sup>

Tevatür meselesi ile ilgili Kur'ân'ın içindeki cüzlerin mütevatirliği, daha özel bağlamda sûrelerin başındaki besmelelerin mütevatirliği meselesi, bundan sonra med, imale, hemzenin tahfifî gibi şeklî tevatürün olup olmamasına değinmiştir.<sup>138</sup>

Melik ve malik kelimesinin tevatürlüğü meselesinden kıraatlere geçmiş yedi kıraatin kabulü için gerekli şartları bir bir saydıktan sonra izahatını yapmıştır. Bunun ardından müellif, muhkem müteşabih konularını açıklamış bu bağlamda usul ulemasının zahir, nas, müfesser ve muhkem şeklinde tasnifini belirttikten sonra her birini teker teker açıklayarak ayetlerden birer örnek vermiş, daha sonra müteşabih meselesine geçerek yine aynı şekilde fıkıh ulemasının hafî, müşkil, mücmel ve müteşabih kelimeleri izahını örnekler vererek ortaya koymuştur.<sup>139</sup>

Müteşabihin tefsirdeki anlamına geçmiş, müteşabih ayetlerin tevîl edilip edilmeyeceği konusunda âlimlerin ikiye ayrıldıklarını söyledikten sonra onların görüşlerini açıklamış; birinci grubu izah ettikten sonra onlara yöneltilecek muhtemel

---

<sup>135</sup> el-Kâfiyecî, *et-Teysîr*, s. 13-15.

<sup>136</sup> el-Kâfiyecî, *et-Teysîr*, s. 15-16.

<sup>137</sup> el-Kâfiyecî, *et-Teysîr*, s. 16-17.

<sup>138</sup> el-Kâfiyecî, *et-Teysîr*, s. 17-18.

<sup>139</sup> el-Kâfiyecî, *et-Teysîr*, s. 18-19.

soruları ve itirazları yöneltmiş ve kendisi cevap vermiştir. Konuyla doğrudan yahut dolaylı anlatımların izahında şiirle istihsad etmiştir. Daha sonra müteahhirun diye adlandırılan ikinci fırkaya geçmiş, rusuh sahipleriyle ilgili ayeti delil saymak ve müteşabih ayetlerin de yorumlanmasının gerekliliğinin gerekçelendirmek sûretiyle görüşlerini izah etmiş, daha sonra mukataa harflerine nasıl anlamlar verdiklerine yönelik örnekler vermiştir. Bunun hemen akabinde kendi görüşünün de bu yönde olduğunu ifade etmiş, Hz. Ömer’le ilgili bu bağlamdaki bir rivayeti ve yine İbn Abbas’tan gelen başka bir rivayeti serdetmiştir.<sup>140</sup>

Müteşabihle ilgili izahatının hemen ardından, delaletin açık ve gizli mertebelerinin beyanının ehemmiyetine kısaca değindikten sonra delalet kavramını izah etmiş, delaletin lafziye çeşidini onun da çeşitlerini ayrı ayrı izah etmiştir. Yine muhtemel soruları sormuş ve cevaplar vermiştir.<sup>141</sup>

Nüzul, inzal ve tenzîl kavramlarının anlamlarını açıkladıktan sonra Kur’ân’ın Hz. Peygamber’e inmesini ve bu inmenin hangi şekilde olduğunun izahını Buhârî’den bir hadis rivayet ederek açıklamış, sonrasında rüyayla ayetlerin gelmesi konusunda itiraz edilirse ne şekilde cevap verileceğini söylemiştir. Daha sonra nüzul sebebini açıklamış ve rivayetlerden örnekler vermiş, hemen akabinde gelebilecek itirazî soruları sormuş ve cevap vermiştir.<sup>142</sup>

İkinci bölüm kaideler ve meseleler hakkındadır. Müellif konuya muhkem ve müteşabihin delaletinden bahisle başlamıştır. Muhkem ve müteşabihle ilgili açıklamalardan sonra cüz ve külle ilgili kaidelerden bahsetmiş ve izahlarında kaide örnekleri verdiği olmuştur. Ayrıca müellif bu kaideleri ayetlerle örneklendirdikten sonra pratik hayatla bağlarını da açıklamıştır. Kur’ân’daki umumî ifadelerin cüzî hükümleri kapsayacağını, bu yüzden Kur’ân’da cüziyata yer verilmediğini ifade etmiştir. Daha sonra Hz. Peygamber’in mucizelerinin aklî, Hz. Musa’nınkilerin ise hissî olduğunu gerekçeleriyle izah etmiştir. Akabinde Kur’ân’ın cevâmiu’l-keîm olduğunu ve bunun ne anlama geldiğini ayet kapsamında açıklamıştır. Ayetlerin ayetlere delil olabileceğini Abdulkahir Cürcanî (471/1078/1079), Zemahşerî (538/1144) gibi âlimlerin görüşlerini

<sup>140</sup> el-Kâfiyecî, *et-Teysîr*, s. 19-22.

<sup>141</sup> el-Kâfiyecî, *et-Teysîr*, s. 22-23.

<sup>142</sup> el-Kâfiyecî, *et-Teysîr*, s. 24-26.

de zikrederek anlatmış, ele alınan ayet bağlamında konuyu tartışırken “إِنْ” ve “أَنْ”nin dilciler ve usulcüler nezdinde tartışmalarına da değinmiştir. Bundan sonra yine Kur’ân’ın cevamiu’l-kelim oluşu bağlamında ayetlerden örnek vermiş, dil kuralları ve fikhî kaideleri de göz önünde bulundurarak izahlarını yapmıştır. Müellif Kur’ân’da her türlü delil, taksîm ve tedlîlin işlendiğini beyan etmiştir. Fakat Allah’ın bunu yaparken sadece filozofların ve kelimcülerin anlayacağı şekilde değil Arapların anlayacağı şekilde indirdiğini ifade etmiştir.<sup>143</sup>

Bunun akabinde müellif tefsir ilminin bazı kaidelerini sorular ve cevaplar şeklinde açıklamıştır. Müellif muhkem lafzın tefsir ilmine girmesinin gerekliliği, tefsir ilminin mevzusunun usul ilminden farklılığı, usul olmadan Kur’ân hakkında konuşmanın rey olup olmayacağı, Allah’ın irade ettiklerinin delaleletleri hakkında kesin konuşulabilir mi hususu, mana için vazedilmiş lafzın o manaya delalet etmesi meselesi, delaletin muhatabın anlayış ve kudreti ölçüsünde oluşu, âlimlerin muradı anlatmaktaki mertebeleri, muhkemin kendisinden murad edilen manayı ifade etmesi, murad edilen konusunda konuşmanın ilim ifade edip etmeyeceği meselesi, delaletten kastedilenin mahiyeti, lafzın ifade ettiği mananın murad edilmesinin ne demek oluşu, lafzın murad ifade ettiği mananın ne olduğu, kastedilen kat’iliğin mahiyeti, Allah’ın “Şüphe yok ki Allah her şeye hakkıyla kadirdir” ayeti veya benzeri ayetlerle kastettiğinin tefsir mi tevîl mi oluşu, nasların manası hakkında konuşma hususu şeklinde on beş maddede soru ve cevap şeklinde tefsir ilminin bazı kaidelerini saymıştır.<sup>144</sup>

Muhkem konusunu bu şekilde bitirdikten sonra müellif müteşabihi açıklamaya geçmiştir. Müteşabihin kat’iliği, muhkeme göre derecesi, tevîlinin caiz olup olmaması meselerini açıkladıktan sonra müteşabihin tevîline itiraz edenlerin sorularını sormuş ve onlara gerekli gördüğü cevabı vermiştir. İtiraza cevap verirken ayetleri de delil göstermiştir.

Bu konuların akabinde nesh kelimesinin sözlük ve ıstilahî manalarını zikretmiş, neshin caiz olmasının gerekçelerini açıklamış, iki ayette tenakuz olduğunda nesih söz konusu olup olmayacağı hususundaki ihtimalleri söylemiş, bunları kendi içinde

<sup>143</sup> el-Kâfiyecî, *et-Teysîr*, s. 26-29.

<sup>144</sup> el-Kâfiyecî, *et-Teysîr*, s. 29-35.



bölgümlere ayırmış, izahlarını yaparken ayetler üzerinden gitmiştir. Ayetleri açıklarken içlerindeki kelime ve kavramları da açıklarak konuyla bağlantı kurmuştur, ayrıca ayet izahında dil kaidelerindeki hareke değişimlerinin ne gibi anlam farklılıkları oluşturacağını zikretmekten de geri durmamıştır. Buna ek olarak ahkam ayetlerini de kelime izahlarıyla birlikte konu bağlamında serdetmiştir. Daha sonra mensuhun çeşitlerini saymış, yine ayetlerden örnekler ile açıklamıştır. Ayrıca kıraatler göz önünde bulundurularak neshedilen ayetlere de örnekler vermiştir. Konu bağlamında fıkıhçıların da nesih anlayışına değinmiştir. Kâfiyecî nesih konusunda sünnete de müracaat edilmesinden yana olmuştur.

Bu konu bittikten sonra Ali, İbn Abbas, İbn Mesud gibi tefsirde otorite olmuş zatlardan tefsirdeki önemine, tabiînden tefsirdeki otoritelere değindikten sonra ise tefsir rivayet tarihinin kısa bir özetini anlatmıştır. Buradan ise rivayet ve ravide bulunması gereken şartların; akıl, zabt, İslâm ve adalet olmak üzere dört tane olduğunu söylemiş, bunların birer birer ne olduklarını açıklamıştır. Bunun hemen akabinde ravinin şeyhinden rivayeti alırken dikkat etmesi gereken; şeyhin raviye okuması veya raviye başkası tarafından okunması, icaze, vicade şeklindeki üç şartı zikretmiş ve açıklamıştır.<sup>145</sup>

Hatimetu'l-kitab bölümü ise ilmin fazileti ve şerefi ile hoca ve talebe adâbı hakkındadır. İlmın şeref ve faziletine kitab, sünnet, eserler ve aklın delalet ettiğini söylemiş sonra bunları ispatlama mahiyetinde gerekçelerini ortaya koymuştur. Akıl ile ispatı bölümünde idrak, lezzet, kemal kavramlarını izah etmiş; bununla beraber bu kavramların derecelerini de zikretmiştir. Daha sonra hoca ve talebenin uyması gereken kuralları ayrı bablar halinde anlatmıştır. Müellif eserin sonunda ise tefsir ilmini veciz bir şekilde tedvin ettiğini, faideyi artırmak için ileride kitabı daha da geliştirmek için çaba göstereceğini, eseri 856/1452 senesinin Ramazan ayının yirmisekizinci Cuma gecesi sonlardığını belirtmiştir. Allah'a dua, hamd; Hz. Peygamber ve ahabına salat ile eserine son vermiştir.<sup>146</sup>

---

<sup>145</sup> el-Kâfiyecî, *et-Teysîr*, s. 35-45.

<sup>146</sup> el-Kâfiyecî, *et-Teysîr*, s. 50-56.

### 1.3. *et-Tahbîr*

Celaluddîn es-Suyûtî'nin *et-Tahbîr Fî İlmi't-Tefsir* adlı eseri Ezher Üniversitesi'nden Dr. Fethi Abdulkadir Ferid tarafından tahkik edilmiş ve yayımlanmıştır. Eser, muhakkikin hamd, salvele, bu kitabın tahkikini tamamladığından dolayı Allah'a dua ve sonrasında Suyûtî'nin ismi, âlimliği, eğitimi ve eserlerini içeren tanıtımını içeren önsöz, hemen akabinde eserin aslının örneklerinden birkaç sayfa, bunun peşisıra eserin müellifi Suyûtî'nin esere yapmış olduğu mukaddime ve Suyûtî'nin konuları anlattığı yüz bölüm gelmektedir.

Eserin mukaddimesi, Allah hamd, Hz. Peygamber'e salat ve selam şeklinde girişten sonra ilmin geniş bir havza olduğunu fakat âlimlerin bazı hususları ihmal ettiğini, bu ihmallerin başında tefsir ilminin hadis ıstılahı gibi yazılmamasının geldiğini ancak Celaluddîn el-Bulkînî'nin *Mevâkiu'l-Ulûm fî Mevâkii'n-Nucûm* adlı eseriyle bu eksiklik için önemli bir adım atmış olduğunu fakat daha sonra bu eseri aşacak daha şumullü ve mühim bir eserin yazılmadığından dolayı üzüntü duyduğunu söylemiş, hemen akabinde Bulkînî'nin eserini ne şekilde oluşturduğunu genel hatlarıyla tasvir etmiş, daha sonra da bu eserin üstüne farklı bablar eklenmesinin icab ettiğini ve bu adımı atmak için öne çıktığını ve yazdığı bu eserle bunu yapmaya gayret ettiğini, ziyade ettiği noktaların neler olduğunu, bütün bunları yaparken Allah'a dayandığını, başarının ancak onun izniyle olduğunu, ona övgü ve senalarla bildirdikten sonra Allah'a dua etmiştir.<sup>147</sup>

Mukaddimenin devam eden bölümünde müellif bölümlerin isimlerini bablar halinde saymış, bunun akabinde bilinmesi zorunlu sınırlar şeklinde mukaddimenin içinde bir mukkadime daha açmıştır. Bu bölümde tefsirin hangi kökten geldiğini, Araplar nezdinde bu köklerin ne şekilde kullanıldıklarını, ıstılahta hangi anlamda kullanıldığını, en uygun görüşü benimsediğini düşündüğü âlimin görüşünü de zikretmek sûretiyle açıklamış ve ıstılahta geçen ifadeleri ayrı ayrı izah etmesinin ardından tevîl kavramının anlamını, tefsirin kurallarını ve hangi mevzuları içerdiğini ve bazı âlimlerin tefsirin ne olduğu konusundaki ihtilaflarını serdetmiştir.

<sup>147</sup> es-Suyûtî, Celaluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *et-Tahbîr Fî İlmi't-Tefsir*, Daru'l-Ulûm, Riyad 1982, s. 27-29.

Bunun akabinde Kur'ân kavramının hangi vezinden ve kökten geldiği meselesi üzerinde durmuş, bunu yaparken Arapların dili kullanımına ve bazı âlimlerin görüşlerine de yer vermiş, zayıf bulduğu görüşleri “kîle” fiiliyle ifade etmiş, daha sonra örfteki manasını söylemiş, bunu da bir hadisle delillendirmiştir. Yine aynı şekilde sûre kelimesinin kökü konusundaki ihtilafları serdetmiş, şiirlerle bazı görüşleri delillendirmiş, akabinde zayıf görüşleri zikretmiş daha sonra örfî manasını da zikretmek sûretiyle mukaddimeyi sonlandırmıştır.<sup>148</sup>

Konuyu incelemeye öneminden bahsetmek sûretiyle başlamış, eğer âlimler o konuda ihtilaf etmişlerse bazı ihtilafları serdettikten sonra bazı görüşlere göre kendi görüşünü bildirmiş, özellikle kendisinden istifade ettiği ve başucu kitabı saydığı için Bulkînî'nin o konuda belirttiği ifadelerle yer verdikten sonra, tasdik ettiği görüşlerle birlikte tutarsız bulduğu ve açıklık gördüğü hususları zikrederek değerlendirmelerde bulunmuştur.

Konuları anlatırken sık sık şiirle istişhada başvurmuştur. Ayrıca konuyla ilgili mevcut sahabe ve tabiîn ve sonraki dönem âlimlerinin rivayetlerinden bolca istifade etmiş ve bunlara eserinde yer vermiştir ve bu şekilde konunun iskeletini rivayetlerle oluşturmuştur. Rivayetlere göre konu şekillenmiş, mevcut kitaplardaki gibi Suyûtî eserinde, teorik bilgiler vermekten ziyade rivayetleri zikretme ve ona göre kitabı şekillendirme yoluna gitmiştir. Eğer konuyla ilgili kısımları oluşturacaksa ya da her hangi bir şekilde bölümlendirmeleri yapacaksa yine rivayetlere göre bunu yapmıştır. Mesela mekkî ve medenî ayetleri incelerken sûrelerde yer alan istisnâ ayetleri incelemiş, bunları oluştururken mevcut rivayetlerden istifade etmiştir. Suyûtî konuyu anlatırken eğer konunun farklı bir noktasına değinecekse bu bölümü “fer” başlığı altında işlemiştir.

#### **1.4. el-İtkân**

*el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserin pek çok tahkiki yapılmıştır. Bizim istifade ettiğimiz tahkik, Ahmed b. Ali tarafından yapılmış, Daru'l-Hadis yayınevi tarafından 2006 yılında Kahire'de üç cilt halinde, ilk cildi 340'a, ikinci cildi 624'e, üçüncü cildi ise 534'e kadar olmak üzere tek bir nüsha halinde basılmıştır. Bu tahkikli neşirde öncelikle

<sup>148</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 30-41.

muhakkin mukaddimesi sonrasında İmam Suyûtî'nin hayatı, bunun akabinde ise Suyûtî'nin *el-İtkân*'a yapmış olduğu mukaddime, ardından ilk ciltte eserin başından otuz beşinci baba kadar olan kısmın fihristi, ikinci ciltte otuz altıncı babdan kırk üçüncü baba kadar olan kısmın fihristi, üçüncü bölümde ise kırk üçüncü babdan son bölüm olan sekseninci baba kadar olan bölümlerin fihristi yer almaktadır.

Suyûtî kendi mukaddimesinde besmele, hamdele ve salveleden sonra ilmin fazileti ve Kur'ân'ın ehemmiyetinden bahsetmiş,<sup>149</sup> daha sonra mutekaddimûn âlimlerinin, hadis usulünde yaptıkları gibi Kur'ân ilimlerine dair eserler kaleme almadıklarını fakat Ebû Abdillâh el-Kâfiyeci'nin tefsir ilmi konusunda iki bölüm ve bir hatimeden oluşan bir eser kaleme aldığını, ancak bu eserin Kur'ân ilimleri konusunda sadra şifa olmadığını belirttikten sonra, âlim Celaluddin el-Bulkînî'nin *Mevâki'u'l-Ulûm Fi Mevâki'i'n-Nücûm*'unu gördüğünü ifade etmiştir. Bulkînî bu eserinin mukaddimesinde, hadis âlimlerinin tefsire dair rivayetleri hadis kitaplarında zikrettiklerini fakat bunların ulûmul-Kur'ân konusunda yetersiz kaldığını, bunu bertaraf etmek için *Mevâki'u'l-Ulûm* adlı eseri kaleme aldığını, bu kitabı da altı ana başlık halinde incelendiğini ifade etmiştir.<sup>150</sup> Suyûtî de Bulkînî'nin bu eserinin tasnifini göz önünde bulundurmak ve eklemeler yapmak sûretiyle *Tahbîr Fî Ulûmi't-Tefsîr* adlı eseri kaleme aldığını,<sup>151</sup> *Tahbîr'i* yazmasında hocası Bulkînî'nin yanında Ebûssaadât İbnu'l-Esîr'in (606/1210) de teşvikinin bulunduğunu belirttikten hemen sonra *Tahbîr'in* bablarının isimlerini yazmış,<sup>152</sup> bu eseri yazdıktan sonra daha kapsamlı ve istifade edilebilir bir kitap daha yazma ihtiyacı hissettiğini ve bu inancını Muhammed b. Abdillâh Ez-Zerkeşî'nin (794/1392) eserini görmesinin de pekiştirdiğini ifade ettikten sonra Zerkeşî'nin de kitabı yazarken riayet ettiği amacı göz önüne sermek için *Burhân'ın* mukaddimesinden küçük bir kesit almış, bu bölümde Zerkeşî'nin hadis âlimleri tarafından yapılan ilmî çalışmaların tefsir ilminde yapılmadığını, bu açığı kapatmak için *Burhân*'ı yazdığını ifade etmiş,<sup>153</sup> daha sonra Suyûtî, Zerkeşî'nin *Burhân*'ının kırk babını teker teker zikretmiştir.<sup>154</sup>

---

<sup>149</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 31.

<sup>150</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 32.

<sup>151</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 33.

<sup>152</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 34-38.

<sup>153</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 38.

<sup>154</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 38-40.

Bu kitaba ulaştığına çok memnun olduğunu ve kendisini niyet ettiği daha kapsamlı ve tafsilatlı bir eser yazmaya teşvik ettiğini ve yazacağı bu kitabı *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* şeklinde isimlendirdiğini bildirdikten sonra *el-İtkân*'ın seksen babının isimlerini yazmış,<sup>155</sup> daha sonra ulûmul-Kur'ân kabilinden olan fakat *el-İtkân* adlı kitabın sadece bazı bölümlerini içerecek nitelikte bilgi ihtiva ettiğini düşündüğü bazı eserleri ve müelliflerini yazmıştır.<sup>156</sup> Bunun akabinde kendilerinden istifade ettiği nakil, kıraat ve eda, dil, ahkam, icaz ve belağat, resim gibi alanlardaki kitapların ve tefsirlerin isimlerini yazarak mukaddimesini sonlandırmıştır.<sup>157</sup>

Celaluddîn es-Suyûtî seksen baktan oluşan *el-İtkân* adlı eserini, mukaddimesinde de ifade ettiği gibi ulaşabildiği mevcut kaynaklardaki rivayet ve bilgilerle inşa etmiştir. Suyûtî *el-İtkân*'dan önce yazmış olduğu *Tahbîr* adlı eseri Zerkeşî'nin *Burhân*'ı ile de karşılaştırınca yetersiz bulmuş ve her ne kadar Zerkeşî'nin *Burhân*'ında yapmış olduğu faaliyeti de önemli bir adım olarak görmüşse bile, onu da göz önünde bulundurmak sûretiyle yeni bilgilerin ilave edilmesine ihtiyaç duyulduğuna inandığı için tefsir ilmiyle ilgili bilgilerin tekrar bir araya getirilmesi gerektiği kanaatine varmıştır. Bu vesileyle kendisinden önce yazılmış eserlerde dağınık rivayetlerden ibaret olan tefsir malzemesinin hem bir arada olmasını sağlayan ansiklopedik bir eser yazmak sûretiyle istifadeye sunmak hem de tefsirin de bir ilim olduğunu ve bu ilmin konusunu, amacını, ilkelerini ortaya koymak sûretiyle ispatlamak için *el-İtkân* adlı eseri kaleme almıştır.

Bu bağlamda her bir babla ilgili mevcut bilgileri sınıflandırmış, ilgili rivayetleri serdetmiştir. Bölümlere başlarken âlimlerin ihtilafları olup olmadığından ve bu ihtilafların ne olduğundan bahsetmiş, daha sonra konunun ehemmiyetine, varsa çeşitlerine, mevcut konunun ıstılahî tariflerine, eğer konuyla ilgili serdedilmiş şiir varsa onlarla ilgili yine rivayet eksensli kitaplardan alıntılara yer vermiştir.

Yukarıda ifade edildiği gibi Suyûtî konuyla ilgili her türlü bilgiyi ihtiva etmesi amacıyla mevcut ihtimaller ve ihtilafları bildiren rivayetlerin pek çoğunu sıralamış, bazen senet ve metin yönünden tenkitler yapmış, bazen de rivayetleri sadece serdetmekle yetinmiştir. Rivayetlerde cumhurun görüşü ve meşhur görüşü verdikten sonra farklı

<sup>155</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 40-44.

<sup>156</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 44.

<sup>157</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 44-47.

rivayetleri zikrettiği de olmuştur. Bazen cumhurun görüşüne itiraz edilebileceğini yine rivayetlerle açıklamıştır. Zayıf görüşleri “kîle” lafzıyla ifade etmiştir. Konuyla ilgili yeni bir bölüme geçtiğinde fasıl başlığını, vurgulamak istediği bazı hususlarda tenbih başlığını, içerikle ilgili bilgi verilmesinin istifade açısından yararlı olduğunu düşündüğünde faide başlığını tercih etmiştir, bunun dışındakilerde ise konuyla alakalı hususî başlıklar oluşturmuştur.

## 2. ORTAK NİTELİKLER

### 2.1. *Mevâki‘u‘l-Ulûm, et-Teysîr, Tahbîr ve el-İtkân*

Bu bölümde, *Mevâki‘u‘l-Ulûm*’un, *et-Teysîr*’in, *Tahbîr*’in ve *el-İtkân*’ın ortak konuları karşılaştırılacaktır. *Mevâki‘u‘l-Ulûm, Tahbîr ve el-İtkân* Kur’an ilimlerinin büyük yekununu ele almış ve bunları tafsilatlı şekilde açıklamışlardır. Buna karşın Kâfiyecî’nin eseri sadece dört bölümden oluşmakta ve bölümlerdeki meseleler Kur’an ilimlerinden ziyade tefsir ilminin mahiyetini ortaya koymaya yöneliktir.

Aynı zamanda görülmektedir ki Kâfiyecî de tefsir ilimleriyle ilgili yer yer bilgiler verebilmiştir. Bu bağlamda muhkem, müteşabih, nesih, mensuh gibi konuları ele alması da bunu göstermektedir. Bu konular *Mevâki‘u‘l-Ulûm, Tahbîr ve el-İtkân*’da da bulunmaktadır. Her ne kadar bu üç eserle *et-Teysîr*’in bu konuları ele alış tarzı farklı olsa da ortaklıklarının mevcudiyeti bu şekilde sabit olmuştur.

Kâfiyecî, *et-Teysîr*’inde muhkemi incelerken öncelikle sözlük ve ıstılahi olarak hangi manalara geldiğine kısaca atıfta bulunmuş, hemen ardından bu ilimlerin tefsir ilmindeki mahiyetine geçmiştir. Ayrıca fıkıh ilmi ve fıkıh usulünde yer alan muhkem kavramı ile de bağlantı kurarak tefsirin ilim olduğunu ispatlama yoluna gitmiştir. Ele aldığımız *Mevâki‘u‘l-Ulûm, Tahbîr ve el-İtkân* adlı kitaplarda muhkem konusu ele alınırken, tefsir ilminde ne anlama geldiği ve ne gibi hükümler ihtiva ettiği rivayetlerle de desteklenerek anlatma yoluna gidilmiştir. *et-Teysîr* ve diğer kitaplarda bu konu aynı olsa da konuyu ele alış tarzı farklılık arz etmektedir.

Müteşabih konusuna geçildiğinde ise Kâfiyecî de gibi müteşabihin muhkeme göre derecesini, tevîldeki rolünü anlatmıştır. Bu noktada Kâfiyecî’nin de, tıpkı inceledimiz

*Mevâki 'u'l-Ulûm, Tahbîr ve el-İtkân* adlı eserlerdeki gibi bu konuyu ele aldığı görülmektedir.

Kâfiyecî nesih konusunu ele alırken öncelikle onun sözlük ve ıstılahî manasına değinmiş, sonrasında neshin caiziyeti meselesini ele almış, neshin mevcudiyeti ile ilgili ihtimalleri zikretmiş, ardından neshin çeşitlerini ayetler ile izah etmiştir. *Mevâki 'u'l-Ulûm* da konu ile ilgili ayetleri ve hadisleri serdettikten sonra hükmü ve tilaveti mensuh olup olmamasına göre neshin çeşitlerini belirtmiş yine bu çeşitleri ayet ve hadislerle izah etmekle yetinmiştir.

*Tahbîr* ise konuyu ele alırken yine hükmü ve tilaveti mensuh olup olmadığına göre neshin çeşitlerini yazmış ve ayet ve hadislerden örneklerle izah etmiş, Kâfiyecî ve Bulkînî'den farklı olarak nesihle ilgili temel kuralları yazmış ayrıca kendisinde nesih olmayan sureleri mensuh ayetlerden birkaçını yazmıştır Buradan anlaşılmaktadır ki Bulkînî, Kâfiyecî ve Suyûtî de tefsir usulü geleneğinden izlenen yöntemi takip etmek adına hükmü ve tilaveti mensuh olup olmaması yönünden nesh çeşitlerini yazmış, bunları Kur'ân ve hadislerden örneklerle izah etmiştir. Bu bölüm de, Kâfiyecî'nin ele aldığımız diğer kitaplarla aynı şekilde konuyu inceleyerek geleneği takip ettiğini göstermektedir.

Kâfiyecî, Hanefî, Suyûtî ise Şafî'dir. Ancak Kâfiyecî, Bulkînî eserlerinde nesih konularını ele alırken kendi mezheplerinde bulunan ihtilaflara yer vermemişlerdir. Suyûtî ise *Tahbîr'de* nesihle ilgili ihtilaflara yer vermezken *el-İtkân'da* zikretmiştir.

Mensuh bölümünde ise Kâfiyecî evvela mensuhun çeşitlerini ayetlerden örnekler vererek izah etmiştir. Her ne kadar diğer kitaplardaki gibi tafsilatlı olarak ele alınmış olmasa da mensuh bölümünü incelediği kısımda diğer kitaplara benzer bir tutum sergilemiştir.

Neticede anlaşılmaktadır ki Kâfiyecî ile incelediğimiz diğer kitaplar arasında konu başlıkları ve içerik bakımından yüzeysel de olsa bir ortaklık ve benzerlik görülmektedir.

## 2.2. *Mevâki‘u‘l-Ulûm, et-Tahbîr ve el-İtkân*

*Mevâki‘u‘l-Ulûm, Tahbîr ve el-İtkân*'ın ortak işlediği konular bu başlıkta ele alınacaktır. Bunların ismi sıralanırken *Mevâki‘u‘l-Ulûm* içlerinde en erken tarihte yazıldığı için isimlendirmede *Mevâki‘u‘l-Ulûm* esas alınacaktır. *Mevâki‘u‘l-Ulûm*'da geçtiği üzere babların isimleri şu şekildedir: Mekkî medenî, seferî hadarî, leylî neharî, sayfî şitaî, firaşî, esbabî nüzul, evvelu ma nezele, ahiru ma nezele, mütevatir, ahad şaz, Ruvât ve huffaz, vakıf ve ibtida, imale, medd, tahfif-i hemz, idgam, garib, muarreb, istiare, teşbih, ammu'l-mubkâ ala umumîhî, ammu'l-mahsusu ve ammu'lezi urîde bihi el-husus, ma hassa fihi el-kitabu es-sünnete ma hassat fihi es-sünnetü el-kitabe, mücmel mübeyyen, mutlak mukayyed, nasih ve mensuh, el-malumu'l-müddet, fasıl ve vasıl, icaz itnab, el-esma ve'l-küna ve'l-elkab, mübhemat.

Bu üç eser başlıklandırma açısından kıyaslandığında görülmektedir ki; bazısı bir konuyu ayrı ayrı iki babta ele alırken bazısı bu iki babı tek bir babta isimlendirip aynı başlık altında ele almıştır.

Birinci ortak konu olan mekkî ve medenî adlı konuyu *Mevâki‘u‘l-Ulûm ve Tahbîr* bir ve ikinci bölümde, *el-İtkân* ise birinci bölümde işlemiştir.

*Mevâki‘u‘l-Ulûm* bu konuyu incelerken evvelâ mekkî medenî konusunun önemine daha sonra bu konuda yazılan birkaç esere atıfta bulunduktan sonra mekkî medenînin iki farklı ıstılahî manasını vermiş hemen ardından bu ıstılahî manayı savunanların görüşlerini destekleyen delil ve izahlarını belirtmiş bundan sonra medenî sûre ve ayetlerle ilgili zayıf bir hadisi serdetmiş, bunun akabinde bazı medenî ayetlerin ispatında hadis rivayetlerini zikretmiş, sonrasında Fatıha sûresinin mekkî mi medenî mi olduğu noktasında farklı rivayetleri sıralamış, bunun ardından bazı sûreleri tek tek sıralayarak bu sûrelerin mekkî mi medenî mi olduğuna dair hangi ayetlerin hariç tutulması gerektiğine dair gelen rivayetleri zikretmiş, istisna tutulan ayetlerin konunun başında zikrettiği iki ıstılahî manadan hangisine göre yapıldığını da beyan etmiş bu şekilde bir kaç sûreyi de tahlil ederek konuyu hitama erdirmiştir.<sup>158</sup>

<sup>158</sup> Bulkînî, *Mevâki‘u‘l-Ulûm*, s. 31-36.



*Tahbîr* ise ilk önce konunun öneminden bahsetmiş, sonrasında ıstılahî manada birkaç farklı görüşü zikretmek sûretiyle konuyla alakalı ihtilaftan sonra kendi görüşü ve Bulkînî'nin görüşünü serdetmesinin ardından Bulkînî'ye görüşünde itiraz etmiştir. Bunun akabinde medenî ayetlerin sayısını ve isimlerini mekkî ayetlerin sayılarını ve isimlerini zikretmiş sonrasında Fatiha sûresinin mekkî mi medenî mi olduğu konusundaki ihtilafı serdetmiş hemen sonrasında medenî sûrelerin şiiirde beyitlerle sıralamasını yazmıştır. Bunun ardından mekkî ve medenî sûrelerin ne olduğu konusunda sahabe ve tabiînden gelen farklı rivayetleri serdetmiştir. Daha sonra farklı âlimlerin mekkî ve medenî ayet ve sûreler hakkındaki rivayetleri değerlendirmeleri sonucunda vardıkları kanaatleri belirtmiş hemen ardından tarihi olaylarla yine ayetlerin mekkî mi medenî mi olduğunu izah etme yoluna gitmiştir. Bunun ardından sûre ve ayetlerde hangi ibareler yer alırsa mekkî ve medenî olacağını belirtmiş sonrasında mekkî sûrelerde medenî, medenî sûrelerde mekkî ayetlerin bulunduğunu teker teker Beyhakî'den rivayetle yazmış ve kanaatini belirtmiştir. Son olarak Taberanî'nin *el-Kebîr* isimli eserinden alıntılanarak Hz. Peygamber'den sûre ve ayetlerin Mekke, Medine ve Şam'da indiğine dair rivayeti serdederek konuyu bitirmiştir.<sup>159</sup>

*Mevâki'u'l-Ulûm* ve *Tahbîr* mekkî medenî konusunda karşılaştırıldığında *Tahbîr*'in *Mevâki'u'l-Ulûm*'da yer alan rivayetlere *Mevâki'u'l-Ulûm*'da yer aldığını belirterek yer verdiği, ayrıca *Mevâki'u'l-Ulûm*'u kendi kanaatlerini de belirtmek sûretiyle yer yer eleştirdiği ve yer yer de benimsediği görülmektedir. Bunun yanı sıra Suyûtî'nin Bulkînî'nin eserinde yer alan bütün metinleri ve rivayetleri eserine almamış yalnızca ihtiyaç duyduklarını aynen veya kısmen alıntılanmıştır. Bir de *Tahbîr*, *Mevâki'u'l-Ulûm* dışında başka eserlerden de rivayetlere ve kanaatlere yer vermiştir.

*el-İtkân* bu konuyu incelerken öncelikle mekkî medenî konusunun ehemmiyetine dair alıntı yaparak uzun bir açıklamada bulunmuş, sonrasında mekkî ve medenînin mevcudiyeti konusundaki rivayetlere yer vermiş, hemen ardından mekkî ve medenî için âlimlerin kullandıkları ıstılahları sıralayıp açıklamış, bundan sonra Mekke ve Medine'de inen sûreleri rivayetle tek tek saymış, hemen ardından ilk inen ayetten itibaren sırayla Mekke ve Medine'de inen sûreleri yine rivayet doğrultusunda yazmış, bundan sonra

---

<sup>159</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 42-62.

rivayet edilen mekkî ve medenî hakkındaki şiire kitabında yer vermiş, bunun akabinde mekkî medenî olup olmadığı konusunda ihtilaf olan sûrelerle ilgili rivayetlere yer vermiş, yer yer rivayetleri zikrettikten sonra rivayetin zayıf mı kuvvetli mi olduğuna dair değerlendirmelerde bulunmuş, yer yer meşhur görüşe cumhurun kanaatine yer vermiş bazen rivayetler arasında tercihte bulunmuş, bazen cumhurun görüşüne itiraz eden rivayetlere de yer vermiş, bazı durumlarda ihtilaflar hakkında kendi görüşünü de ifade etmiş, hemen ardından mekkî sûrelerde yer alan medenî, medenî sûrelerde yer alan mekkî ayetler bölümüne fasıl başlığıyla geçmiş, sonrasında mekkî ve medenî sûrelerin özelliklerini ayrı bi başlıkta incelemiş, sûrelerin ve ayetlerin mekkî mi medenî mi olduğunun tespitine dair semaî ve kıyasî olmak üzere iki yolun mevcut olduğunu bildirmiş ve izah etmiş, yer yer not kabilinden bilgileri faide başlığıyla ifade etmiş, tenbih başlığıyla dikkat edilmesinin gerekli olduğunu düşündüğü; Mekkede inen fakat hükmü medenî, Medine’de inen fakat hükmü mekkî olan ayet ve sûrelere yer vermiştir.<sup>160</sup>

*el-İtkân*, *Mevâki ‘u ‘l-Ulûm* ve *Tahbîr* ile karşılaştırıldığında *Mevâki ‘u ‘l-Ulûm* ve *Tahbîr*’in taslağını göz önünde bulundurduğu görülmektedir. Zira *el-İtkân* bu eserlerdeki rivayetlere aynıyla yer vermese de, alt bölümleri oluştururken onlardan istifade ettiği bariz biçimde görülmektedir. Fakat *el-İtkân*, *Mevâki ‘u ‘l-Ulûm* ve *Tahbîr*’den elde ettiği veriyi geliştirilmiş, kapsamlı ve sistematik bir yapı içerisinde sunmaya gayret etmiştir.

*el-İtkân* bu konuda bazı bölümleri *Tahbîr*’den aynen almıştır. Yine *el-İtkân*, *Tahbîr*’i geliştirmek adına eserinde pek çok kaynaktan istifade ederek delil göstermiş ve kendi dönemine kadar ulaşabildiği ve yazmayı gerekli gördüğü mevcut birikimi sergileyerek konuyu doyurucu hale getirmek ve o şekilde okuyucunun istifadesine sunmak için çabalamıştır.

İkinci ortak konu olan seferî ve hadarîyi *Mevâki ‘u ‘l-Ulûm* bu adla üç ve dördüncü babda, *Tahbîr* ise hadarî seferî başlıklarlandırmasıyla yine üçüncü ve dördüncü babda, *el-İtkân* ise hadarî seferî adlandırmasıyla ikinci babta ele almıştır.

---

<sup>160</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 48-76.

*Mevâki 'u'l-Ulûm* bu konuyu ele alırken öncelikle seferî ve hadarî olan fikhî bazı ayetleri, daha sonra seferî ayetlerle ilgili ihtilaf ve istisnaları zikretmiş hemen ardından seferî ayetlere örnekler vermiştir.<sup>161</sup>

*Tahbîr* ise ilk önce *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un seferî hadarî ayetlerine çok az yer verdiğini ifade ederek onu eleştirmiş daha sonra seferî ayete rivayetle örnek vermiş hemen ardından seferî ayetleri zikretmiş bu örnekleri sayarken *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un bunlara yer vermediğini ama kendisinin yer verdiğine atıfta bulunmuştur. Bunun ardından bazı ayetlerle ilgili onların seferî mi hadarî mi olduğuna dair farklı rivayetleri zikretmiş, bu rivayetler arasında çelişkili gördüğü hususları uzlaştırmaya gayret etmiş ayrıca bazı rivayetleri değerlendirirken *Mevâki 'u'l-Ulûm* kitabındaki tesbitlerinin doğru olduğunu söylemekten geri durmamıştır. Eserin sonuna kadar rivayetle ilgili değerlendirmelere devam etmiş ve konuyu hitama erdirmiştir.<sup>162</sup>

*Mevâki 'u'l-Ulûm ve Tahbîr*'in seferî ve hadarî konusunu ele alışı incelendiğinde, *Tahbîr*'in *Mevâki 'u'l-Ulûm*'u seferî ayetler noktasında az örnek vermesinden dolayı eleştirdiği görülmektedir. Ayrıca Suyûtî, *Tahbîr*'de verdiği örneklerde *Mevâki 'u'l-Ulûm*'a yer yer atıflarda bulunarak, *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un kendisinin zikrettiği örneklere yer vermediğini ifade etmiştir. Ayrıca *Tahbîr*, *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un yer verdiği örneklere de yer vermiştir. *Tahbîr* bazı rivayetlerle ilgili değerlendirmelerde bulunurken *Mevâki 'u'l-Ulûm* bunu yapmamıştır.

*el-İtkân* seferî ve hadarî konusunda, hadarî ayetlerin çok sayıda olduğundan dolayı sadece seferî ayetlere örnek vereceğini belirtmiş ve hadis rivayetleriyle pek çok örnek vererek konuyu işlemiştir.<sup>163</sup>

*Tahbîr ve el-İtkân* karşılaştırıldığında Suyûtî, *el-İtkân*'ı yazarken, *Tahbîr*'deki eksikliklerini beyan etme babında *Mevâki 'u'l-Ulûm*'a yaptığı eleştiriyi maalesef kendisi için yapmamıştır. *el-İtkân*, *Tahbîr*'deki ayet örneklerini eserine almış yalnız *Tahbîr*'in

<sup>161</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 37-41.

<sup>162</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 64-73.

<sup>163</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 77-83.

numaralandırarak verdiği örnekleri numara vermeden yazmıştır. *el-İtkân, Tahbîr*'in aksine *Mevâki 'u'l-Ulûm*'a hiç atıfta bulunmamıştır.

Üçüncü ortak konu olan leylî ve neharî konusunu *Mevâki 'u'l-Ulûm ve Tahbîr* beşinci ve altıncı babda *el-İtkân* ise üçüncü babda işlemiş, *Tahbîr ve el-İtkân, Mevâki 'u'l-Ulûm*'dan farklı olarak başlıklandırmayı neharî ve leylî şeklinde yapmıştır.

*Mevâki 'u'l-Ulûm* bu konuyu ele alırken öncelikle gece inen bir sûreyi rivayetle destekleyerek anlatmış bunun hemen akabinde hadislerle gece ve gündüz inen ayetleri vermiş, bazı rivayetlerin durum değerlendirmesini yapıp gece mi gündüz mü indiği noktasında açıklamalarda bulunmuş, ihtilafli ayetlerde *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un görüşüne de yer vermiştir.<sup>164</sup>

*Tahbîr* bu konuya yine *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un yeterli örnek zikretmediğini ifade ederek başlamış, daha sonra maddeler halinde hangi ayetlerin gündüz ve gece indiğini rivayetlerle yazmıştır, ama yer yer *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un kanaatlerine yer vermekten de kaçınmamıştır. Son olarak gece ve gündüz arasında sabaha karşı inen ayetlerin de bulunduğunu belirtmiş, buna iki de örnek vermiştir.<sup>165</sup>

*Tahbîr, Mevâki 'u'l-Ulûm*'u bu konuda da çok az örneğe yer vermekle eleştirmiş, *Tahbîr Mevâki 'u'l-Ulûm*'un da verdiği örneklerle birlikte pek çok ayet örneğine yer vermiştir. *Mevâki 'u'l-Ulûm* gece ve gündüz indiği söylenen ayetlerle ilgili pek çok rivayete yer verirken *Tahbîr* ekseriyetle sadece bir rivayete yer vermekle yetinmiştir. *Tahbîr, Mevâki 'u'l-Ulûm*'un yer vermediği konunun alt başlıklarına da değinmiştir.

*el-İtkân* bu konuyu kaleme alırken öncelikle gündüz inen ayetlerin çok bulunduğundan gece inen ayetlere yer vereceğini söylemiş<sup>166</sup> ve bir ayetin gece mi gündüz mü indiği noktasında ihtilaf varsa bunlara da değinmiştir.

Karşılaştırıldığında *el-İtkân*'ın *Tahbîr*'de yer alan örneklere yer verdiği görülmektedir. Ancak *Tahbîr*'in kendisinden başka bir eserde zikredildiğini mülahaza etmediği ayet örneğini *el-İtkân* da yeniden zikretmemiştir. Ayrıca *el-İtkân* rivayet

<sup>164</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 42-44.

<sup>165</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 74-78.

<sup>166</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 85-89.

değerlendirmelerine yer vermiştir. *el-İtkân*'ın *Tahbîr*'de yer alan rivayet örneklerine aynen yer verdiği görülmektedir.

Dördüncü ortak konu olan sayfî şitaî bölümünü *Mevâki 'u'l-Ulûm ve Tahbîr* yedinci ve sekizinci babda *el-İtkân* ise dördüncü babda ele almıştır. *Mevâki 'u'l-Ulûm* eserinde yazın ve kışın inen ayetlere rivayetlerle örnekler vermiştir.<sup>167</sup>

*Tahbîr* de yine *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un bu konuda pek çok rivayeti zikretmediğini ifade ettikten sonra rivayetlerle desteklemek sûretiyle yazın inen ayetlerden örnekler vermiştir. Hemen ardından kışın inen ayetlere dört tane örnek vermiştir.<sup>168</sup>

*Tahbîr*, *Mevâki 'u'l-Ulûm*'da geçen rivayetlere yer vermiş, yine *Tahbîr*, *Mevâki 'u'l-Ulûm*'u konuyla alakalı az örnek vermesinden dolayı eleştirmiştir. Suyûtî *Tahbîr*'de *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un “kelâle” ayetinin<sup>169</sup> hem kışın hem de yazın indiğine dair bilgiyi ve rivayetleri zikretmediğini belirterek bu duruma şaşırıldığını ifade etmektedir.

*el-İtkân* öncelikle hangi ayetin yazın hangi ayetin kışın indiğiyle ilgili rivayetlere girerek başlamış ve ayetlerin nerede ne zaman indiğini destekleyen rivayetlere yer vermiş, sonrasında yazın inenlerin hemen akabinde kışın inen bazı ayetlere yer vermiştir.<sup>170</sup>

*el-İtkân*, *Tahbîr*'de geçen rivayetlere yer vermiştir fakat *Tahbîr*'de yer alan bütün örnekleri eserine almamıştır.

Beşinci ortak konu olan firaşî babını *Mevâki 'u'l-Ulûm ve Tahbîr* dokuzuncu, *el-İtkân* ise beşinci babda ele almış, firaşî üç kitabın da ortak konusu olmakla birlikte *el-İtkân* bu konuyu nevmî ile birleştirmiştir, *Tahbîr* ise nevmî konusunu onuncu babda müstakil olarak işlemiştir. *Mevâki 'u'l-Ulûm* ise kitabında nevmî konusuna yer vermemiştir.

<sup>167</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 46-47.

<sup>168</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 79-82.

<sup>169</sup> Nisa 4/176.

<sup>170</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 90-91.

*Mevâki 'u'l-Ulûm* firaşî babını işlerken Hz. Ayşe ile aynı yataktayken kendisine ayet gelmesi rivayetini ve Hz. Peygamber'in gözleri uyuyup kalbi uyumadığı için bu halde kendisine ayet gelmesini rivayetiyle birlikte zikretmiştir.<sup>171</sup>

*Tahbîr* firaşî konusunu ele alırken yine *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un verdiği örneklerle kendi verdiği örnekleri ve yöntemlerini kıyaslama yoluna gitmiştir, *Mevâki 'u'l-Ulûm*'u hatalı bulduğu hususta rivayetlerle izahta bulunmuş sonrasında kendi kanaatini bildirmiştir. *Tahbîr* nevmî adlı konuyu işlerken de *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un bu konuya firaşî konusunda kısaca değindiğini fakat kendisinin daha uygun olacağı kanaatine vardığı için bu konuyu müstakil olarak ele alacağını belirtmiş, nevmî konusunda gelen rivayetleri önce zikretmiş, sonrasında âlimlerin bu rivayeti nasıl anladığını ve değerlendirdiğini anlatmış, Kur'ân'ın sadece Hz. Peygamber uyanık halindeyken mi yoksa uykuluyken de mi gelip gelmediği meselesinde âlimlerin görüşlerine yer vermiş, son olarak Suyûtî kendi kanaatini belirtmiştir.<sup>172</sup>

*Tahbîr*, *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un bu konuda sadece bir ayet örneğine yer verdiğini ifade etmiştir, fakat *Mevâki 'u'l-Ulûm* iki farklı ayet örneğine yer vermektedir. Ayrıca Suyûtî *Tahbîr*'de *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un verdiği örneklerle alakalı çelişkiye düştüğünü ifade etmiş, bunu kendi kanaatini serdederek açıklamıştır.

*el-İtkân*, bu konuyu incelerken öncelikle rivayetlerle yatakta ve uykuda inen ayetlere yer vermiştir, sonrasında yatakta inen rivayetleri zikretmiştir, farklı rivayetleri cem etmeye çalışmış ve hemen ardından uykuda inen ayetleri belirtmiştir, rivayetler arasında yer yer değerlendirme ve tercihlerde bulunmuştur.<sup>173</sup>

*el-İtkân* bu bölümde *Tahbîr*'de firaşîye dair yazmış olduğu ifadelerin aynısını yazmıştır. Yalnız *Mevâki 'u'l-Ulûm*'a değinmemiştir.

*el-İtkân* ve *Tahbîr* nevmî konusunda karşılaştırıldığında görülür ki; *el-İtkân*, *Tahbîr*'de yer alan ifadelerin aynısını eserine almıştır. Ancak Suyûtî'nin *Tahbîr*'de

<sup>171</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 48.

<sup>172</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 83-85.

<sup>173</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 92-93.

zikrettiği, *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un bu konuyu firaşî babına dâhil edip ayrı bir bölümde ele almadığına dair hususu, *el-İtkân* adlı eserinde zikretmemiştir.

Altıncı ortak konu olan esbabı nüzul konusunu *Mevâki 'u'l-Ulûm* onuncu, *Tahbîr* on birinci, *el-İtkân* ise dokuzuncu babda ele almış, *el-İtkân* bu konuyu marifeti sebebi nüzul şeklinde isimlendirmiştir.

*Mevâki 'u'l-Ulûm* konuyu ele alırken evvela esbabı nüzul konusundaki kitapları zikrederek başlamış, daha sonra bu konuda gelen rivayetlerin özellikleriyle ilgili değerlendirmelerde bulunmuş, hemen ardından Hz. Ömer'in Allah'a muvafakat ettiği üç hususta ayet indiğini ve bu ayetlerin neler olduğunu söylemiş, bunun akabinde bazı ayetlerin esbabı nüzulüne dair örnekler vermiş, son olarak bir ayet hakkında iki çelişkili rivayet varsa bunların ancak senedinin daha kuvvetli olanının bilinmesiyle cem edilebileceğini savunduğunu belirtmiştir.<sup>174</sup>

*Tahbîr* ise bu konuyu incelerken yine *Mevâki 'u'l-Ulûm* gibi eserleri öncelikle zikretmiş sonrasında sahabe ve tabînden gelen rivayetlerin nasıl değerlendirilmesi gerektiğini tartışmış, hemen ardından bir ayetin sebebi nüzuluyla ilgili farklı rivayetler varsa nasıl bir yol izleneceğini izah etmiş, bu konuyla ilgili mekkî ve medenî adlı bölümde ayetlerden örnekler verildiğini bu yüzden son olarak sadece bir tane örnek vermekle yetindiğini ifade etmiş ve o rivayeti açıklamıştır.<sup>175</sup>

*Tahbîr ve Mevâki 'u'l-Ulûm* karşılaştırıldığında *Tahbîr*'in *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un bazı ifadelerini aynen aldığı görülmektedir. Ancak *Tahbîr Mevâki 'u'l-Ulûm*'un konuyla alakalı verdiği eser isimlerine daha fazla örnek vermiş, ayrıca esbabı nüzulle ilgili gelen rivayetler konusunda *Tahbîr Mevâki 'u'l-Ulûm*'a göre daha ayrıntılı izahata değinmiştir. Fakat ilginçtir ki *Tahbîr*'de, *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un eserindeki kadar esbabı nüzul rivayet ve örneklerine yer verilmemiştir. *Tahbîr* meşhur olan esbabı nüzul olaylarını kısaca zikretmiştir.

*el-İtkân* bu konuyu incelemeye sebebi nüzul hakkında yazılan eserleri zikretmekle başlamış, sonrasında Kur'ân'ın inişinin şekillerine değinmiş, hemen akabinde bu konuyla

<sup>174</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 49-53.

<sup>175</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 86-88.

ilgilenmenin gereksiz olduğunu düşünen âlimlerin görüşlerine yer verdikten sonra, Suyûtî bu konuda itiraz ve gerekçelerini açıklamış, farklı âlimlerin de bu ilmin hikmeti hakkındaki fikirlerine yer vermiş, farklı ayetler üzerinden sebebi nüzulün önemini anlatmıştır. Daha sonra lafzın umumiliğinin mi yoksa sebebi nüzulün hususîliğinin mi fıkıh usulünde esas olduğu meselesine geçmiş, ayetler üzerinden âlimlerin görüş ve düşüncelerine yer vermiş, sonrasında Suyûtî de kendi görüş ve gerekçelerine yer vermiş, ayrıca başka rivayetlerle de kendi görüşünü desteklemiştir. Bunun akabinde tenbih başlığıyla dipnot ve uyarı kabilinden tahsis manasında inen, umumî manada anlaşılmayacak olan ayetlere yer vermiş, ayet üzerinden konuyu anlatmış, hemen ardından sebebin hususî lafzın ise umumî olması meselesini anlatmış, bundan sonra sebebi nüzul bilgisine ne şekilde ulaşılabileceğine dair rivayetlere yer vermiş, sahabe ve tabiînden sebebi nüzul hakkında gelen rivayetlerde hangi hususlara dikkat edilmesi gerektiği konusuna dikkat çekmiş, hemen sonrasında yine tenbih başlığıyla uyarı ve dipnot kabilinden tabiînden gelen rivayetlere nasıl yaklaşılması gerektiği noktasına değinmiş bundan sonra sebebi nüzulün birden fazla olan ayetlerde takip edilecek usul konusuna geçmiş, hangi yolların izleneceğini ayetler üzerinden göstermiş, sonrasında tenbih başlığıyla nüzul sebeplerinde kullanılan tabirlere geçmiş, bunun akabinde tenbih başlığıyla farklı pek çok ayet için tek bir sebep söylenirse nasıl bir yol takip edilmesi gerektiğini anlatmış, son olarak yine tenbih başlığıyla bu konuda dikkatli olunması gerektiğini belirtmiş ve Suyûtî bu konuda yaptığı mütaalaların daha önce hiç kimse tarafından yapılmadığını iddia etmiştir.<sup>176</sup>

*el-İtkân ve Tahbîr* karşılaştırıldığında *el-İtkân* da *Tahbîr*'in konu hakkında verdiği bazı eser örneklerini zikrettiği fakat *el-İtkân* konuyu enine boyuna, mevcut ilmi birikimi değerlendirerek eserine aldığı; değerlendirmeler, itirazlar ve eleştirilerde bulunarak, kanaatini bildirerek doyurucu bilgi sunmaya gayret ettiği görülmüştür. *Tahbîr* de incelediği konuları daha da ayrıntılı bir biçimde ele almıştır.

Yedinci ortak konu olan evvelü mâ nezele ve ahiru mâ nezele bölümlerini *Mevâki 'u'l-Ulûm* onuncu onbirinci bablarda, *Tahbîr* on ikinci ve on üçüncü bablarda, *el-*

---

<sup>176</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 108-123.



*İtkân* ise yedinci sekizinci bablarda ele almış; *Tahbîr*, *Mevâki‘u‘l-Ulûm* ve *el-İtkân‘dan* farklı olarak bu iki başlığı birleştirerek konuyu işlemiştir.

*Mevâki‘u‘l-Ulûm* evvelü mâ nezele bölümünü işlerken öncelikle bu konuda yazılmış eserlerden bahsetmiş, sonrasında ilk inen ayetler konusunda rivayetler vermiş, daha sonra Medine‘de inen ilk sûre konusunda rivayetleri vermiştir. Âhiru mâ nezele bölümünde ise en son inen ayet konusunda farklı rivayetlere yer vermiştir.<sup>177</sup>

*Tahbîr* evvelu mâ nezele ve âhiru mâ nezele bölümünde öncelikle ilk inen ayet konusunda üç farklı ihtilaftan bahsetmiş ve onları tek tek delilleriyle ele almış, yer yer *Mevâki‘u‘l-Ulûm‘a* atıfta bulunarak onun zikretmediği ama kendisinin zikrettiği hususları vurgulamış, ayrıca rivayet senetlerini değerlendirmiş, farklı âlimlerin ilk önce inen ayetler konusundaki görüşlerine yer vermiş, sonrasında belirli hususîyetlere sahip sûre ve ayetlere yer vermiş, bunun ardından en son inen ayetlerle ilgili farklı rivayetlere yer vermiş, nihai olarak da son inen ayetlerle ilgili rivayetleri cem etmeye gayret etmiştir.<sup>178</sup>

*Mevâki‘u‘l-Ulûm* ve *Tahbîr* karşılaştırıldığında *Tahbîr‘in* *Mevâki‘u‘l-Ulûm‘da* geçen rivayetlere ve *Mevâki‘u‘l-Ulûm‘un* kanaatlerine yer verdiği, ayrıca farklı eserlerden de yararlanarak başka rivayetlere ve görüşlere de yer verdiği görülmektedir. Buna ek olarak *Tahbîr* *Mevâki‘u‘l-Ulûm‘un* kanaatlerine itirazlarda da bulunabilmiştir. Bir de *Tahbîr* yine *Mevâki‘u‘l-Ulûm‘dan* farklı olarak konuyla alakalı farklı eserlerden elde ettiği bilgi birikimini eserine yazmıştır.

*el-İtkân* marifetu âhiri mâ nezele bölümünde ise en son inen ayetle ilgili farklı rivayetlere yer vermiş, sonrasında son inen ayetle Hz. Peygamber‘in ölümü arasında ne kadar vakit olduğuna dair rivayetleri alıntılanmış, bunun ardından son inen ayetler arasında çelişki olmadığını farklı âlimlerin de görüşleri doğrultusunda cem etmiş, bundan sonra son indiği belirtilen bazı ayetlerin belirli vasıflarından dolayı bu şekilde isimlendirildikleri ihtimalinden bahsetmiş, son olarak kendisinden sora helal haram bildiren ayet inmeyen son ahkam ayetinin ne olduğnuu rivayetle aktarmıştır.<sup>179</sup>

<sup>177</sup> Bulkînî, *Mevâki‘u‘l-Ulûm*, s. 54-59.

<sup>178</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 89-96.

<sup>179</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 103-107.

*el-İtkân ve Tahbîr* karşılaştırıldığında *el-İtkân*'ın *Tahbîr*'de bulunan rivayetlere yer verdiği, ayrıca *el-İtkân*'ın farklı rivayet ve değerlendirmeleri belirttiği görülmektedir. *el-İtkân*'ın bu konuları *Tahbîr*'den daha kapsamlı ve sistematik işlediği görülmektedir.

Sekizinci ortak konu olan mütevatir ahad şazz bölümünü *Mevâki 'u'l-Ulûm* on üç, on dört, on beşinci bölümde; *Tahbîr* yirmi bir yirmi iki yirmi üçüncü bölümde; *el-İtkân* ise yirmi iki ilâ yirmi yedinci bablar arasında ele almıştır. *Mevâki 'u'l-Ulûm ve Tahbîr* aynı adlandırmayı kullanırken *el-İtkân* marifeti mütevatir, meşhur, âhâd, şâazz, mevzû ve müdrec adını vererek rivayet senediyle ilgili üç tane daha farklı konu eklemiştir.

*Mevâki 'u'l-Ulûm* öncelikle kıraat çeşitlerini saymış sonrasında mütevatir tanımını yaparak neyin mütevatir olacağını veya olmayacağını izah etmiş, bunun ardından mütevatiri ona tamamlayan üç kıraati saymış, hemen sonrasında bu üç kıraatin neden mütevatir değil de meşhur olduğunu anlatmış, bunun akabinde farklı şehirlerde meşhur olan kıraatlere değinmiş ve bunların ahad kabul edileceğini ifade etmiş, sonrasında şaz kabilinden sayılan kıraatlerin bir kısmını saymış ve niçin şaz olacaklarını ifade etmiş bundan sonra sahabenin şaz konusundaki kanaatlerine yer vermiş, son olarak mütevatir kıraatte Arapça kaidelerine uymayan özelliklerin bulunabileceğini ifade etmiş ve ayetlerden örnekler vermiştir.<sup>180</sup>

*Tahbîr* ise bu konuyu *Mevâki 'u'l-Ulûm*'dan alıntı yaparak ele almaya başlamış, sonrasında kıraatin kısımlarını saymış, onları tek tek izah etmiş, hemen akabinde imale, tahfif ve meddin tevatürden sayılıp sayılmayacağı konusundaki ihtilafa değinmiş, ardından mütevatir ve ahad kıraatlerin fikhî açıdan hükümlerinin neler olacağı ve onlarla nasıl amel edileceğine değinmiş, bunun akabinde kıraatlerle amel konusunda farklı görüşlere yer vermiş, bundan sonra yedi kıraate eklenen üç meşhur kıraati anlatmış, bunun ardından kıraatlerde bulunması gereken şartları saymış, akabinde kıraat örnekleri vermiş, bunun sonrasında İbn Cezerî'nin kıraat tanımını ayrıntılı bir şekilde izah etmiş, sonrasında kıraat farklılıklarına örnekler vermiş, bunun akabinde İbn Cezerî'nin (833/1429) kıraatleri kısımlandırmasına ve bunların teker teker izahına yer vermiş, bu kısımlara Suyûtî de ek kısım ilave etmiş, sonrasında kıraatle ilgili dikkat edilmesi gereken

<sup>180</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 60-66.

hususlara değinmiş, bu hususlarda ilk olarak kıraatin ne olup olmadığına, besmelenin ve kunut dualarının mütevatir olup olmadığına değinmiştir.<sup>181</sup>

*Tahbîr ve Mevâki‘u‘l-Ulûm* karşılaştırıldığında *Tahbîr’in Mevâki‘u‘l-Ulûm’* da geçen bazı ifade ve rivayetleri aynen aldığı fakat *Tahbîr’in* bununla yetinmeyip pek çok rivayet ve konuyla ilgili alt başlıkları da ele aldığı görülmektedir.

*el-İtkân* marifeti mütevatir, meşhur, ahad, şazz, mevzu ve müdrec adlı konuyu incelerken *Mevâki‘u‘l-Ulûm* eserinde yazılan kıraat çeşitleri ve sayılarına değinmiş, sonrasında İbn Cezerî, ed-Danî (320/932) gibi âlimlerin kıraatin şartları ve sayıları konusundaki izahatına yer vermiş, bunun ardından kıraatin çeşitlerini teker teker açıklamış, her bir çeşide âlimler kanalıyla yine örnekler vermiş, bunun akabinde kıraatlerle ilgili dikkat edilmesi gereken önemli noktalara maddeler halinde yer vermiş, öncelikle Kur’ân’ın mütevatirliği meselesine değinmiş, sonrasında Kur’ân ve kıraat arasındaki farklılıklara yer vermiş, bundan sonra yedi kıraatin Hz. Peygamber’in hadislerinde zikredilenler mi yoksa başkaları mı olduğu tartışmasına değinmiş, bunun akabinde kıraat ihtilaflarının ahkam ayetlerini anlamada farklılığa sebep olup olmayacağı meselesine geçmiş, hemen ardından şaz kıraatlerle amele, bundan sonra kıraatlerin birbirine tercih edilip edilemeyeceği hususuna yer vermiş, son olarak kıraatlerin belli kişilere aidiyeti noktasında kullanılan ifadelere ne ölçüde dikkat edilmesi gerektiği anlatılmıştır.<sup>182</sup>

*el-İtkân* ilk defa bu konuda *Mevâki‘u‘l-Ulûm* eserine ve içindeki bilgilere yer vermiştir. *el-İtkân* ve *Tahbîr* karşılaştırıldığında *el-İtkân*, *Tahbîr’de* yer alan bazı rivayetleri aynen almış ayrıca farklı rivayetlere ve alt konulara da değinerek konuyu doyurucu bilgilerle donatmıştır. Ayrıca *Tahbîr’de* yer alan bazı rivayetlerin ardından *Tahbîr’de* herhangi bir kanaat belirtmezken, bunları *el-İtkân’da* zikrettikten sonra değerlendirmede bulunmuştur.

Dokuzuncu ortak konu olan “ruvât ve huffazı”, *Mevâki‘u‘l-Ulûm* on yedi ve on sekizinci, *Tahbîr* yirmi beş yirmi altıncı, *el-İtkân* ise yirminci babda ele almıştır. *el-İtkân*,

<sup>181</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 129-146.

<sup>182</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 230-248.

*Mevâki 'u'l-Ulûm ve Tahbîr'den* farklı olarak konuyu “marifetu huffazihi ve ruvâtihi” şeklinde isimlendirmiştir.

*Mevâki 'u'l-Ulûm* bu konuyu ele alırken öncelikle kıraatte meşhur sahabeden bahsetmiş, bunun akabinde ruvât ve huffaz olan sahabe konusunda rivayetlere değinmiş, sonrasında tabîinden kimlerin bu konuda meşhur olduğuna değinmiş, son olarak da kıraatleri hangi âlimlerin hangi âlimlerden aldıklarına yer vermiştir.<sup>183</sup>

*Tahbîr'e* gelince o ilk önce bu konuda meşhur olan sahabeden, sonrasında hangi sahabilerin ruvât ve huffaz arasında yer aldığından bahsetmiş, sonrasında bu konuda *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un görüşüne yer vermiş, hemen ardından Suyûtî *Mevâki 'u'l-Ulûm'a* karşı kanaatini ifade etmiş, sonrasında sırayla Medine, Basra, Şam ve uzak bölgelerde kıraatte meşhur olan âlimlere yer vermiş, uzak bölgelerde Yedi İmam'ın meşhur olduğunu bu yedi raviden de ikişer ravinin meşhur olduğunu ifade etmiş, bundan sonra kıraat ve harflerle ilgili ilmin ne zaman cem edildiğini, bu çalışma için neler yapıldığını hemen ardından kıraatte yazılan eserleri yazmış, son olarak kıraatleri tabakalara göre tasnif etmiştir.<sup>184</sup>

*Tahbîr ve Mevâki 'u'l-Ulûm* bu konuda karşılaştırıldığında görülmektedir ki *Tahbîr Mevâki 'u'l-Ulûm*'daki rivayetlerin bazılarına yer vermiş, ayrıca *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un görüşlerine de atıfta bulunmuş, bazen *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un kanaatini yanlış bulduğunu söyledikten sonra kendi görüşünü belirtmiştir. *Tahbîr* konuyla alakalı *Mevâki 'u'l-Ulûm*'da bulunmayan meselelere de değinmiştir.

*el-İtkân* bu konuyu ele alırken ilk önce Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı dört kişiden öğrenme tavsiyesini ve bu zatların ismini belirten rivayetleri zikretmiş, bu âlimlerin hangi konuda yetişkin olduklarından bahsetmiş, bu hadisin nasıl anlaşılması gerektiği konusundaki ihtilafı tartışmış, sonrasında Kur'ân'ı kendinde toplamaktan ne kastedildiği konusunu değerlendirip farklı görüşlere yer vermiş, bundan sonra kadın sahabilerden Kur'ân'ı cem edenleri faide başlığıyla ele almış, bunun akabinde kıraatte hangi şehirde hangi sahabinin meşhur olduğuna yer vermiş, bunun akabinde meşhur olan kıraat

<sup>183</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 74-81.

<sup>184</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 151-155.

imamlarının yine meşhur iki ravisinin isimlerini yazmış, son dönemde artık mütevatir ile şaz kıraatlerinin birbirinden ayrıldığını ve kıraat konusunda teliflerin ve kıraat tabakalarının kaleme alındığını beyan ederek bölümü kapatmıştır.<sup>185</sup>

*el-İtkân ve Tahbîr* karşılaştırıldığında görülmektedir ki *el-İtkân, Tahbîr*'de geçen bazı rivayetlere aynen yer vermiştir, ayrıca konuyla ilgili daha fazla rivayet ve bilgiye sistematik bir şekilde yer vermiştir. Buna ek olarak *el-İtkân*'da cemden ne kastedildiğiyle ilgili ayrı ayrı görüşlere yer vermek sûretiyle konunun felsefî boyutuna girilmişken, *Tahbîr*'de böyle bilgilendirmeler görülmemektedir. Ayrıca *el-İtkân, Tahbîr*'deki gibi *Mevâki 'u'l-Ulûm*'a göndermelerde ve atıflarda bulunmamıştır.

Onuncu ortak konu olan “vakf ve ibtidayı” *Mevâki 'u'l-Ulûm* on dokuz yirincinci babda, *Tahbîr* otuz otuz birinci babda, *el-İtkân* ise yirmi sekizinci babda incelemiş, *Mevâki 'u'l-Ulûm*'dan farklı olarak *Tahbîr* bu konuyu ibtida vakf şeklinde *el-İtkân* ise marifetu vakf ve ibtida şeklinde adlandırmıştır.

*Mevâki 'u'l-Ulûm* bu konuyu incelerken öncelikle bu konuda yazılan kitaplardan, sonrasında vakf ve ibtida konusunda kıraat âlimlerinin tercih ettikleri genel kaidelere yer vermiş, bunun ardından revm ve işmamin nerede nasıl yapılacağına yer vermiş, hemen ardından cumhur kıraat âlimlerinin vakıf yaparken hangi kurallara dikkat ettiklerini, akabinde kıraat imamlarının ayetlerde hangi kelimeler üzerinde vakf yaptığına örnekler vermiştir.<sup>186</sup>

*Tahbîr*'e gelince o bu konuda eserler yazıldığını ifade etmiş fakat eserlere yer vermemiş, sonrasında vakf ve ibtidanın nerelerde yapılacağına nasıl yapılacağından daha önemli olmasına karşın *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un bu noktaya değinmeyip sadece nasıl vakf yapıldığını ifade etmesine şaşırıldığını belirtmiş, sonrasında vakfin nerelerde yapıldığına değinmiş ve âlimlerin tercihlerini ifade etmiş, ayetlerden örnekler vermiş, ayetlerin başında, ortasında ve farklı şart ve durumlarda olabileceğine dair örnekler vererek konuyu izah etmiş, sonrasında vakfin nerelerde yapılırsa daha güzel olacağını anlatmış, ayrıca vakf ve ibtidanın yanlış yerlerde yapılırsa ne gibi yanlış anlaşılmalara

<sup>185</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 226.

<sup>186</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 882-84.

doğurabileceğini izah etmiş, bunun ardından ibtida konusuna geçmiş ve ibtidanın ne olduğunu, çeşitlerini, âlimlerin ibtida konusunda dikkat ettikleri hususları, hemen ardından vakfın çeşitlerini ve bunların izahını yaptıktan sonra âlimlerin vakfî nasıl yaptıklarına ayetlerden örnekler vererek konuyu sonlandırmıştır.<sup>187</sup>

*Tahbîr ve Mevâki 'u'l-Ulûm* karşılaştırıldığında; Suyûtî'nin kendisinin temas ettiği bazı konulara *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un değinmediğine şaşırıldığını ifade ettiği, konuyu *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un ele aldığından daha kapsamlı şekilde ele aldığı görülür. *Mevâki 'u'l-Ulûm ve Tahbîr* konunun farklı yönlerine değinmiş, bu konuyla alakalı farklı meseleleri ele almayı tercih etmişlerdir.

*el-İtkân* marifetu vakf ve ibtida konusunu ele alırken bu konuda yazılan eserler ve müelliflerine yer vermiş, sonrasında sahabilerin vakıfları öğrendiklerini bildiren hadise ve vakıfların mevcudiyetini açıklayan ayete yer vermiş, sonrasında âlimlerin bu konunun önemine dair söylediklerine yer vermiş, bunun ardından vakfın çeşitlerini ayetlerden örneklerle izah etmiş aynı zamanda çeşitler hakkında farklı görüşlere de yer vermiş, ardından vakf ve ibtidada uyulması gereken kurallara yer vermiş, bunun ardından vakf ve ibtidanın güzel ve kerih olduğu yerlere geçmiş, bunun ardından kelime sonlarında vakfın nasıl yapılacağına yer vermiş, son olarak vakf ve ibtidada Osman mushafının esas alınmasının zorunlu olduğunu ifade etmiştir.<sup>188</sup>

*el-İtkân ve Tahbîr* karşılaştırıldığında, *Tahbîr* bu konuyla alakalı yazılmış kitapların ve müelliflerinin isimlerine yer vermezken *el-İtkân* bunları yazdığı görülmüştür. *el-İtkân, Tahbîr*'de konuyla ilgili meseleleri eserine almakla birlikte, *Tahbîr*'de kısaca bahsettiği bazı meseleleri kapsamlı bir biçimde ele almıştır. *el-İtkân, Tahbîr*'i yazdıktan sonra elde ettiği kaynak ve birikimi eserine yazarak konuyu kapsamlı ve sistematik incelemiştir.

On birinci ortak konu olan “imaleyi” *Mevâki 'u'l-Ulûm* yirmi birinci, *Tahbîr* otuz ikinci, *el-İtkân* ise otuzuncu babda incelemiş, *el-İtkân, Mevâki 'u'l-Ulûm ve Tahbîr*'den farklı olarak bu konunun ismini “imale, fetih ve ma beynehuma” koymuştur.

<sup>187</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 174-180.

<sup>188</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 249-266.

*Mevâki‘u‘l-Ulûm* imale konusunu ele alırken ilk önce kıraat âlimlerinin hangi kelimelerde imale yaptıklarına ayetlerden örnekler vermiş, sonrasında hangi harflerde nasıl imale yaptıklarını izah etmiştir.<sup>189</sup>

*Tahbîr*’e gelince o bu konuyu ele alırken öncelikle bazı âlimlerin nerede imale yaptıklarını,<sup>190</sup> sonrasında kıraat âlimlerinin imale yaptıkları harfleri ve kelimeleri izah ederek konuyu hitama erdirmiştir.<sup>191</sup>

*Tahbîr ve Mevâki‘u‘l-Ulûm* karşılaştırıldığında *Tahbîr, Mevâki‘u‘l-Ulûm*’da yazılan ifadeleri aynen almış ve kitabının bu bölümünü o şekilde oluşturmuştur.

*el-İtkân* bu konuyu ele alırken öncelikle hakkında yazılan kitaplardan bahsetmiş, sonrasında imale ve fethi açıklamış, imalenin uygulama şekillerini izah etmiş, hemen ardından imale yapmanın sebeplerine yer vermiş, imale vecihlerine ve faydalarına sonrasında âlimlerin nerelerde imale yaptıklarına yer vermiş, son olarak imaleyi reddedenlerin gerekçelerine maddelerle yer vermiştir.<sup>192</sup>

*el-İtkân ve Tahbîr* karşılaştırıldığında bu sefer Suyûtî’nin *Tahbîr*’i aynen tekrar yoluna gitmediği, *Tahbîr*’i yazdıktan sonra karşılaştığı kaynak ve birikimi değerlendirerek konuyu yazdığı görülmektedir. Bu bağlamda *Tahbîr*’de tali bir konu olarak addedilebilecek imalenin nerede yapıldığı meselesi açıklanmışken, *el-İtkân*’da bu konuda yazılan mevcut kitapların ne olduğu, imale ve fethin ne anlama geldiği ile anlatıma başlanmıştır. Ayrıca *el-İtkân*’da konuyu enine boyuna ele alma düşüncesi hakim olmuştur. Buna ek olarak *el-İtkân, Tahbîr*’de anlatılan meseleleri de eserine almıştır.

On ikinci ortak konu olan “meddi” *Mevâki‘u‘l-Ulûm* yirmi ikinci, *Tahbîr* otuz üçüncü, *el-İtkân* ise otuz ikinci babda incelemiş, *el-İtkân* yine farklı olarak bu konuyu medd ve kasır şeklinde isimlendirmiştir.

*Mevâki‘u‘l-Ulûm* bu konuyu incelerken öncelikle tanım yapmış, sonrasında ayetlerden örnekler vererek meddin nasıl yapıldığını izah etmiş, hemen akabinde med

<sup>189</sup> Bulkînî, *Mevâki‘u‘l-Ulûm*, s. 85-86.

<sup>190</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 181.

<sup>191</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 181-182.

<sup>192</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 270-276.

çeşitlerini anlatmış, sonrasında kıraat imamlarının kabul ettikleri med miktarlarına kısaca değinmiştir.<sup>193</sup>

*Tahbîr*'e gelince ilk önce hemzenin ne zaman med olacağını izah etmiş,<sup>194</sup> sonrasında kıraat âlimlerinin ayetlerde meddi ne kadar ve nasıl yaptıklarına değinmiştir.<sup>195</sup>

*Mevâki 'u'l-Ulûm ve Tahbîr* karşılaştırıldığında *Tahbîr* her ne kadar *Mevâki 'u'l-Ulûm*'da geçen ifadelerin aynısını eserine almasa da *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un işlediği meseleleri aynı sırayla takip etmiş ve mevcut ifadeleri değiştirerek *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un takip ettiği yolu izlemiştir.

*el-İtkân* med ve kasır konusunu ele alırken öncelikle bu konular hakkında yazılan kitapları yazmış, sonrasında medd ve kasrın manasına değinmiş, hemen ardından meddin sebeplerine ve çeşitlerine geçmiş, ardından sükûnun izahına ve çeşitlerine yer vermiş, bundan sonra âlimlerin ittifak ettiği medler ve ne kadar tutulacağı hakkında bilgi vermiş, ayrıca sakinin âlimler tarafından nasıl yapıldığını izah etmiş, bunun ardından âlimlerin ihtilaf ettiği munfasıl meddin nasıl yapıldığını ve kaç mertebesinin olduğunu tek tek izah etmiş bundan sonra arizi meddeki üç vechi kaleme almış, sonrasında med sebebinin değişmesi konusuna geçmiş, son olarak Kur'ân'daki medlerin on şekilde olduğunu aktararak ayetlerle teker teker izah etmiştir.<sup>196</sup>

*el-İtkân ve Tahbîr* karşılaştırıldığında görülür ki; yazarın konuyu incelerken izlediği yöntem tamamen değişmiş *Tahbîr*'de yazılan konulara eserinde temas etmiş fakat daha sistematik ve kapsamlı şekilde konuyu incelemiştir.

On üçüncü ortak konu olan "tahfif-i hemze"yi *Mevâki 'u'l-Ulûm* yirmi üçüncü, *Tahbîr* otuz dördüncü, *el-İtkân* ise otuz üçüncü babda ele almıştır.

*Mevâki 'u'l-Ulûm* tahfif-i hemze konusunu ele alırken ilk önce çeşitleri olduğunu, birincisinin nakil olduğunu, naklin anlamını ve ayetlerde nasıl yapılacağını izah etmiş,

<sup>193</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s.88- 89.

<sup>194</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 183.

<sup>195</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 183-184.

<sup>196</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 284-288.



kıraat âlimlerinin bu konudaki ihtilaflarını belirtmiş; sonrasında ikinci çeşit olan bedelin ne olduğunu ve şartlarını, yine kıraat âlimlerinin uygulamalarını sonrasında beyne beyne çeşidinin ne demek olduğunu ve hangi kıraat âliminin ne şekilde yaptığını, âlimlerin ihtilaflarına ayetlerle örnek vererek de izah etmiş, dördüncü çeşit olan iskâtı da yine izah etmiş ve sonrasında âlimlerin uygulamalarını, uygulamalardaki farklılıklarını, son olarak ihtilaf farklılıklarının faydasını izah etmiştir.<sup>197</sup>

*Tahbîr* ise bu konuyu incelerken öncelikle çeşitleri olan nakil, ibdâl, teshîl, iskât ve bunların izahlarına ayet örnekleriyle değinmiştir, sonrasında kıraat âlimlerinin bu konuda nasıl uygulama yaptıklarını ifade etmiştir.<sup>198</sup>

*Tahbîr ve Mevâki‘u‘l-Ulûm* karşılaştırıldığında görülür ki *Tahbîr*, bu konuyu *Mevâki‘u‘l-Ulûm*’da yazan rivayet ve bilgileri kendi eserine alarak oluşturmuştur. Verilen örneklerin ve rivayetlerin nerdeyse hepsi aynıdır.

*el-İtkân* tahfîfi hemz konusunu ele alırken öncelikle hemzenin mahrecinin zorluğunu hafifletme yöntemlerini izah etmiş, sonrasında hangi kıraat âliminin bunu nasıl uyguladığını zikretmiş, bunun akabinde hemzenin hükümlerini maddeler halinde yazıp izah etmiştir.<sup>199</sup>

*Tahbîr ve el-İtkân* karşılaştırıldığında *el-İtkân*’ın *Tahbîr*’de geçen mevzuları ve rivayetleri aynen aldığı görülmekle birlikte konuyu daha da detaylandırarak ve sistematik biçimde izah ettiği belirlenmektedir.

On dördüncü ortak konu olan “idgamı” *Mevâki‘u‘l-Ulûm* yirmi dördüncü, *Tahbîr* otuz beşinci, *el-İtkân* ise otuz birinci babda ele almış, *el-İtkân* bu konuyu idgam, izhar, ihfa, iklap başlığı altında ele alırken *Tahbîr* ise ihfa ve iklabı otuz altı otuz yedinci bablarda incelemiştir.

*Mevâki‘u‘l-Ulûm* öncelikle idgamın iki kısma ve onların da alt kısımlara ayrıldıklarını belirtmiş bunları açıklayarak kıraat âlimlerinin nasıl uygulamada bulunduğunu izah ettikten sonra ayetlerden örnekler vermiş, ve sonrasında istisna ayetleri

<sup>197</sup> Bulkînî, *Mevâki‘u‘l-Ulûm*, s. 90-95.

<sup>198</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 185-187.

<sup>199</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 289-290.

göstermiş hemen akabinde idgamda icma ve ihtilaf edilen bazı ayetleri belirtmiş, hemen ardından idgamda ibdal olabilir mi mevzusuna değinmiştir.<sup>200</sup>

*Tahbîr* de idgam konusunu incelerken ilk önce çeşitlerinden bahsetmiş, sonrasında âlimlerin nasıl uygulamada bulduklarına değinmiş ve ayetlerden örnekler vermiştir.<sup>201</sup>

*Mevâki 'u'l-Ulûm ve Tahbîr* karşılaştırıldığında; *Tahbîr*'in *Mevâki 'u'l-Ulûm*'da yer alan pek çok rivayet ve örneği eserine aldığı görülmekle birlikte bazılarını zikretmemiş, konuyla alakalı bazı meselelerde de detaylandırmaya ve çok daha fazla örnek vermeye gidebilmiştir.

*Tahbîr* ihfa ve iklap konusunu incelerken öncelikle ihfanın tarifini yapmış ve ayetlerden örnekler vermiş, ardından iklabın tanımını yapmıştır.<sup>202</sup>

*el-İtkân*; idğam, izhar, ihfa ve iklap konusunu incelerken öncelikle idğamın tanımını yapmış sonrasında idgamı kebîrin tanımını, vechini, çeşitlerini, ayetten örneklerini ve şartlarını yazmıştır, bundan sonra âlimlerin ittifak ettikleri idğam örneklerine geçmiş, sonrasında idğamı sagiri anlatmış ve kısımlarını izah etmiş, bundan sonra sakın nunu ve tenvinin hükümlerini ayet örnekleriyle izah etmiş, son olarak ihfa harflerini ayet örnekleriyle yazmıştır.<sup>203</sup>

*Tahbîr ve el-İtkân*, idgam konusunda karşılaştırıldığında *el-İtkân*'ın *Tahbîr*'den çok daha farklı bir sistem içinde konuyu detaylandırarak ele aldığı görülmektedir. Konuyu enine boyuna yazmış ayrıca maddelendirerek anlatmıştır. Bu da mevcut birikimi değerlendirerek okuyucuya en güzel şekilde sunma çabasından kaynaklanmıştır.

*Tahbîr ve el-İtkân* ihfa ve iklap konusunda karşılaştırıldıklarında *el-İtkân*'ın da *Tahbîr* gibi iklabı sadece tanımlayarak geçtiği, fakat ilginçtir ki ihfayı *Tahbîr*'de

---

<sup>200</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 96-99.

<sup>201</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 189-192.

<sup>202</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 193.

<sup>203</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 277-283.

tanımlamasına rağmen *el-İtkân*'da tanımlamadığı, buna karşın *Tahbîr*'de ihfa harflerine yer vermediği halde *el-İtkân*'da harflere ve pek çok örneğe yer verdiği görülmektedir.

On beşinci ortak konu olan “garibi” *Mevâki ‘u’l-Ulûm* yirmi beşinci, *Tahbîr* otuz dokuzuncu, *el-İtkân* ise otuz altıncı babda incelemiş, *el-İtkân* bu konuyu “marifetu garibihi” şeklinde isimlendirmiştir.

*Mevâki ‘u’l-Ulûm* bu konuyu incelerken öncelikle yazılan eserlerden bahsetmiş, sonrasında garibi tasvir etmiş, ayetlerde geçen bazı garip kelimelere değinmiş ve ne anlama geldiklerini teker teker açıklamıştır.<sup>204</sup>

*Tahbîr* de bu konuyu ele alırken öncelikle hakkında yazılan kitapları yazmış, sonrasında gariple ilgili rivayetlere yer vermiştir.<sup>205</sup>

*Mevâki ‘u’l-Ulûm* ve *Tahbîr* karşılaştırıldığında görülür ki; *Mevâki ‘u’l-Ulûm*'un verdiği kitap örneğine *Tahbîr* de yer vermiş ayrıca *Tahbîr* kitapla ilgili vasıflara da yer vermiş, sonrasında *Mevâki ‘u’l-Ulûm*'un garip kelimelere kısa kısa yer vermesinin aksine *Tahbîr* sadece birkaç rivayetle birkaç garip kelimenin açıklaması üzerinde durmuştur.

*el-İtkân* marifetu garibihi adlı konuyu ele alırken hakkında yazılan eserlere, sonrasında konunun ehemmiyetine yer vermiş, bunun ardından garibin müfessir tarafından bilinmesi gerektiğini izah etmiş, akabinde garip hakkındaki bilgileri kimlerden almanın doğru olacağına yer vermiş, bundan sonra İbn Abbas'tan garip konusunda gelen rivayetlere sûre sûre yer vermiş, hemen ardından garipte şiirle istihsad etme konusunda kendi kanaatini ve farklı âlimlerin görüşlerini rivayetlerle belirtmiştir.<sup>206</sup>

*Tahbîr* ve *el-İtkân* karşılaştırıldığında görülmektedir ki Suyûtî'nin *Tahbîr*'de zikrettiği ve övdüğü garip konusunda yazılan eseri *el-İtkân* da diğer kitaplar arasında saymış, fakat farklı bir eser ve âlimi övmüştür. Suyûtî'nin *Tahbîr*'i yazdıktan sonra elde ettiği verilerle kanaatinin değiştiğini varsayıyoruz. Yine Suyûtî *Tahbîr*'de Kur'ân'da garip örnekleriyle ilgili birkaç rivayete yer verirken *el-İtkân*'da sûre sûre garip ifadeleri

<sup>204</sup> Bulkînî, *Mevâki ‘u’l-Ulûm*, s. 100-105.

<sup>205</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 198-199.

<sup>206</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 343-415.

vermiş, ayrıca gariple ilgili farklı meselelere de kaynaklardan yararlanmak sûretiyle değinmiştir.

On altıncı ortak konu olan “istiare ve teşbih” konularını *Mevâki‘u‘l-Ulûm* otuz otuz birinci bablarda, *Tahbîr* kırk dokuz ve ellinci bablarda, *el-İtkân* ise elli üçüncü babda incelemiş, *el-İtkân*, *Mevâki‘u‘l-Ulûm* ve *Tahbîr*’den farklı olarak konuyu tek bir bab altında teşbihuhu ve istiaratuhu başlığıyla ele almıştır.

*Tahbîr* istiare konusunu ele alırken öncelikle istiarenin mecaz ve hakikatle bağlantısına değinmiş, sonrasında âlimlerin istiare tarifî ve mecazla bağlantısı konusundaki ihtilafına yer vermiş hemen ardından istiareye ayetlerden örnekler vermiştir. Teşbih konusuna gelince yine öncelikle teşbihin mecaz ve istiareyle bağlantısına değinmiş, sonrasında tarifine ve ayetlerden örneklere yer vermiş, hemen ardından çeşitlerini ayetlerden örnekler vererek zikretmiştir.<sup>207</sup>

*Mevâki‘u‘l-Ulûm* ve *Tahbîr*, istiare konusunda karşılaştırıldığında *Tahbîr*’in de *Mevâki‘u‘l-Ulûm* gibi istiarenin mecaz olup olmadığı tartışmasına girmesi, verdikleri pek çok ayet örneklerinin uyuşması, *Tahbîr*’in *Mevâki‘u‘l-Ulûm*’dan istifade ettiğini açıkça göstermektedir. *Tahbîr* *Mevâki‘u‘l-Ulûm*’da yer alan ayet örneklerini yeterli bulmamış olacak ki daha fazla örneklerle konuyu zenginleştirmeye gayret etmiştir; bunun yanı sıra şiirle de istişhad etmiştir.

*Tahbîr* ise istiare konusuna değinirken öncelikle istiarenin mecazla bağlantısına değinmiş, sonrasında mecazın çeşitlerine ve ayetlerden örneklerine yer vermiştir. Teşbih konusunda ise mecaz ve istiare ile bağlantısını kurduktan sonra ayetlerden teşbihe örnekler vermiştir.<sup>208</sup>

*Mevâki‘u‘l-Ulûm* ve *Tahbîr* teşbih konusunda karşılaştırıldığında, *Tahbîr*’in *Mevâki‘u‘l-Ulûm*’da yer alan ayet örneklerine yer verdiği görülmüştür. Ayrıca *Mevâki‘u‘l-Ulûm*’un konuyu *Tahbîr*’den daha tafsilatlı incelediği görülmektedir.

<sup>207</sup> Bulkînî, *Mevâki‘u‘l-Ulûm*, s. 126-129.

<sup>208</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 226-231.

*el-İtkân* bu konuyu incelerken öncelikle teşbihin Arapçadaki yeri ve önemiyle ilgili kısa bir giriş yapmış, bu konuda yazılan eserleri, âlimlerin teşbihi tanımlamaları, teşbihte kullanılan harfler ve isimleri, sonrasında ayetlerden örnekleri, teşbih çeşitlerini ve ayet örneklerini, teşbihin kısımlarını, sonrasında teşbih edatının müşebbehin ya da müşebbeh bihin önüne geldiğinde ne gibi kasıtların bulunduğunu, medh ve zem bildiren teşbihin nasıl yapıldığını, sonrasında teşbihin mecaz ve istiareyle ilişkisini, istiarenin rükunlarını, itibarlara göre çeşitlerini, istiareyi reddeden bazı âlimlerin bulunduğunu ve bunların gerekçelerini, istiarenin teşbihten üstün olduğunun izahını, istiarenin en belîğ kısımlarını, son olarak isitare ve teşbih arasındaki farkın nasıl anlaşılacağını izah etmiştir.<sup>209</sup>

*Tahbîr ve el-İtkân* teşbih konusunda karşılaştırıldığında Suyûtî'nin *el-İtkân*'ı ele alırken *Tahbîr*'de konuyla ilgili yazdıklarının yeterli olmadığını farkına vardığı, bu vesileyle *el-İtkân*'da konuyu enine boyuna tafsilatlı olarak incelediği ve kaynaklardan istifade ettiği görülmektedir.

*Tahbîr ve el-İtkân* istiare konusunda karşılaştırıldığında yine görülmektedir ki Suyûtî *Tahbîr*'de yazdığı bilgileri yeterli bulmayarak *el-İtkân*'da meseleyi detaylandırarak anlatmıştır.

On yedinci ortak konu olan “âmmul mubka ala umûmîhi” bölümünü otuz ikinci, “âmmu'l-mahsus ve ammu'lezi uride bihi el-husus” konusunu otuz üçüncü, “ma hassa fihi el-kitabu es-sünnete” ve “ma hassat fihi es-sünnetü el-kitabe” bölümünü otuz beş ve otuz altıncı bölümde *Mevâki'u'l-Ulûm*, “el-âmmu'l-baki ala umûmîhi” konusunu elli üçüncü, “âmmu'l-mahsus ve ammu'lezi uride bihi el-husus” elli dört elli beşinci, “ma hassa fihi el-kitabu es-sünnete ve ma hassat fihi es-sünnetü el-kitabe” bölümünü ise elli altı elli yedinci babda *Tahbîr*, bunların hepsini “âmmuhu ve hassuhu” başlıklandırmasıyla kırk beşinci babda *el-İtkân* ele almıştır.

*Mevâki'u'l-Ulûm* “âmmul mubka ala umûmîhi” konusunu incelerken öncelikle konunun önemine değinmiş, sonrasında ayetlerden örnekler vererek izah etmiş, hemen ardından hadislerle de delillendirme yolunu tutmuş, ayetle izah ederken yer yer fıkıh

<sup>209</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 109-121.

imamlarının da görüş ve izahına yer vermiş,<sup>210</sup> son olarak Şafînin izahlarına ayrıntılı bir şekilde yer vermiş olduğu görülmektedir.

*Mevâki 'u'l-Ulûm* “ammu'l-mahsus ve ammu'lezi uride bihi el-husus” konusunu incelerken ilk önce bu iki konuyu birbirinden ayırmayanların bulunduğunu fakat cumhurun aralarında fark bulunduğuna dair kanaatleri olduğunu, bu farkların beş tane olduğunu ifade etmiş, bunları teker teker saymış ve maddelerde kısa açıklama yapmak sûretiyle ayetlerden örnek vermiştir.<sup>211</sup>

*Mevâki 'u'l-Ulûm* “ma hassa fihi el-kitabu es-sünnete ve ma hassat fihi es-sünnetü el-kitabe” konusu ayet ve hadislerden örneklerle anlatmıştır.<sup>212</sup>

*Tahbîr* el-ammu'l-baki ala umumîhi konusunu ele alırken ayet örneklerine yer vermiştir.<sup>213</sup>

*Mevâki 'u'l-Ulûm* ve *Tahbîr* bu konuda karşılaştırıldığında görülmektedir ki *Tahbîr* de *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un verdiği örneklere yer vermiş ancak *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un ayet örneklerini tafsilatlı açıklamasına karşın *Tahbîr* kısaca örneklere değinmiştir.

*Tahbîr* ammu'l-mahsus ve ammu'lezi uride bihi el-husus konusunu incelerken öncelikle bu iki konu arasında fark olup olmadığı ihtilafın bulunduğunu, fark olduğunu kabul edenlerin aralarında beş farkın bulunduğunu ifade ettiklerini söylemiş, bunları ayet örnekleriyle izah etmiştir.<sup>214</sup>

*Mevâki 'u'l-Ulûm* ve *Tahbîr* karşılaştırıldığında *Tahbîr*'in *Mevâki 'u'l-Ulûm*'da yer alan tertibe ve örneklere riayet ettiği, ayrıca *Tahbîr*'in *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un ifadelerine de bizzat yer verdiği görülmektedir.

*Tahbîr* ma hassa fihi el-kitabu es-sünnete ve ma hassat fihi es-sünnetü el-kitabe bölümünü ele alırken bu konuyu reddedenlerin mevcut olduğundan ve onların izahından bahsetmiştir. Sonrasında çoğunluğun kabul ettiğini ve esas olan görüşün bu olduğunu

<sup>210</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 130-132.

<sup>211</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 133-136.

<sup>212</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 137-139.

<sup>213</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 235.

<sup>214</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 236-239.

ifade etmiş, hemen ardından kitabın sünneti haslaştırdığı konusunu örneklendirmiş, hemen ardından sünnetin kitabı haslaştırdığını örneklerle izah etmiştir.<sup>215</sup>

*Mevâki 'u'l-Ulûm ve Tahbîr* bu konuda karşılaştırıldığında *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un sadece ayet ve hadis örneklerine yer verip bunları kısaca izah ettiği görülürken, *Tahbîr* *Mevâki 'u'l-Ulûm*'da yer alan örneklere ziyade olarak konuyla alakalı farklı örneklere ve meselelere de yer vermiştir.

*el-İtkân* “amm ve hass” konularını incelerken ammin tarifini ammin kısımlarını sonrasında muhassısın kısımlarını ayet örneklerini Kur’ân’ın sünneti tahsisini, amm ve hassa ile ilgili bazı önemli kaideleri yazarak konuyu hitama erdirmiştir.<sup>216</sup>

*el-İtkân ve Tahbîr* karşılaştırıldığında *el-İtkân*'ın da *Tahbîr*'de yer alan tertibe uyduğu ve orada zikredilen örneklere yer verdiği görülmekle birlikte, *el-İtkân*'ın daha fazla meseleye yer vermiş olduğu ve konuyu sistematik ve doyurucu bir şekilde incelediği belirlenmektedir.

On sekizinci ortak konu olan “mücmel mübeyyeni” *Mevâki 'u'l-Ulûm* otuz yedi ve otuz sekizinci babda, *Tahbîr* kırk yedi kırk sekizinci babda, *el-İtkân* ise kırk altıncı babda ele almış, *el-İtkân* bu konuyu mücmeluhu ve mübeyyenuhu şeklinde isimlendirmiştir.

*Mevâki 'u'l-Ulûm* mücmel mübeyyen konusunu ele alırken öncelikle mücmeli tarif etmiş, sonrasında ayetten örnek vermiş ve Şafî ile Maverdî'nin alışveriş ayetiyle ilgili ihtilafını maddeler halinde izah etmiş, hemen akabinde farklı âlimlerin de bu ayetin mücmelliğiyle ilgili görüşlerine yer vermiştir.<sup>217</sup>

*Tahbîr* ise bu konuyu incelerken öncelikle mücmelin tarifini yapmış, sonrasında ayetlerden örnekler vermiş, hemen akabinde mücmel ayetlerin sünnet ve Kur’ân’la mübeyyen olduğunu izah etmiştir.<sup>218</sup>

---

<sup>215</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 240-242.

<sup>216</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 40-47.

<sup>217</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 140-142.

<sup>218</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 223-225.

*Mevâki 'u'l-Ulûm ve Tahbîr* mücmel mübeyyen konusunda karşılaştırıldığında, *Tahbîr*'in de *Mevâki 'u'l-Ulûm*'da geçen ayet örneklerine yer verdiği fakat *Mevâki 'u'l-Ulûm*'da yer alan mücmellikle alakalı ihtilafli meselelere değinmediği görülmektedir.

*el-İtkân* bu konuyu incelerken icmalin sebeplerini, mübeyyenin kısımlarını ve ayetlerle izahını mücmel mi mübeyyen mi olduğu ihtilafli olan bazı ayetlerin izahatını, son olarak mücmel ile ihtimalli kelime arasındaki farkı izah edip konuyu bitirmiştir.<sup>219</sup>

*Tahbîr ve el-İtkân* karşılaştırıldığında *el-İtkân*'ın *Tahbîr*'de yer alan örneklere yer verdiği görülmekle birlikte *el-İtkân* konuyu sistemli bir biçimde inceleyerek mevcut örnekleri zikretmiştir.

On dokuzuncu ortak konu olan “mutlak mukayyedi” *Mevâki 'u'l-Ulûm* kırk bir ve kırk ikinci bablarda, *Tahbîr* altmış altmış birinci bablarda, *el-İtkân* ise kırk dokuzuncu babda incelemiş, *el-İtkân* bu konuyu mutlakuhu ve mübeyyenuhu şeklinde isimlendirmiştir.

*Mevâki 'u'l-Ulûm* mutlak ve mukayyet konusunu incelerken ayetlerden örnekler vererek başlamış, hemen ardından takyidin kıyasla olacağını ifade etmiş ve mukayyedi örneklerle izah etmiştir.<sup>220</sup>

*Tahbîr* ise bu konuyu incelerken öncelikle mutlağın tanımına yer vermiş, mutlağa ancak mukayyetle hüküm verileceğini ve bunun nasıl gerçekleşeceğini izah etmiş, hemen ardından Şafî'nin bu konudaki görüşüne değindikten sonra ayetten örnek vermiş, ardından mukayyedin nerelerde bulunacağını belirtmiş ve ayetle izah etmiştir, son olarak kitabın sünneti sünnetin de Kur'ân'ı takyit edebileceğini ifade etmiştir.<sup>221</sup>

*Mevâki 'u'l-Ulûm ve Tahbîr* bu konuda karşılaştırıldığında *Mevâki 'u'l-Ulûm*'da ayet vermeden yer alan örneklerin *Tahbîr*'de ayetler de verilmek sûretiyle detaylandırılarak verildiği görülmektedir. Ayrıca *Mevâki 'u'l-Ulûm* da *Tahbîr* de birbirinden farklı ayet örneklerine yer vermiş ve konuyu izah etmiştir.

<sup>219</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 48-52.

<sup>220</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 147-149.

<sup>221</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 249-250.



*el-İtkân* bu konuyu ele alırken mutlağın tanımını, mutlak ile ilgili temel bazı kaidelerin ayet örnekleriyle izahatını, son olarak mutlak ve mukayyetle ilgili ihtimalî soru ve cevaplara yer vermiştir.<sup>222</sup>

*Tahbîr ve el-İtkân* bu konuda karşılaştırıldığında görülmektedir ki *el-İtkân*, *Tahbîr*'de geçen bazı örneklere yer vermiş ve o örnekleri *Tahbîr*'den daha tafsilatlı şekilde ele almıştır.

Yirminci ortak konu olan “nasih ve mensuh ve'l-malumu'l-müddet” adlı konuyu *Mevâki 'u'l-Ulûm* kırk üç kırk dört ve kırk beşinci babda, *Tahbîr* nasih mensuh, ma amile bihi vahidun sümme nusiha altmış iki almış üç altmış dörtüncü bablarda, *el-İtkân* ise nasihuhu ve mensuhuhu konusunu kırk yedinci babda incelemiştir.

*Mevâki 'u'l-Ulûm* nasih ve mensuh el-malumu'l-müddet konusunu incelerken öncelikle konunun öneminden ve eserlerinden bahsetmiş, sonrasında ayetin hadisi, ayetin ayeti neshettiğiyle ilgili örnekler vermiş, sonrasında hükmü mensuh tilaveti baki ayetlerin çok olduğunu bildirmiş ve bunlardan birkaçını zikretmiş, hükmü baki tilaveti mensuh olanları zikretmemiş, yine kitabın sünneti sünnetin kitabı neshettiği ayetler hakkında çok tartışma olduğu için onları da zikretmemiş, hemen ardından mensuh ayet neshedilmeden önce ne kadar yürürlükte kaldığı konusunun ihtilafı olduğunu zikretmiştir, akabinde mensuh ayetler hakkındaki tarihi olaylarla ilgili rivayetleri zikretmiştir.<sup>223</sup>

*Tahbîr* ise nasih ve mensuh konusunu incelerken bu konunun üç kısmının bulunduğunu belirtmiş; birincisinin kitabın kitabı neshettiği ayetlerin olduğunu söylemiş ve ayetlerden örnekler vermiş, bu maddeyle ilgili kaidelere değinmiş, seyf ayetiyle hangi tür ayetlerin neshedildiğini, mensuh ayetlerin nesihden önce gelmesi gerektiğini ve müstesna olan ayetleri, kendisinde nasih de mensuh da olmayan sûreleri ve müstesna sûreleri, kendisinde nasih de mensuh da olan sûreleri sonrasında neshedilen ayetlerin en fazla ne kadar yürürlükte kaldığını zikretmiş, sonrasında hükmü baki hattı mensuh olan ayetleri anlatmış ve rivayetlerle örnekler vermiştir.<sup>224</sup>

<sup>222</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 81-82.

<sup>223</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 150-155.

<sup>224</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 251-260.

*Mevâki 'u'l-Ulûm* ve *Tahbîr* bu konuda karşılaştırıldığında *Tahbîr*'in *Mevâki 'u'l-Ulûm*'da yer alan rivayetlere yer verdiği görülmektedir. Ayrıca *Tahbîr* konuyu daha ayrıntılı açıklamış ve konunun farklı yönlerine temas etmiştir.

*el-İtkân* bu konuyu açıklarken hakkında yazılan eserleri, nasih ve mensuhun ayetleri tefsir etmedeki önemini, neshin kelime manasını, neshin hikmetlerini, Kur'ân'ın nelerle neshedilebileceği ihtilafı, neshin hangi konularda olacağını, neshin kısımlarını, Kur'ân'da nesh çeşitlerini, sûrelerdeki mensuh ve nasih ayetlere bazı sûrelerden bazı örnekleri, mensuh ayetin hep nasihten önce gelip gelmeyeceği ihtilafını, nesh meselesinde hangi delillere dayanmak gerekeceğini, Kur'ân'da olmayıp mensuh kabul edilen ayetler konusundaki ihtilafları, son olarak neshin bedelle alakasını anlatarak konuyu bitirmiştir.<sup>225</sup>

*Tahbîr* ve *el-İtkân* karşılaştırıldığında *el-İtkân*'ın *Tahbîr*'de yer alan meselelere ve örneklere yer verdiği fakat *el-İtkân*'ın konuyu daha sistematik ve ayrıntılı işlediği görülmektedir.

Yirmi birinci ortak konu olan “fasl ve vasl” bölümünü *Mevâki 'u'l-Ulûm* kırk altı ve kırk yedinci babda *Tahbîr* yetmiş bir yetmiş ikinci babda *el-İtkân* ise elli dokuzuncu babda incelemiş, *el-İtkân* diğerlerinden farklı olarak bu konuyu fevasil-u'l-ây şeklinde isimlendirmiştir.

*Mevâki 'u'l-Ulûm* “fasl ve vasl” konusunu ele alırken öncelikle fasl kavramının manasını vermiş, sonrasında ayetler üzerinden anlatmış, hemen ardından fasıl yapma sebeplerini bildirmiş, bundan sonra ayetlerden örnekler vermiş, akabinde hangi şartlarda fasıl yapıldığını bildirmiş, sonrasında hangi durumlarda vasıl yapıldığını anlatmış ve ayetlerden örnekler vermiştir.<sup>226</sup>

*Tahbîr*'e gelince o bu konuyu incelerken öncelikle faslın tarifini yapmış, sonrasında özelliklerini ayet örnekleri üzerinden izah etmiş, sonrasında vaslın

<sup>225</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 53-70.

<sup>226</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 156-159.

gerekçelerini izah etmiş ve ayetlerden örnekler vermiş, hemen ardından nerelerde vasl ve fasl kullanılır, ayetlerden örnek vererek anlatmıştır.<sup>227</sup>

*Mevâki 'u'l-Ulûm ve Tahbîr* karşılaştırıldığında *Tahbîr Mevâki 'u'l-Ulûm*'da yer alan bazı örneklere ve mesellere yer vermiştir.

*el-İtkân* fevasil-u'l-ây adlı konuyu incelerken fasılanın âlimler nezdindeki ıstılahî anlamındaki ihtilafı, fasıla ile ayet başlangıçları arasındaki farkı, ayet fasıllarını anlamının yollarını, ayetlerden örnekleri, ne zaman ve niçin ayette fasıla yapılacağını, Kur'ân'da seci yapılıp yapılamayacağını fasıllarla bağlantılı şekilde izahını, seci yapılırken dikkat edilmesi gereken hususları, farklı kıraat âlimlerinin seci ve fasıla yapmalarının kıyaslanmasını, fasılanın seci diye isimlendirilip isimlendirilemeyeceği ihtilafını, seci yapmanın ne zaman doğru ne zaman yanlış olacağını, ayet sonlarında dikkat çeken hususları, ayet sonlarının hangi şekillerde bittiğinin ayetlerle izahını, fasılanın kendileriyle bağlantılı olduğu temkin, tasdir, tevşih ve iğal gibi meseleleri teker teker izah etmiş, sonrasında fasılanın kısımlarını ayet örnekleriyle izah etmiş, bundan sonra bedii sanatıyla ilişkili olan teşriğ ve iltizamı ayet örnekleriyle izah etmiş, son olarak seci ve fasıla ile ilgili önemli noktaları ayetlerle delillendirerek anlatmıştır.<sup>228</sup>

*Tahbîr ve el-İtkân* karşılaştırıldığında *el-İtkân*'ın meseleyi daha anlaşılır incelediği ve tafsilatlandırdığı görülmektedir. Suyûtî'nini *Tahbîr*'i yazdıktan sonra konuyla alakalı karşılaştığı malzeme *Tahbîr*'deki bu bölümü yetersiz bulmasına sebep olmuş, *Tahbîr*'de yer alan verileri neredeyse göz ardı edecek kadar *el-İtkân*'da meseleyi *Tahbîr*'den farklı ve detaylı şekilde ele almıştır.

Yirmi ikinci ortak konu olan “icaz ve itnabı” *Mevâki 'u'l-Ulûm* kırk sekiz kırk dokuzuncu babda, *Tahbîr* altmış altı altmış yedi ve altmış sekizinci bablarda, *el-İtkân* ise elli altıncı babda ele almıştır. Diğerlerinden farklı olarak *Tahbîr* bu konuyu icaz itnap müsavat şeklinde isimlendirmiştir.

*Mevâki 'u'l-Ulûm* icaz ve itnap konusunu incelerken öncelikle müsavat icaz ve itnabın tanımını yapmış, her birine ayetlerden örnekler vermiş, sonrasında ayetlerdeki

<sup>227</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 274-277.

<sup>228</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 247-266.

en'leri Hz. Ömer'in sahabilere sorup cevaplaması rivayetini vermiş, hemen ardından icazla ilgili ayetleri izah etmiş, sonrasında itnabın hangi şart ve durumlarda olduğunu ayetlerle izah etmiştir.<sup>229</sup>

*Tahbîr* ise ilk önce konunun önemine değinmiş, sonrasında konunun kapsamı konusundaki ihtilafı serdetmiş, sonrasında *Telhîs* kitabının yazarının tarifinin doğruya en yakın olduğunu ifade etmiş, hemen ardından icaz itnap ve müsavatın tanımını ve ayetlerden örneklerini vermiş, hemen akabinde icazın ve itnabın çeşitlerine ve izahlarına geçmiş ayetlerden örnekler vererek izah etmiştir.<sup>230</sup>

*Mevâki 'u'l-Ulûm ve Tahbîr* karşılaştırıldığında *Tahbîr*'in *Mevâki 'u'l-Ulûm*'da yer alan mesele ve ayet örneklerine yer vermek sûretiyle ondan istifade ettiği görülmekte, ayrıca *Tahbîr*'in konuyu *Mevâki 'u'l-Ulûm*'dan daha tafsilatlı incelediği anlaşılmaktadır.

*el-İtkân* icaz ve itnap konusunu ele alırken, icaz ve itnap arasındaki bağlantı konusunda âlimlerin ihtilafını, icaz ve ihtisarın aynı manada olduğunu izahını, icazın kısımları olan kasır ve hazifin açıklanmasını, mefulün hazfinin ihtisar ve iktisar amaçlı olduğunu ayet örnekleriyle de izahını, meful hazfi için gerekli olan şartların ayetlerle izahını, hazif çeşitlerinin ayetlerle izahını, itnabın kısımlarının ayetlerle izahatını, harflerle tekid meselesini, sinai tekidi, tekriri, sıfatı, bedeli, atfı beyanı, iki müteradif kelimerden birinin diğerine atfını, hassın amma atfını, ammın hassa atfını, ibhamdan sonra izahın nasıl olacağını, tefsiri, zahirin muzmarın yerine konmasını, iğali, tezyili, tard ve aksi, tekmi, tetmimi, istigsayı, itirazı, ta'lili konu edinmiştir.<sup>231</sup>

*Tahbîr ve el-İtkân* karşılaştırıldığında Suyûtî'nin *Tahbîr*'de müsavatı zikrederken, *el-İtkân*'da tıpkı *Mevâki 'u'l-Ulûm*'daki gibi zikretmemeyi uygun bulduğu görülmektedir. *el-İtkân Tahbîr*'de esas aldığı tertibi izlemese de *Tahbîr*'de yer alan bazı meselelere yer vermiş, ayrıca konuyla alakalı pek çok alt meseleye de değinmiştir.

Yirmi üçüncü ortak konu olan “el-esma ve'l-küna ve'l-elkab” konusunu *Mevâki 'u'l-Ulûm* elli birinci, *Tahbîr* doksan yedi doksan sekiz ve doksan dokuzuncu

<sup>229</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 160-164.

<sup>230</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 264-270.

<sup>231</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 137-191.

bablarda, *el-İtkân* ise altmış dokuzuncu babda ele almıştır. *Tahbîr* el-Esma'yı ve el-Küna ve'l-Elkab'ı ayrı ayrı bablarda incelemiş, *el-İtkân* bu konuyu fima vakaa fi'l-Kur'ân mine'l-Esma ve'l-Küna ve'l-Elkab adıyla incelemiştir.

*Mevâki'u'l-Ulûm* el-Esma ve'l-Küna ve'l-Elkab adlı konuyu incelerken öncelikle Kur'ân'da zikredilen Resul ve Nebî isimlerini ve de önce resul sonra Nebî isimlerinin yer aldığını belirtmiş, hemen ardından bazı Peygamberlerin hayatından kısaca bahsetmiş, sonrasında Kur'ân'da geçen kafir isimlerini zikretmiş ve ayetlerden deliller göstermiş, bunun akabinde Peygamber olmayanların isimlerini ve zikredilen sahabi isimlerini söylemiş, sonrasında kabile isimlerinin ve hemen ardından put isimlerinin yer aldığını zikrederek konuyu sonlandırmıştır.<sup>232</sup>

*Tahbîr* el-Esma konusunu ele alırken öncelikle Peygamber isimleri ve ilk Peygamber'in ismiyle ilgili rivayetlere yer vermiş, sonrasında Hz. Adem'in kim olduğuna, ne zaman doğup nübüvvetin ne zaman verildiğine, hemen ardından İdris ve Nuh arasında kaç yıl olduğuna, Nuh'un ne zaman doğduğuna ne kadar yaşadığına, hemen ardından İsmail'in ve İshak'ın ne kadar yaşadığına, Yakup'un, Lut'un, Harun'un, Hûd'un, Salih'in, Şuayb'ın, Musa'nın, Davud'un ne kadar yaşadığına dair rivayetlere yer vermiş, sonrasında neseblerine yer vermiş, Hz. Peygamber'in nesebine yer vermiş, onun doğumunu, Peygamberliğini, hicretini ve vefatını anlatmış, sonrasında melek isimlerine ve vasıflarına, bunun akabinde Peygamberler dışında önde gelen şahsiyetlerin isimlerine yer vermiş, hemen ardından kafirlerin isimlerine, kavim belde isimlerine, ahretteki yer isimlerine, vadi ve dağ isimlerine, put isimlerine, son olarak da yıldız isimlerine yer vermiştir.

*Tahbîr* el-Küna ve'l-Elkab'ı incelerken öncelikle Kur'ân'da kafirlerden, Peygamberlerden, büyük zatlardan kimlerin lakaplarına yer verildiğini anlatmıştır.<sup>233</sup>

*Mevâki'u'l-Ulûm* ve *Tahbîr* incelendiğinde görülür ki; *Tahbîr* *Mevâki'u'l-Ulûm*'da yer alan ifadelerle yer vermiş, ayrıca onun değindiği konularla alakalı detaylı açıklamalarda bulunmak sûretiyle alt meselelere de değinmiştir. *el-İtkân* fima vaka fi'l-

<sup>232</sup> Bulkînî, *Mevâki'u'l-Ulûm*, s. 167-170.

<sup>233</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 378-390.

Kur'ân mine'l-esma ve'l-küna ve'l-elkab adlı konuyu incelerken resul ve nebilerin isimlerinin hangi kökten geldikleri hakkındaki rivayetleri, meleklerin isimlerini hangi kökten geldiklerini, sahabe isimlerini, Nebî ve Rasul dışında öne gelen zatların isimlerini, önde gelen hanımların isimlerini, kafirlerin isimlerini, cinlerin, kabilelerin, kavimlerin, putların, belde ve mekanların, ahretteki mekanların, yıldızların, kuşların isimlerini, Kur'ân'daki künye ve lakapları ele almıştır.<sup>234</sup>

*Tahbîr ve el-İtkân* karşılaştırıldığında *el-İtkân*'ın *Tahbîr*'de yer alan ifadelere ve meselere yer vermekle beraber, konuyu daha sistematik ve doyurucu bilgiler vermek sûretiyle incelediği görülmektedir.

Yirmi dördüncü ortak konu olan mübhematı *Mevâki 'u'l-Ulûm* elli ikinci, *Tahbîr* yüzüncü, *el-İtkân* ise yetmişinci babda ele almıştır.

*Mevâki 'u'l-Ulûm* bu konuyu incelerken mübhem ayetlerle ilgili örnekler vermiş, ayetteki mübhem ifadeleri açıklamıştır.<sup>235</sup>

*Tahbîr* mübhemat konusunda eserlerin bulunduğunu belirterek ve bunları zikrederek konuya başlamış, sonrasında fasıllar halinde öncelikle tekil varlıklar, sonrasında gruplar, bunun akabinde hayvanlar, mekanlar, yıldız vb. varlıklar, hemen ardından gün ve gece ile ilgili isimlere dair mübhem lafızları ayetler içinde gösterip izah etmiştir.<sup>236</sup>

*Mevâki 'u'l-Ulûm ve Tahbîr* karşılaştırıldığında *Tahbîr*'de *Mevâki 'u'l-Ulûm*'da bulunan bazı örnekler yer almakla birlikte, *Tahbîr*'de konunun daha sistematik olarak ele alındığı ve örneklerin bolca kullanılarak doyurucu bilgi sunulmaya çalışıldığı görülmektedir.

<sup>234</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 349-369.

<sup>235</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 171-178.

<sup>236</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 391-437.

*el-İtkân*, mübhemat adlı konuyu incelerken hakkında yazılan eserleri, onun sebeplerini ve Kur'ân'dan ayet örneklerini, delilsiz mübhemat hakkında bahsetmekten sakınılması gerektiğini, mübhematın kısımlarını ve ayet örneklerini vermiştir.<sup>237</sup>

*el-İtkân* ve *Tahbîr* karşılaştırıldığında görülür ki; *el-İtkân* da *Tahbîr*'in izlediği Kur'ân'daki mübhem lafızları sınıflandırma yoluna gitmiş ve *Tahbîr*'de yer alan örneklerin çoğuna yer vermiştir.

### **2.3. *Mevâki' u'l-Ulûm* ve *et-Tahbîr***

Suyûtî'nin *Tahbîr* adlı eseri tanıtılırken değinildiği üzere, Suyûtî, mukaddimesinde tefsire dair rivayetlerin toplandığı eserlerin yazılmasında ihmalkar davranıldığını fakat Bulkînî'nin bu konuda *Mevâki' u'l-Ulûm fî Mevâki' i'n-Nücûm* adlı eserini yazmak sûretiyle önemli bir adım attığını ve onu aşacak herhangi bir eserin yazılmadığını, ancak kendisinin yazacağı bu *Tahbîr* adlı eserle Bulkînî'nin eserini de göz önünde bulundurmak sûretiyle ondan daha kapsamlı bir eser yazmış olacağını ifade etmiştir.<sup>238</sup>

*Tahbîr* ve *Mevâki' u'l-Ulûm*'da bulunan ortak konular otuz dört tanedir. Bunlardan yirmi dokuz tanesi hem *el-İtkân* hem *Tahbîr* ve hem de *Mevâki' u'l-Ulûm*'da ortak bulunan konulardır ve bu konular “*el-İtkân*, *Tahbîr* ve *Mevâki' u'l-Ulûm*'da ortak olan konular” bölümünde işlenecektir. Sadece *Mevâki' u'l-Ulûm* ve *Tahbîr*'de bulunan konulara gelince onlar; kıraâtu'n-nebî, mu'arreb, mecaz, müşterek ve müteradif, müevvel, mefhum, kasır olmak üzere yedi tanedir.

Bu bölümde bu konuların genel özelliklerine, nasıl işlendiğine ve bunların ne ölçüde ortaklık arz ettiğine ve en önemlisi de Suyûtî'nin *Tahbîr* adlı kitabında Bulkînî'nin *Mevâki' u'l-Ulûm fî Mevâki' i'n-Nücûm* adlı eserinden ne ölçüde etkilendiğine değinilecektir. Bunun dışında Suyûtî Bulkînî'nin *Mevâki' u'l-Ulûm* kitabında yer almayan ama kendisinin kitabı *Tahbîr*'de yer alan bölümlerin çoğunda “Bu benim ziyademdir, *Mevâki' u'l-Ulûm* bu konuyu ele almamıştır” gibi bilgilendirmelerde bulunmuştur.

<sup>237</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 370-386.

<sup>238</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 28-29.

Ortak konuların ilki olan kıraatu'n-Nebî adlı konuyu *Mevâki 'u'l-Ulûm* on altıncı, *Tahbîr* ise yirmi dördüncü bölümde ele almıştır. *Mevâki 'u'l-Ulûm* konuyu işlerken Hâkim'in *Müstedrek* adlı kitabına vurgu yaparak, Hz. Peygamber'in kıraatindeki farklılıklara dair bu kitapta zikredilen rivayetleri sıralamış, Hâkim'in hadisin senedini değerlendirmelerine de yer vermiş, ayrıca *Mevâki 'u'l-Ulûm*'da rivayetlerle ilgili izahının gerekli olduğunu düşündüğü konularda izah yapmıştır.<sup>239</sup>

Suyûtî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un Hâkim ve Tirmizî'den istifade ettiğini zikrettikten sonra Bulkînî gibi Hâkim'in kitabındaki aynı ayet örneklerini yazmış fakat *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un zikrettiği bazı örnekleri zikretmemiş, sadece konuyu izah için yeterli gördüğü kadar rivayetleri zikretmek sûretiyle konuyu *Mevâki 'u'l-Ulûm*'dan daha kısa tutmuştur.<sup>240</sup>

Bu noktada Suyûtî'nin *Mevâki 'u'l-Ulûm* ile aynı âlimlerden istifade etmesi ve aynı örnekleri vermesi *Mevâki 'u'l-Ulûm*'dan istifade ettiğini fakat eserini *Mevâki 'u'l-Ulûm*'unkinden farklı, kendine özgü tarzda, yer yer kısaltmalarda bulunmak sûretiyle, okuyucunun konuya nüfuzunda yeterli olduğunu düşündüğü şekilde ele almıştır.

İkinci ortak konu olan muareb'i *Mevâki 'u'l-Ulûm* yirmi altıncı, *Tahbîr* kırkıncı babda ele almıştır.

*Mevâki 'u'l-Ulûm* muareb konusunu incelerken öncelikle âlimlerin Kur'ân'da muareb kelimelerin bulunup bulunmadığına ihtilaf ettiklerini, sonrasında cumhurun bulunmadığı görüşünde olduğunu, hemen akabinde Kur'ân'da bulunduğunu savunanların gösterdikleri rivayetleri ve ayetlerden örnekleri vermiş, hemen akabinde kabul etmeyen âlimler ve onların görüşlerine yer vermiş, ayetlerden nasıl delil göstererek meseleyi izah ettiklerini belirtmiştir.<sup>241</sup>

*Tahbîr* bu konuyu ele alırken ilk önce tanımını yapmış, sonrasında âlimler arasındaki ihtilafı zikretmiş, iki grubun da dayanak gösterdiği rivayetlerden örnekler ve

<sup>239</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 67-73.

<sup>240</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 147- 150.

<sup>241</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 106-108.



ayetlerden misaller vermiş son olarak da Ebû'l-Fadl b. Hacer isimli âlimin yazmış olduğu Kur'ân'daki muarreb ifadeleri toplayan yirmi dört beyitlik şiire yer vermiştir.<sup>242</sup>

*Mevâki 'u'l-Ulûm ve Tahbîr* incelendiğinde görülmektedir ki her ne kadar *Tahbîr* *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un muarrebî işleme çizelgesine uymasa da *Tahbîr*, *Mevâki 'u'l-Ulûm*'da geçen ayet örneklerinin ve tartışmalarının büyük yekûnuna yer vermiştir.

Üçüncü ortak konu olan mecaz *Mevâki 'u'l-Ulûm*'da yirmi yedinci, *Tahbîr*'de ise kırk birinci babda ele alınmaktadır. *Mevâki 'u'l-Ulûm* İbn Abdisselam ve Ebû Ubeyde'nin de içinde bulunduğu pek çok âlimin bu konuda kitap yazdıklarını ifade ettikten sonra, Ebû Ubeyde'nin *Garibu'l Kur'ân* adlı eserinde mecazı kısımlara ayırdığını söylemiş ve kendisi de bu kısımları zikrettikten sonra Ebû Ubeyde'nin bu kısımlara ayetlerden örnekler vermediğini, bunu kendisinin vereceğini ifade etmektedir ve her bir kısma ayetlerden örnekler verip mecazın kısımlarını örnekler üzerinden anlatmaktadır, bu bağlamda şiirle istişhada da yer vermektedir.<sup>243</sup>

Suyûtî *Tahbîr* adlı eserinin mecaz bölümüne, bu konunun ehemmiyetine değindikten sonra, mecaz konusunu yeren âlimlere itirazlarını bildirmekle başlamıştır. Tıpkı *Mevâki 'u'l-Ulûm* gibi Suyûtî de mecaz konusunda eserler yazıldığını belirtmiş ve bunlardan birkaç âlimi ve eserini zikrettikten sonra mecazın kısımlarına örnekleriyle birlikte değineceğini, kendisinden önce bu kadar ayrıntılı kimsenin bu mevzuyu ele almadığını, Bulkînî'nin *Mevâki 'u'l-Ulûm* ve Ebû Ubeyde'nin *Garibu'l Kur'ân* adlı eserlerinde bu konuya sadece küçük bir kesitte yer verdiklerini ifade etmiş ve mecazın kısımlarını ayetlerden örneklerle izah etmiştir.<sup>244</sup>

*Mevâki 'u'l-Ulûm* mecazın kısımlarını zikrederken Ebû Ubeyde'den aynen aktarmasına karşın Suyûtî, Bulkînî ve Ebû Ubeyde'nin eserlerini de göz önüne almakla birlikte, farklı âlimlerden de istifade etmesine ek olarak bilgileri kendi mütaala süzgecinden geçirmiş, gerekli gördüğü yerlerde kısımlara yönelik muhtemel itirazlara cevaplar verecek mahiyette izahlarda bulunmuştur. Ayrıca mecazı yeni bir

<sup>242</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 200-202.

<sup>243</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 109-113.

<sup>244</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 203-213.

kısımlandırmaya tabi tutmuş olması, Suyûtî'nin eserini özgün kılma ve alanda istifade edilmesi için daha uygun hale getirme arayışının göstergesidir.

Dördüncü ortak konu olan müteradif ve müşteregi *Mevâki 'u'l-Ulûm* yirmi sekiz ve yirmi dokuzuncu babda ve bir arada işlerken *Tahbîr* kırk ikinci ve kırk üçüncü bablarda ve ayrı ayrı ele almıştır. *Mevâki 'u'l-Ulûm* konuya başlarken; müşterek ve müteradifin Kur'ân'da geçip geçmemesi konusunda âlimlerin ihtilaf ettiklerini söyledikten sonra önce müşteregin Kur'ân'da olup olmadığını sormuş, kendisinin Kur'an'da bulunduğu kanaatinde olduğunu söyledikten sonra ayetlerden örneklerle görüşünü desteklemiştir. Bazı ayetleri açıklarken birkaç âlimin görüşlerini de delil göstermiştir. Ayrıca örnekleri izah ederken kendisine yöneltilecek muhtemel itirazları ve kendi cevaplarını ifade etmiştir. Buna ek olarak muzari kelimesinin müşterek olduğunu izah ederken dil âlimlerinin ihtilaflarına ve nasıl yorumladıklarına da yer vermiştir. Daha sonra *Mevâki 'u'l-Ulûm* müteradife Kur'ân'dan örnekler vermiş, iman ve İslâm kelimesinin müteradif olup olmadığı konusunda görüşünü söylemiştir.<sup>245</sup>

Suyûtî müşterek bölümünü ele alırken *Mevâki 'u'l-Ulûm*'dan farklı olarak konuya kavramın tanımıyla başlamış, devamında tıpkı *Mevâki 'u'l-Ulûm* gibi kavramın Kur'ân'da bulunup bulunmadığı konusunda ihtilaf edildiğini ve bazı görüşleri kısaca izah ettikten hemen sonra Kurân'ı Kerim'den ayetleri zikretmeksizin sadece müşterek olan lafzı ve kelimenin hangi kelimelerle iştirak ettiğini ifade ederek konuyu tamamlamıştır.<sup>246</sup> Burada Suyûtî'nin *Mevâki 'u'l-Ulûm*'u göz önünde bulundurduğunu fakat konuya kısa ve öz bir şekilde yer verdiğini müşahede etmekteyiz.

Suyûtî müteradif bölümüne yine tanımla başlamış ve müteradifin Kur'ân'da olup olmadığı konusundaki ihtilafa kısaca değindikten sonra kendisinin en uygun gördüğü görüşün Kur'ân'da olduğu yönünde olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un kısaca İslâm ve iman kavramlarının müteradif olup olmayacağı konusundaki görüş ve kanaatlerini, *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un eserinde yer alan aynı ifadeleri serdetmek sûretiyle kitabına almış, ayrıca konuyu izah amaçlı İslâm ve iman kelimelerine benzer örnekler vermiştir. Bunun akabinde mesele adlı kısa bir başlıkla Kur'ân'da eş anlamlı

<sup>245</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 121-125.

<sup>246</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 214-215.

kelimelerin birbirlerinin yerine konulmasının caiz olup olmadığına değinmiş, bunun Allah ve Hz. Peygamberle ilgili eş anlamlı kelimeler dışında caiz olduğunu ifade etmiştir. Bu mesele *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un eserinde yer almamaktadır.<sup>247</sup>

Beşinci ortak konu olan müevveli *Mevâki 'u'l-Ulûm* otuz dokuzuncu, *Tahbîr* ise elli sekinci babda işlemiştir. *Mevâki 'u'l-Ulûm* önce müevvel kavramını tanımlamış ardından Tevbe sûresi altmışıncı ayet, Enfal kırk birinci ayet, Nisa doksan üçüncü ayet üzerinden anlatmış, bu ayetleri delillerle desteklemek sûretiyle zahiri anlamının dışında nasıl tevîl edilebileceğini mütekaddim ve müteahhirun âlimlerinin nasıl yorumladıklarını da göz önünde bulundurarak izah etmiştir.<sup>248</sup>

Suyûtî de tıpkı *Mevâki 'u'l-Ulûm* gibi tanımla başlamış fakat ayetleri açıklarken kısa izahlarda bulunmuş, daha sonra tevîlin caiz olması için gerekli şartları saymış, ardından hangi durumda tevîlin uygun olmayacağını bazı âlimlerin bu konuda yanlışa düşebildiklerini bir örnek vererek izah etmiştir.<sup>249</sup>

Altıncı ortak konu olan mefhumu *Mevâki 'u'l-Ulûm* kırkinci babda *Tahbîr* ise elli dokuzuncu babda ele almıştır. *Mevâki 'u'l-Ulûm* konunun ne anlama geldiğine ve içeriğine değinmeksizin usulcülerin mefhumu kısımlandırdıklarını yine kısımları açıklamadan belirtmiş, daha sonra bu kısımlara ayetlerden bazı örnekler vermiş ve gösterdiği ayetlerin bu bağlamda nasıl anlaşıldığını kısaca ifade etmiştir.<sup>250</sup>

Suyûtî mefhumun manasını, muhalifini, muhalifininin ne anlama geldiğini, bu hususu *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un eserinde zikretmediğini, *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un mefhumu asıl kabul ettiği için mefhumun zıddı mantuku zikretmeye gerek duymadığı kanaatinde olduğunu, mantuk ile mefhum arasındaki ilişkiyi, bunun akabinde mefhumun ve mantuğun kısımlarının olduğunu öncelikle mefhumun kısımlarını daha sonra mantukun kısımlarını şartlarını açıklayarak zikretmiş, her bir kısmı zikrederken ayetlerden örnekler vermiş ve nasıl anlaşılması gerektiğini açıklamış, bazı ayetlerin mefhum gibi görüldüğünü fakat öyle olmadığını ayetlerle izah ederek okuyucuyu uyarmış, daha sonra

<sup>247</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 216-217.

<sup>248</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 143-144.

<sup>249</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 243-244.

<sup>250</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 145-146.

mefhumun hangi açılardan olacağı meselesine geçmiş onları da ayetlerden örneklerle izah etmiş, hemen ardından mantuğun hangi kısımlarının olduğunu yine ayetlerle izah etmiş, son olarak da mefhum ve mantuğun bu izah ve örneklerinden yola çıkarak kendisinin de istinbatta bulunduğunu ve bunu sentezlemek sûretiyle bir ayet üzerinden izah etmiştir.<sup>251</sup>

Mefhum konusunda göze çarpan en önemli husus *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un konuyu doyurucu bilgiden ve sistematiklikten uzak bir şekilde ele aldığı görülürken, Suyûtî'nin bu mevzuyu daha doyurucu ve istifade edilmeye müsait hale getirmek için çaba sarf ederek işlediğinin müşahede edilmesidir. Tabî ki Suyûtî'nin bunu yaparken *Mevâki 'u'l-Ulûm* eserini göz önünde bulundurması ve onun üzerinden tahlilde bulunması, bazı noktaların bu konuya eklenmesi gerektiği kanaatine onu sevk etmiştir. Eğer *Mevâki 'u'l-Ulûm* eseri olmasaydı yahut Suyûtî bu eserle karşılaşmasaydı, *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un eserindeki aynı problemler Suyûtî'de de müşahade edilebilecek olduğu kanaatine varılmaktadır.

Yedinci ortak konu olan kasırı *Mevâki 'u'l-Ulûm* ellinci babda, *Tahbîr* ise yetmiş ikinci babda ele almıştır. *Mevâki 'u'l-Ulûm* konuya kasırın çeşitlerinin ismini zikrederek başlamış daha sonra her bir kısma ayetlerden örnekler vermiş, örneklerin nasıl anlaşılması gerektiği konusundaki kanaatlerini söylemiş, örnekleri zikrederken *Telhîs* gibi bazı kitaplardan da istifade etmiştir.<sup>252</sup>

Suyûtî konuyu anlatırken öncelikle tanımlamış sonra çeşitlerini ve kasırda kullanılan edatları söylemiş, her bir edata ayetlerden örnekler vermiş, örnekler üzerinden konuyu anlatmış, Zemahşerî, Beyzavi gibi âlimlerin Suyûtî'nin söylediğinden farklı kısımlarını da zikretmiş, bütün kısımları zikretmemiş, okuyucularına *el-Beyaniyye* adlı kitabına müracaat etmelerini söylemiş, daha sonra kasırda kullanılan harflerin ifadeye ne gibi anlam farklılıkları katacağını zikretmiştir. Bunun hemen ardından hasır ve ihtisas kelimelerinin kasırdan farklı olduğunu bildirmek için bunların tarifini yapmış, Sübki'nin

---

<sup>251</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 245-248.

<sup>252</sup> Bulkînî, *Mevâki 'u'l-Ulûm*, s. 165-166.

de bunu ayırdığını ve bu hususta kitap yazdığını ifade ettikten sonra bu kitaptan alıntı yaparak hasır ve ihtisas kavramlarını açıklayarak konuyu bitirmiştir.<sup>253</sup>

Müelliflerin kitapları mütalaa edildiğinde görülür ki; bu bölümde Suyûtî, Bulkînî'nin *Mevâki 'u'l-Ulûm* adlı eserini de göz önünde bulundurmuş ve ziyade olarak farklı kaynakları da göz önünde bulundurarak konuyu sentezlemiş, okuyucuların kitaptan daha çok istifade edebilmeleri için daha fazla bilgiyi sistematik bir şekilde anlatmıştır.

#### **2.4. et-Tahbîr ve el-İtkân**

Suyûtî, *Tahbîr* adlı eserini tefsir ilminin usul ve esaslarını ortaya koymak için mevcut rivayet birikimini değerlendirerek yazmış, daha sonra özellikle Zerkeşî'nin *Burhan'ı* ile karşılaşması ve de *Tahbîr*'i yazdıktan sonra Ulûmu'l-Kur'ânla alakalı pek çok rivayet ve bilgiyi görmesi, onun bu birikimi de kullanmak sûretiyle yeni bir eser kaleme almak istemesine neden olmuş ve bu doğrultuda *Tahbîr*'i de göz önünde bulundurarak *el-İtkân* isimli kitabını yazmıştır.

*Tahbîr ve el-İtkân*'ın kırk dokuz babı birbiriyle aynı olmakla birlikte yalnızca on üç konusu sadece *Tahbîr ve el-İtkân*'da bulunmaktadır. Bunlar: Mâ tekkerrara nüzûluhû, ma nezele muferrekan ve mâ nezele cem'an, keyfiyyetunnuzûl, âlî ve nâzîl, muhkem müteşabih, kinaye ve tarîz, eşbâh, münasebât, efdalu'l-Kur'âni ve fadiluhû ve mefdûluhû, emsâl, adâbulmüfessir, garaibuttefsir, marifetulumfessirîn, esma mâ nezele fîhim el-Kur'ân'dır. Bab isimlerinin birkaçı hariç hepsinin *Tahbîr ve el-İtkân*'daki isimleri aynıdır, fakat *Tahbîr*'in daha önce telif edilmesi hasebiyle biz burada *Tahbîr*'de geçen adları esas kabul ederek yazdık ve aşağıda herbir konuyu ayrı ayrı işlerken adlarındaki farklılıklara da değindik.

Bu bölümde sadece *Tahbîr ve el-İtkân*'da ortak bulunan babların iskeletini Suyûtî'nin genel olarak nasıl oluşturduğu zikredildikten sonra birbirlerine ne ölçüde benzedikleri, birbirlerine göre eksik yahut ziyade bulunup bulunmadığı, *el-İtkân*'da *Tahbîr*'e yönelik öz eleştiri yahut itiraz kabilinden bilgilerin bulunup bulunmadığı tespit

---

<sup>253</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 279-281.

edilmeye çalışılarak Suyûtî'nin *el-İtkân*'ı yazarken *Tahbîr*'den ne ölçüde istifade ettiğinin ortaya konulmasına gayret edilecektir.

Ortak konuların ilki olan “mâ tekerrara nüzûluhû” adlı bölüm *Tahbîr*'de on yedinci babda *el-İtkân*'da ise on birinci babda yer almaktadır. *Tahbîr* adlı eser bu konuyu incelerken sırayla nüzulün tekrarının sebeplerini, şartlarını, bismelenin tekrarı meselesini, Kur'ân'da kıssa, emir ve nehiyeler gibi tekrar eden ayetlerin bulunduğunu genel olarak izah etmiştir.<sup>254</sup>

*el-İtkân* ise ma tekerrara nüzuluhu adlı konuyu on birinci bölümde işlemiş, genel olarak *el-İtkân* da ilk önce nüzulün tekrarının sebeplerini sonrasında tekrar sebepleri ile ilgili rivayetleri, tekrarın caiz olduğunu kanıtlayan ve sebeplerini bildiren hadisleri belirtmiş son olarak da nüzulün tekrarını reddedenlere reddiye ve gerekçeli izahlarını yapmıştır.<sup>255</sup>

Bu konuda bariz bir şekilde görülmektedir ki Suyûtî *Tahbîr*'e aldığı bazı rivayetleri *el-İtkân*'a almamış, *el-İtkân*'a aldığı bazı rivayetleri ise *Tahbîr*'de zikretmemiştir. Ama şu husus dikkat çekmektedir ki *el-İtkân*'da *Tahbîr*'e göre konuyla ilgili çok daha fazla rivayete yer verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca aynı kitaptan aldığı rivayetin kelimelerinin bazılarını *el-İtkân* ve *Tahbîr*'de farklı şekilde aktarmış, bazen de *Tahbîr* ve *el-İtkân*'ın birinde rivayetin bir kısmını zikretmişken diğerinde tamamını zikretmiştir.

*el-İtkân* bu konuda *Tahbîr*'in izlediği konu sıralamasını takip etmiştir, buna ziyade olarak *el-İtkân*'da *Tahbîr*'den farklı olarak tekrarın caiz olduğunu kanıtlamayan rivayetler ve nüzulün tekrar etmesini reddedenlere gerekçeli rivayetler bölümleri yazılmıştır. Ayrıca *el-İtkân*'da *Tahbîr*'den farklı olarak bu bölümde kitaplardan almış olduğu rivayetlere yönelik değerlendirmelerde bulunmuştur.

İkinci ortak konu olan ma nezele müferrekan ve ma nezel ceman adlı bölüm *Tahbîr*'in on sekizinci bölümünde, *el-İtkân*'ın ise on üçüncü bölümünde yer almaktadır. *Tahbîr* bu konuda ilk önce ayrı inen ayetlerin daha çok olduğunu ifade ettikten sonra ayrı

<sup>254</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 111-112.

<sup>255</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 127-128.

inen ayetlere bunun akabinde toplu inen ayet ve sûrelere rivayetlerden alıntılar yaparak örnekler vermiştir, bu şekilde konuyu tamamlamıştır.<sup>256</sup>

*el-İtkân* da bu konuda ilk önce ayrı inen daha sonra toplu inen ayetlere örnekler vermiş, sûrelerin bütün veya parça parça nasıl indirildiğini bildiren rivayetleri vermiş, son olarak da âlimlerin rivayetlerinin isnadı ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur.<sup>257</sup>

Bu bölümde yine *el-İtkân* genel çizelge olarak *Tahbîr*'i esas alsa da sûrelerin bütün halinde veya parça parça inmesiyle ilgili bölüm ve son olarak âlimlerin rivayetlerinin isnadıyla ilgili değerlendirme *el-İtkân*'da ziyade olarak bulunmaktadır. Ayrıca şunu da ifade etmek gerekir ki *Tahbîr* ve *el-İtkân* kitaplarında konu ile ilgili yer alan örneklerin çoğu aynı olsa da bazen *Tahbîr* veya *el-İtkân*'da ziyade örnekler verilebilmiştir.

Üçüncü ortak konu olan ve *Tahbîr*'de keyfiyyetunnüzul adıyla yirminci babda yer alan konu, *el-İtkân*'da keyfiyyetu inzalihi adlandırılmasıyla on altıncı babda yer almaktadır. *Tahbîr* ilk evvel nüzulün çeşitlerinden rivayetlerle bahsetmiş, daha sonra nüzulün ne zaman ve nasıl gerçekleştiği konusundaki ihtilafları rivayetlerle ve âlimlerin farklı görüşleriyle anlatmış, indirilen ayetlerin miktarı hakkında bilgi vermiş, Kur'ân'ın ve vahyin Hz. Peygamber'e indirilmesinin nasıl gerçekleştiğini söylemiş, bunun akabinde Kur'ân'ın kendisiyle indirildiği harfler meselesine geçmiş; yedi harfin Peygamber'e nasıl verildiğini, yedi harften kastın ne olduğunu rivayetlerle anlatmış, ayrıca sahabeden yedi harf olduğuna dair rivayetleri kanıt göstererek konuyu izah etmiş, yedi harfin ne olduğuna dair farklı görüşleri söyledikten sonra kendi görüşünü âlimlerle desteklemiştir. Kur'ân'ın hepsinin mi yoksa bazı kısımlarının mı yedi harf üzere olduğuna dair farklı görüşleri tekrar zikretmiş, daha sonra Osmanlı mushafının yedi harfî içerip içermediğini ve bu konuda âlimlerin görüşlerini ifade etmiş, son olarak da Kur'ân-ın yedi harf üzere indirilmesindeki sebebi açıklamıştır.<sup>258</sup>

Dördüncü ortak konu olan *Tahbîr*'in yirmi sekizinci bölümünde ali ve nazil başlığıyla, *el-İtkân*'ın yirmi birinci babında ise marifetu'l-âlî ve'n-nazil min esanidihi

<sup>256</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 113-114.

<sup>257</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 132-133.

<sup>258</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 115-128.

başlığıyla yer alan bölümü *Tahbîr* öncelikle ehli hadis âlimlerinin yapmış olduğu kısımlandırmayı esas alarak onları teker teker izah etmiş. Daha sonra bu bölüme dahil olan muvafakat, ibdal, musavat, musafahat gibi kısımların bulunduğunu belirttikten sonra ıstilahî izahatı yapmış, hemen ardından hadis ilminde bu başlıkların ne şekilde isimlendirildiğini ve anlamlandırıldığını ifade ettikten sonra konuyu nüzulun de alinin tam zıddı olduğu, buraya kadar yapılan açıklamalardan nüzulun de zıttı olması çerçevesinde anlaşılmasını vurgulamak sûretiyle nüzulu kısaca açıklayarak ve nüzulun sadece bir çeşidiyle yetinerek bu bölümü hitama erdirmiştir.<sup>259</sup>

*el-İtkân*'da ise konunun öneminden kısaca bahsedilerek başlanmış daha sonra belirli kıstaslara göre çeşitleri, hadisçilere göre her birinin alt kısımları ve izahları yapıldıktan sonra hadisçiler ve kıraat âlimlerinin âlî ve nazili kısımlandırmalarındaki farklılıklara değinilmiş, son olarak da kısaca nüzule değinilmiş, eğer uluvv anlaşılırsa nüzulun de anlaşılacağı belirtilerek konu kapatılmıştır.<sup>260</sup>

İki kitabın bu bölümü karşılaştırıldığında bariz bir biçimde Suyûtî'nin *Tahbîr*'ini küçük kelime farklılıkları olmasına karşın *el-İtkân*'ın aynen aldığını görülmektedir.

Beşinci ortak konu olan *Tahbîr*'in kırk dört ve kırk beşinci babında, *el-İtkân*'ın ise kırk üçüncü babında yer alan muhkem müteşabih bölümünde; *Tahbîr* evvela bu konunun Bulkînî'nin eserinde yer almadığını vurgulamış hemen ardından muhkem müteşabihin ne olduğu konusunda ihtilaf edildiğini söyledikten sonra, ilk önce muhkemin ne olduğu konusundaki ihtilafları sıralamış ve âlimlerin bu görüşlerini alıntılarla ayetler vermek sûretiyle örneklemiş, hemen akabinde müteşabih kavramının ne olduğu konusunda alimlerin farklı görüşlerini sıralamış, Rasihlerle ilgili ayet bağlamında rasihun müteşabihatı bilir mi bilmez mi meselesini anlatmış, ayetteki vakfa göre bu konunun hükme bağlanması gerektiğini ve âlimlerin de o şekilde yaptığını izah etmiş son olarak da Hz. Peygamber'den gelen müteşabihatı tevîl edenlerden sakınmak gerektiğine dair rivayeti serdetmiş, kendisinin de bu görüşte olduğunu vurgulamıştır.<sup>261</sup>

---

<sup>259</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 164-170.

<sup>260</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 227-229.

<sup>261</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 218-220.



*el-İtkân*'da ise öncelikle âlimlerin müteşabihatın anlaşılması konusunda ihtilafı olduğunu söylemiş bunun ardından Ali İmran sûresinde geçen ilgili ayet bağlamında Nisaburi'nin bu ayetin üç şekilde anlaşılabilceği konusundaki kanaatini alıntıladiktan sonra Suyûtî, kendi tercihini belirterek diğeri iki görüşe itiraz etmiştir. Daha sonra muhkem ve müteşabihatın belirlenmesinde âlimler arasında ihtilafın bulunduğunu ifade etmiş, ayetlerin ne tür özelliklere sahip olduğunda muhkem ya da müteşabih şeklinde vasıflandırılacağını belirten âlimlerin bir kısmının farklı kanaatlerini sıralamıştır.<sup>262</sup> Hemen ardından muhkem ve müteşabihin ne olduğunu belirten rivayetleri serdetmiş,<sup>263</sup> bundan sonra rasihun ayeti<sup>264</sup> bağlamında müteşabihatın anlaşılmasının mümkün olup olmadığının ayette durulan yere göre değişeceğini ifade etmiştir. Bunun peşisıra rasihler'in eğer müteşabihatı anlayabilirlerse neleri anlayabileceğini, cumhurun hangi görüşü benimsediğini belirtmiş, Ali İmran sûresi yedinci ayetteki vav harfinin istinaf bildirip bildirmediği konusundaki farklı görüşleri söyledikten sonra hangisinin daha kuvvetli olduğunu gerekçeleriyle izah etmiş, ayrıca Hz. Peygamber'in hadisine karşıt olan görüşü çürütmüştür. Daha sonra muhkemden kastın ne olduğunu bildirmiş, hemen ardından Rasihlerin nasıl vasıflara sahip olmaları gerektiğini, bazı müteşabihatın bilinmesinin Allah'a has olduğunu, böyle müteşabihlerin insanın aklının acizliğini bir kere daha gösterdiğini ve onları araştırıp anlam vermektan sakınmak gerektiğini ifade etmiştir. Daha sonra müteşabihatın Kur'ân'ın anası olması meselesini anlatmış, bunun ardından ayetlerin muhkem ve müteşabih bağlamında bazı hususîyetleri de itibara alarak kısımlandırılabilceğini söyledikten hemen sonra müteşabihin üç kısmı olduğunu bunların da alt başlıkları olduğunu belirtmiş, her bir başlığı ayetlerle izah etmiştir. Bundan sonra müteşabihat ayetlerinin lafzi ve akli olmak üzere Kur'ân'da bulunma sebeplerini zikretmiş, hemen ardından Allah'ın sıfatları olan müteşabih ayetler bölümünü fasıl başlığıyla açıklamaya başlamış, bu konu başlığı altında Allah'ın sıfatlarıyla ilgili ayetlerin tefsir edilip edilmeyeceğini ruyet meselesinin nasıl farklı şekillerde tevîl edildiğini ve ne şekilde tevîl edilmesi gerektiğini anlatmıştır. Bunun ardından büyük bir başlık açarak bu bölümde ehli sünnet âlimlerinin müteşabih ayetlerdeki konuların tek tek nasıl anlaşılması gerektiği meselesi üzerinde durmalarını işlemiş, sırasıyla istikra gayb, Allahın vechi, gözü, eli, bacağı (sâg), tarafı(cenb), Allah'ın gelmesi, sevmesi, rahmet

<sup>262</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, 2. Cilt, s. 5.

<sup>263</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, s. 6.

<sup>264</sup> Ali İmran 3/7.

duyguları, Allah'ın taaccubu, Allah'ın yanında olma, Allah'ın bizle birlikte olmasını ayetlerle izah etmiştir. Daha sonra yine fasıl adlı bir başlıkla hangi ayetlerin müteşabih olarak algılanmaması gerektiğini belirtmiş, hemen ardından sûre başlangıçları ve Hurufu mukattanın anlaşılması mevzusuna geçmiş, onların anlamları konusundaki rivayetleri serdetmiş, bu bahisten sonra hatime başlığıyla muhkem ve müteşabihle ilgili meselelere değinmiştir. Ayrıca bu başlık altında muhkem ve müteşabihin birbirlerine üstünlükleri bulunup bulunmadığını, eğer üstünlerse hangi açılardan üstün olduklarını, müteşabihatın hikmetinin ne olduğunu, müteşabihatı anlamanın faydaları konusunda âlimlerin görüşlerinin neler olduğunu anlatarak bu bölümü kapatmıştır.<sup>265</sup>

*Tahbîr ve el-İtkân* muhkem ve müteşabih konusunu ele alırken bariz bir biçimde görülmektedir ki, Suyûtî *el-İtkân*'da onu göz ardı etmemiş, onda yer verdiği meselelere yer vermiş fakat *el-İtkân*'da bu konuyu farklı şekilde ele almış, *Tahbîr*'i yazdıktan sonra elde ettiği birikimi özenli bir tertiple yazarak *el-İtkân* adlı eserinin bu bölümünü de zenginleştirmiştir.

Suyûtî *el-İtkân*'da *Tahbîr*'den farklı olarak farklı âlimlerin rivayetlerine yer verdikten sonra rivayetler arasındaki tercihini, âlimlere cevap niteliğinde itirazlarını, yer yer cumhura da katıldığı noktalardaki kanaatlerini söylemiş, ayrıca konuyu gerekli gördüğü yerde maddelendirerek ve konunun alt bölümlerini sınıflandırarak anlatmış, buna karşın *Tahbîr*'de bu düzen ve tertip görülmemektedir. Ayrıca *Tahbîr*'de konu kısaca ele alınırken *el-İtkân*'da *Tahbîr*'i yazdıktan sonra elde ettiği birikimleri gelecek nesillere ulaştırmak adına belli bir düzen içinde yazmaya gayret etmiştir. Bunun yanında *el-İtkân*'da her konuyu daha anlaşılır kılmak adına pek çok ayet örnekleri ve mevcut rivayetleri de serdetmiştir. Bu durum *Tahbîr*'de yapılmak istense de sınırlı ölçüde gerçekleştirilebilmiştir.

Altıncı ortak konu olan ve *Tahbîr*'de elli bir ve elli ikinci babda kinaye ve tariz adıyla yer alan bölüm *el-İtkân*'da ise elli dördüncü babda kinayetuhu ve tarizuhu adıyla yer almıştır. *Tahbîr* bu konuyu incelerken, ilk önce bu konuda eserler telif edildğinden bahsetmiş ve bu eserlerden bir kaçını serdetmiş daha sonra kinaye ve tariz arasındaki anlam farkı ihtilaflarını ve bu farklı manaları ayetlerden de örnekler vererek açıklamış,

---

<sup>265</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 7- 32.

bunun hemen akabinde tarizin ne manaya geldiğini izah ettikten sonra ayet örnekleri üzerinde göstermiş, son olarak İbn Esir'in kinaye ve tarize verdiği mana ile konuyu hitama erdirmiştir.<sup>266</sup>

*el-İtkân*'da ise evvelen beyan âlimlerinin kinaye ve tarizi nasıl tanımladıklarına değinilmiş, daha sonra kinaye yapma sebeplerini ayetlerden örnekler vererek açıklamış, bunun hemen akabinde kinayeye benzeyen irdif kavramını açıklamış, kinaye ve irdif arasındaki benzerliğe değinmiş daha sonra fasıl başlığı altında kinaye ve tariz arasındaki farka farklı âlimlerden alıntılar yaparak değinmiş, bazı görüşleri ayetlerle de desteklemiş, son olarak Subkî'nin tarizi ikiye ayırdığından ve bu kısımları nasıl açıkladığından bahsederek konuyu sonlandırmıştır.<sup>267</sup>

*el-İtkân* kinâye ve tariz konusunu incelerken bir husus hariç *Tahbîr*'den farklı meseleleri ele almıştır. Bu tek husus kinâye ve tariz arasında âlimlerin ihtilafının bulunduğudır. Fakat bu meselede de *Tahbîr* kısaca âlimler arasında ihtilaf bulunduğunu söylemekle yetinirken, *el-İtkân* farklı onlardan alıntılar yapmıştır. Ayrıca ikisi de konuyu daha anlaşılır kılmak adına ayetlerden örnekler vererek konuyu açıklamaktan geri durmamıştır.

Yine bu konuda da *Tahbîr* meseleyi yalın bir şekilde ele alırken *el-İtkân* konuyu kısımlandırmaya, farklı yönlerinden incelemeye, konuyu sistematik hale getirmeye çalışmıştır.

Yedinci ortak konu *Tahbîr*'in altmış dokuzuncu babında eşbah adıyla, *el-İtkân*'ın ise altmış ikinci babında el-ayatu'l-müteşabihat adıyla yer alan bölümdür. *Tahbîr* bu bölümde öncelikle eşbahtan ne kastedildiğini, daha sonra bazı âlimlerin isimlerini ve teliflerinin isimlerini zikretmek sûretiyle bu konuda eserler telif edildiğinden bunun hemen akabinde ayetlerden örnekler vermek sûretiyle konuyu açıklamış, son olarak da birbirine benzeyen ayetlerin buldukları bağlama göre anlam farklılıkları içereceklerinden bahsetmiştir.<sup>268</sup>

---

<sup>266</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 232-234.

<sup>267</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 122-126.

<sup>268</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 271-273.

*el-İtkân*'da ise ilk önce bu konuda yazılan birkaç eseri zikretmiş hemen ardından kavramın ne anlama geldiğini ve ne gibi hususîyetlere haiz olduğunu ayetlerden de örnekler vermek sûretiyle izah etmiş, daha sonra özelliklerine göre ayetlerden örnekler sıralamış ve konuyu açıklamıştır.<sup>269</sup>

İki kitap da bu konuda eser yazıldığından bahsetmiş ancak *Tahbîr* sadece bir örnek verirken *el-İtkân* birden fazla eser ve müellif ismine yer vermiş, ayrıca *el-İtkân* eserleri zikretmekle kalmamış eserlerle ilgili Suyûtî'nin kişisel kanaatlerini de kısaca belirtmiştir. Yine iki eser birbirine benzeyen ayetlere örnekler vermiş fakat ikisi de farklı farklı ayetlerden örnekler zikretmiştir. Ancak ayetler izah edilirken aynı yöntem izlenmiştir. Bu da göstermektedir ki her ne kadar Suyûtî *Tahbîr*'den farklı olarak *el-İtkân*'ı ansiklopedik hale getirmek istese ve bunu da gerçekleştirmede önemli adımlar atmış olsa da, yöntem bakımından *Tahbîr*'de izlediği rivayet aktarmak suretiyle konuyu anlatma usulünü devam ettirmekten geri durmamıştır.

Sekizinci ortak konu olan ve *Tahbîr*'in yetmiş altıncı babında münasebet adıyla, *el-İtkân*'ın ise altmış ikinci babında münasebatul ayat vessüver adıyla yer almıştır. *Tahbîr* bu bölümde evvela münasebet kavramının manasını ve eş anlamlısını zikretmiş, ayetten de örnek vermiş, hemen ardından bu konuya dahil edilen konuları zikrederek ayetlerle açıklamış, konuyu iyice vuzuha kavuşturmak için ayetle birlikte birkaç tane rivayet serdetmiştir.<sup>270</sup>

*el-İtkân*'da ise bu konuya dair eser yazarlardan ve teliflerinden bahsedilmiş, daha sonra âlimlerin münasebeti farklı izahlandırmaları çeşitli eserlerden alıntı yapılmak sûretiyle anlatılmış, bunun hemen akabinde fasıl başlığı altında münasebete benzeyen müşakelet ve mukarebet kavramlarının bulunduğu ve bunların sözlük manaları belirtilmiş, bu ilmin faydası ve âlimlerin Kur'ân'daki ayetler arasında münasebetle ilgili ne tür bağlantılar kurdukları anlatılmış, sonraki alt bölümde münasebetin sebepleri kabul edilen tanzir mudadde istirad kavramlarını ayetlerden örnekler vermek sûretiyle açıklanmış, hemen ardından istirad kavramının hüsnu't-tahallus ile birbirine hangi noktalarda benzediklerine değinilmiş ve de aynı zamanda aralarındaki farklılıkları

<sup>269</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 286-290.

<sup>270</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 289-291.

ayetlerle izah etme yoluna gidilmiş, hemen akabinde ittihad ve tahallus konusunda âlimlerin görüşleri belirtildikten sonra, tahallusun hususî özelliklerine değinmiştir. Suyûtî, akabinde kaide başlığı altında münasebet vasfının Kur'ân'ın bütününde bulunup bulunmamasına değinmiş, daha sonra yer alan tenbih adlı bölümde ise kendilerinden önceki ayetlerle münasebeti olup olmadığı müşkil ayetler konusunu ele almış, ayetten bir örnek vermiş ve hemen ardından buna itirazları maddeler halinde izah etmiştir. Daha sonra fasıl adlı başka bir bölümde sûre başları ve sonları arasındaki münasebete ayetlerden örnekler vermek sûretiyle izah etmiştir, sonraki fasıl adlı başlıkta ise mukattaa harflerinin ne şekilde anlaşılması gerektiği ve bunların içinde buldukları sûrelerle münasebeti konusunu âlimlerden alıntılar yaparak açıklamıştır. Daha sonra yine fasıl adlı başlıkta küçük bir bölümde sûre adlarını, sûrelerin maksatlarına uygunluğu meselesini açıklığa kavuşturmaya çalışmış, son olarak Kur'ân'da münasebet konusunun faydalarına âlimlerden de alıntılar yapmak sûretiyle yer vermiştir.<sup>271</sup>

*Tahbîr ve el-İtkân*'ın az önce ele alınan münasebet konusunu işleyişi de göz önünde bulundurulunca ve eserler incelenince görülmektedir ki Suyûtî *Tahbîr*'de konuyu oldukça basit ve sınırlı şekilde ele almış, *el-İtkân* ise her türlü meseleye bu bölümde yer vermeye gayret etmiştir. *Tahbîr* münasebetin anlamını kısaca izah ederken *el-İtkân* farklı âlimlerin de münasebetin manası konusundaki görüşlerine yer vermiştir. Ayrıca *Tahbîr* sadece bir yahut iki örnekle yetinirken *el-İtkân* pek çok ayet örneğine ve rivayetlere yer vermiştir.

Dokuzuncu ortak konu *Tahbîr*'de seksen üç seksen dört ve seksen beşinci bablarda efdalu'l-Kur'âni ve fadiluhu ve mefduluhu adıyla, *el-İtkân*'da ise seksen üçüncü babda efdalu'l-Kur'ân ve fadiluhu başlığıyla yer almaktadır.

*Tahbîr* bu bölümde, ilk evvel bu konunun hadis ilminin senetleri en sahih sened mevzusuna çok benzediğini ifade etmiş, daha sonra Kur'ân'ın en faziletli ayet ve sûrelerinin olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiş, daha sonra Suyûtî Kur'ân'da faziletliliğin söz konusu olduğunu kabul edenlerin görüşlerini açıklamış, üstünlüğü kabul edenlerin hangi açıdan ayetlerin birbirinden üstün olabileceğinin gerekçelerini maddeler halinde açıklamış, bu konu başlığı altında hangi çeşit ayetlerin daha faziletli olduklarına,

---

<sup>271</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 272-285.

ayet ve sûrelerin daha faziletli olanlarının okunmasına ve onlarla amel edilmesine değinilmiş daha sonra bazı âlimlerin ayet ve sûrelerde fazilet derecesi olmadığını kabul ettiklerini ifade etmiş hemen akabinde Kur'ân'daki ayetlerin fazıl ve mefdul şeklinde ikiye ayrıldıklarına hatta üç bölüme ayrıldığını fakat bu konuya ileride değineceğini ifade ettikten sonra, son olarak sûrelerin faziletiyle ilgili hadisleri serdetmiştir.<sup>272</sup>

*el-İtkân*'da ise ilk önce Kur'ân'daki sûre ve ayetler arasında fazilet derecesi bulunup bulunmadığı ihtilafının olduğunu ifade ettikten sonra bulunmadığını söyleyenlerin gerekçeli izahlarını belirtmiş, hemen ardından bunu kabul eden âlimlerin görüş ve izahlarını yazmış, bu bahisten sonra fazilet ile kastedilenin ne olduğu ve hangi noktalarda faziletlik olabileceği mevzusunu âlimlerden alıntılarla belirtmiş, bunun hemen akabinde Kur'ân'ın hangi mesele ve ilimleri kapsadığını ve mekasidinin ne olduğunu farklı âlimlerden alıntılarla açıklamış, bunun ardından ihlas sûresinin diğer sûrelere ne açıdan üstün olduğunu, ayetel kürsinin hangi özelliklerinin diğer sûrelerden daha faziletli olmasını sağladığını, Hz. Peygamber'den gelen Fatiha, Ayet'el-Kürsi, İhlas, Yasin gibi bazı ayet ve sûrelerin faziletine dair hadislerin âlimler tarafından nasıl anlaşıldığını, İhlas sûresinin Kur'ân'ın üçte birine denk olması meselesi konusunda âlimlerinin farklı görüşlerinin izahını, ardından son olarak sırasıyla zilzal, tekasür, kafirun sûrelerinin faziletini anlatmıştır.<sup>273</sup>

İki eser de bu konuda âlimler arasında ihtilaf olduğuna değinmiş, *Tahbîr* sadece tafdili kabul eden âlimlerden birkaçını zikredip bunlardan sadece bir tanesinin görüşüne yer verirken, *el-İtkân* hem kabul edenleri hem kabul etmeyenleri zikretmiş, ayrıca önce kabul edenlerin sonra etmeyenlerin görüşlerine yer vermiştir. *el-İtkân* bu konuda da sistematikliğini ortaya koymuştur. Şu dikkati çekmektedir ki Suyûtî *Tahbîr*'de<sup>274</sup> Beyhakî'nin el-Hâlimî'den rivayetle aktardığı tafdil hakkındaki görüşleri *el-İtkân*'da<sup>275</sup> da aynen aktarmıştır. Ayrıca Suyûtî *Tahbîr*'de âlimlerin Kur'ân'da fazıl ve mefdul olduğunu kabul etmelerine karşın kendisinin efdal, fazıl ve meful bölümlerinin olduğu kanaatinde olduğunu belirtmiş fakat *el-İtkân*'da buna değinmemiştir. Son olarak Suyûtî *Tahbîr*'de sûrelerin faziletine dair hadislere yer vermekle yetinirken, *el-İtkân*'da bununla

<sup>272</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 305-309.

<sup>273</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 405-414.

<sup>274</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 306-307.

<sup>275</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, 406-407.

yetinmemiş ayrıca faziletli kabul edilen sûreler hakkındaki farklı rivayetlere, ihtilaflara ve kendi görüşlerine de yer vermiştir.

Onuncu ortak konu olan ve *Tahbîr*'in seksen altıncı babında *el-İtkân*'ın ise yetmiş dördüncü babında yer alan müfredatul Kur'ân bölümünü *Tahbîr*, ilk önce ayetlerin “en” özelliklerine göre vasıflandırılabilmesine; bu bağlamda sırasıyla en azametli, en uzun, en kapsamlı, en çok sevindirici, tevekkül en güzel bildiren, adaleti en güzel ifade eden, en muhkem, en çok ümit verici, en korkutucu, en tehditkar, en faziletli, en şaşırtıcı ayetleri gerekçeleriyle saymıştır. En ümit verici ayet konusunda âlimlerin ihtilaf ettiklerini ve ihtilaflarını serdetmiş, bir de kendisinde mekkî medenî gece gündüz yolculukta, hazarda nasih mensuh ayetlerin birlikte bulunduğundan dolayı en şaşırtıcı sûrenin hac sûresi olduğundan bahsetmiştir.<sup>276</sup>

*el-İtkân*'da ise sırayla Kur'ân'ın en azametli, en muhkem, en hüznü, en cami, en adaletli, en korkutucu, en teşvik edici, en ümit verici, en ruhsat verici, cehennemlikleri uyarıcı en şiddetli, en korkutucu, en kınayıcı, en müşkil ayetleri zikretmiştir. En ümit verici ayet konusunda on beş farklı ihtilafı serdettikten sonra Suyûtî kendi görüşünü izah etmiştir. Daha sonra İslâm ümmeti için en güzel sekiz ayeti yazmıştır. Ayrıca bazı sahabilere göre en nitelikli ayetleri de Suyûtî rivayetler halinde zikretmiştir. Bunun hemen ardından en güzel kıssanın Yusuf sûresinde yer alma sebeplerini anlatmıştır. Daha sonra Kur'ân'daki en uzun ve en kısa sûreyi ve ayeti ayrıca Mushaf resminde en uzun kelimeyi rivayetle aktarmış, hemen akabinde Arapça'ya uygun olmayan şekilde harflerin yan yana geldiği bazı ayetleri, bunun ardından üç kelimedede yan yana üç tane şeddenin ard arda geldiği ayetleri zikrederek bölümü sonlandırmıştır.<sup>277</sup>

*Tahbîr ve el-İtkân* bu konuda karşılaştırıldığında, *el-İtkân*'ın *Tahbîr*'de geçen bütün örneklerle ve rivayetlere yer verdiği ancak yine *el-İtkân*'da, *Tahbîr*'in yer vermediği pek çok rivayet ve ayetlere yer vermiş olduğu, ayrıca *Tahbîr*'den farklı olarak konuyu sistematik bir şekilde izah ettiği, buna ek olarak *el-İtkân*'da Suyûtî'nin farklı âlimlerin görüşlerine yer verdikten sonra kendi görüşünü de zikrettiği görülmektedir.

<sup>276</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 310-313.

<sup>277</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 315-321.

On birinci ortak konu olan ve *Tahbîr*'in seksen yedinci babında emsal adıyla, *el-İtkân*'ın ise altmış altıncı babında emsalul Kur'ân adıyla yer alan bölümde *Tahbîr* öncelikle bu konuda yazılmış birkaç eseri zikretmiş, hemen ardından Kur'ân'da emsal bulunduğunu bildiren hadisleri zikretmiş, hemen sonrasında ise ayette de mesel ifadesi geçtiğini söylemiş ve bunun akabinde Kur'ân'dan örnekler vererek mesellerin nasıl geçtiğini izah etmiş ve de Araplar arasında kullanılan mesellerin ayetlere nasıl yansıdığı örneklerle karşılaştırmış, bu mesel hangi ayette geçiyor şeklinde sorular sorarak âlimlerin cevaplarını vermek sûretiyle konuyu açıklamıştır.<sup>278</sup>

*el-İtkân*'da ise evvela emsalle ilgili birkaç kitaptan bahsetmiş, daha sonra Kur'ân'da mesel olduğunu bildiren ayetleri zikretmiş, ayrıca Hz. Peygamber'in hadislerinde de Kur'ân'daki gibi meseller olduğunu ifade etmiş, meselin önemi ve mesel konusunda dikkatli olunması gerekenleri zikretmiş, bunun hemen akabinde Kur'ân'da mesellerin bulunma sebeplerinden ve hikmetlerinden bahsetmiş, bunun yanında farklı âlimlerin emsalin hikmetleri hakkındaki görüşlerini zikretmiş, daha sonra fasıl adlı bölümde Kur'ân'da zahir ve gizli olmak üzere iki çeşit mesel bulunduğunu söylemiş ve de bu konuyu ayetlerden örneklerle açıklamış, daha sonra münafıklarla ilgili meselleri ve de Arapların kullandıkları mesellerin Kur'ân'a ne şekilde yansıdığını karşılaştırarak anlatmış, bunun akabinde Kur'ân'daki mesellerden neler kastedildiğini ayetler üzerinden anlatmıştır. Son olarak faide adlı bir başlıkla Cafer b. Şems'in kitabında yer alan ve Kur'ân'da mesel bildiren ayetlerden alıntılar yaparak konuyu hitama erdirmiştir.<sup>279</sup>

*Tahbîr ve el-İtkân*'ın bu konuyu ele alışı karşılaştırıldığında görülür ki; *el-İtkân Tahbîr*'de geçen bütün ifadeleri almıştır, sadece birkaç ayet ve rivayeti almamıştır. Ayrıca *Tahbîr* emsal hakkındaki hadisleri önce, ayetleri sonra zikrederken, *el-İtkân* tam tersi şekilde emsal hakkındaki ayetleri önce, hadisleri sonra ele almıştır. Bunlar bariz olarak göstermektedir ki, Suyûtî *el-İtkân*'ı yazarken *Tahbîr*'i de göz önünde bulundurmıştır.

Bunun yanı sıra *el-İtkân* yine konuyu anlatırken pek çok rivayete yer vermiştir ve Suyûtî'nin sistematikliği sağlamak için çaba sarf ettiği bariz bir şekilde görülmektedir.

<sup>278</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 314-316.

<sup>279</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 333-336.



On ikinci ortak konu *Tahbîr*'in doksanıncı babında adâbulmüfessir adıyla, *el-İtkân*'ın ise yetmiş sekizinci babında fî marifeti şurutil müfessir ve adâbuhu adıyla yer almıştır. Bu bölümde *Tahbîr* ilk önce bu konuda Kur'ân ve sünnete başvurma gerekliliğinden bahsederek meseleyi işlemeye başlamış, Kur'ân açısından Hz. Peygamber'in sünnetinin öneminden bahsetmiş, müfessirlerin bunun yanında sahabenin sözlerine müracaat etmeleri gerektiğinden, tabîiler arasında ihtilaf olabileceğinden ve de bu durumda neler yapılması gerektiğinden, tabilerin sözlerinin tefsirde hüccet olup olmayacağı meselesinden bahsetmiş, sonra Kur'ân'ın tefsir edilip edilmeyeceği noktasında dört çeşidin bulunduğunu, bunun ardından müfessirin tefsirde müracaat edeceği noktaları ve dikkat etmesi gereken noktaları zikretmiş, hemen ardından ayetlerin bağlamına uymayan şekilde tefsir etmenin tehlikesine vurgu yapmış, son olarak da mantık kurallarına göre Kur'ân tefsir edildiğinde bağlamdan uzaklaşıldığını ve bu şekilde tefsirin haram olduğu şeklindeki kanaatini ifade etmiş, son olarak da rey ile tefsir hükmüne ileride değineceğini belirtmiştir.<sup>280</sup>

*el-İtkân*'da ise evvelen Kur'ân ve Kur'ân'ın tefsirinin önemine dair girizgahla başlamış, daha sonra müfessirde bulunması gereken özellikleri sıralamış, sırasıyla itikatının sağlam olması için sünnete uygun davranılması gerektiğini zikretmiş, daha sonra selef âlimlerinin ayetlerin tefsiri konusundaki ihtilafının çelişki değil çeşitlilik ifade ettiğini ve bunun iki çeşit olduğunu söyledikten sonra bu çeşitleri teorik olarak izah etmiş ve örneklerle konuyu açıklamıştır. Bunun akabinde selef âlimleri arasındaki ihtilafın çelişki ihtilafı olduğunun izahını yapmış ve ayetlerle bunun örneklerini vermiş, hemen sonrasında tefsirdeki ihtilafın iki çeşit olduğundan bahsetmiş, sonrasında sahabe ve tabiunun ehli kitaptan aldıkları rivayetlere dikkat etmeleri gerektiğinden, bundan sonra tefsirde istidlal ile bilinebilecek meseleleri ve istidlalin nasıl olması gerektiğini izah etmiş, tefsirde istidlalde âlimlerin tutumları ve Suyûti'nin düşünce ve eleştirilerini belirtmiş, tefsirde sahabe ve tabiînden ayrılan bidat topluluğunun izahını yapmış, daha sonra fasıl başlığı altında tefsir yapılırken başvuru kaynakları zikretmiş, bunların Hz. Peygamber ve sahabeden gelen nakiller ile dile bağlılık, sözün bağlamına dikkat olduğunu, bu arada tabiundan gelen rivayetlere müracaat konusunda ne yapılması gerektiğini Zerkeşî'den atıfla izah etmiştir. Bundan sonra müfessirlerin kendi reyleri ile

---

<sup>280</sup> es-Suyûti, *et-Tahbîr*, s. 323-326.

görüş bildirmesi konusunda görüş ve rivayetleri serdetmiş, tevîl yapılırken riayet edilmesi gereken hususları bildirmiş, bunun hemen ardından müfessirde bulunması gereken on beş şartı anlatmıştır. Suyûtî, Zerkeşî'nin *Burhan*'ında müfessirin bilmesi gereken konular arasında dil ve irabı zikrettiğini bildirmiş, *Burhan*'dan alıntıyla bu mevzuyu açıklamış, daha sonra bilinmemesi kimse için caiz olmayan ayetleri, sadece Allah'ın bilebildiği ayetleri, bazı âlimlerini ictihada başvurarak bilebilecekleri ayetleri zikrettikten sonra, Hz. Peygamber'in, bilmeksizin tefsir yapanlara ikazı ve buna sebep olmamak için bulunması gereken şartları ifade etmiş, sonrasında rey ile neyin bilinip bilinmeyeceği ve tefsirde ne şekilde kullanılabilceği noktasında beş görüş serdetmiştir. Daha sonra Kur'ân ilimlerinin üç tane olduğunu tek tek izah etmiş, bundan sonra Kur'ân'ın tefsirinin nakille Kur'ân'ın tefsir yapılmış kısımlarının geldiğini, nakille tefsir rivayetinin bulunmayan da pek çok ayetin mevcudiyetin, eğer Peygamber'den sahabe ve tabiînden tefsir rivayetleri geldiyse neler yapmak gerektiğini, rivayet yoksa neler yapmak gerektiğini bildirdikten sonra tenbih başlığı altında kıraatlerle ilgili sahabeden gelen rivayetler konusunu kısaca ele almıştır. Bundan sonra faide başlığı altında müteşabihin tefsirinin ne zaman caiz olacağından kısaca bahsetmiş, sonraki fasıl bölümünde ise sufilerin tefsirini incelemiş, sufilerden tefsirini reddedenlerin görüşlerini izah etmiş hemen akabinde Kur'ân'ın zahir ve batın yönünün bulunduğunu ifade etmiş ve bunu maddeler halinde âlimlerden alıntılarla yazarak izah etmiş, daha sonra sufilerden tefsire olumlu bakan görüşün rivayetlerini de zikretmiş, bunun akabinde fasıl adlı bölümle müfessirin neler yapması gerektiğini söylemiş, son olarak faide başlığıyla tefsir yapmanın faziletine dair bir bahis yapmıştır.<sup>281</sup>

*Tahbîr ve el-İtkân*'ın bu konuyu ele alışı karşılaştırıldığında *el-İtkân*'ın *Tahbîr*'i göz önünde bulundurarak bu bölümü ele aldığı anlaşılmaktadır. Zira *el-İtkân Tahbîr*'in bazı rivayet ve ifadelerini aynen almış, bazen de hakkında ihtilaf olan yahut münker addedilen rivayetlere *el-İtkân*'da yer vermek istememiş ya da bazı rivayetlerin içerdiği konuları ayrıntılarıyla maddeler halinde ve daha sistematik şekilde, uzun uzadıya farklı rivayetleri kullanarak incelemiştir. Mesela ilk bölümde *el-İtkân* Kur'ân ve tefsirin önemine dair bölümün neredeyse tamamını *Tahbîr*'den almış, *Tahbîr*'de rivayet edilen ve münker olduğunu ifade ettiği rivayeti *el-İtkân*'a almamış, sonrasında tefsir ulemasının

<sup>281</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, 355-377.

müracaat etmesi gerekli olan kaynaklarda *el-İtkân*'da ve *Tahbîr*'de geçtiği şekilde sahabeyi zikretmiş fakat tabîne müracaat noktasında yapılan açıklama ve itirazlara *Tahbîr*'deki gibi yer vermemiş sorasında ayrı bir bölümde bu konuyu farklı açılardan ele almıştır. *el-İtkân* bu konunun diğer alt meselelerinde de aynı tutumu sergilemiştir.

*Tahbîr* bu konuyu dört sayfada ele alırken *el-İtkân* yirmi üç sayfada ele alarak, mevcut bilgileri toplamak ve onları sistematik bir şekilde ele almak için gayret etmiş bunu yaparken de yukarıda örneklendirildiği üzere *Tahbîr*'i göz önünde bulundurmıştır ve gerekli gördüğü yerlerde ondan istifade etmiştir.

On üçüncü ortak konu olan ve *Tahbîr*'in doksan iki *el-İtkân*'ın ise yetmiş dokuzuncu babda işlediği garaibuttefsir adlı konuyu incelerken *Tahbîr*, evvela hadis ilmindeki münker ve garip adlı konuya benzediğini daha sonra garibin tefsir ilmindeki açıklamasını, bunun akabinde bu konuda eserler telif edildiğini belirtmiş ve daha sonra ayetlerden örnekler vererek konuyu açıklamış, son olarak bu konuda rivayetsiz bir şekilde, sırf akla gelen bilgilerle ayetlerin tefsirini yapmanın caiz olmadığını vurgulamıştır.<sup>282</sup>

*el-İtkân*'da ise evvela Mahmud b. Hamza adlı bir zatın bu konuda kitap telif ettiğini, ondan uzak durulması gerektiğini ifade etmiş, daha sonra konuyu örnekler üzerinden açıklamıştır.<sup>283</sup>

İki kitap karşılaştırıldığında *Tahbîr*'in garaibuttefsir konusunda yazılmış eserlerde Mahmud b. Hamza'yı zikrettiği ve bu eserden örnekler verildiği görülürken, *el-İtkân*'da bu eseri zikredip kesinlikle bu eserden kaçınılması gerektiğine dair bir ikaz bulunduğu görülmektedir. Buradan yola çıkılarak Suyûtî'nin *Tahbîr*'i kaleme almadan önce bu esere dair ikaz gerektirecek yeni bilgilere ulaşmadığı, sonrasında bu kitapla ve içindeki bilgilerle ilgili bu yargıya varmasını gerektirecek malumata eriştiği gözlemlenmektedir. Ama yine de *el-İtkân*'da tıpkı *Tahbîr*'deki gibi bu eserden örnekler vermeyi terk etmemiştir. *Tahbîr*'de zikrettiği örnekleri *el-İtkân*'a da almıştır.

---

<sup>282</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 333-334.

<sup>283</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 478.

On dördüncü ortak konu olan ve *Tahbîr*'in doksan üçüncü *el-İtkân*'ın ise sekseninci babında yer alan Tabakatu'l-müfessirin adlı bölümü *Tahbîr* ele alırken, ilk önce müfessirlerin tabaka tabaka olduğunu belirtmiş, bu bağlamda ilk önce sahabeden bu ilimde mümeyyiz olan zatların isimlerini yazmış ve bir kaçının kısaca tefsir ilmindeki yerini anlatmış, daha sonra tabîinden bu konunun ehli âlimlerin isimlerini ve eserler telif edenlerin isimlerini yazmıştır.<sup>284</sup>

*el-İtkân*'da ise ilk önce bu ilimde öne çıkan sahabe isimlerini yazmış, daha sonra dört halifenin neden bu ilimde çok derinleşemediğini izah etmiş, sonraki bölümde sahabeden bu ilimde ehil olan sahabeden başlıcalarının hayatını kısaca anlatmıştır. Bunun akabinde tabîinden öne çıkanların başlıcalarının kısaca hayatlarını anlatmış, daha sonra Hz. Peygamber'den sûrelerin tefsirine dair gelen başlıca rivayetleri sûre sırasına göre sûre sûre işlemiştir. Bunun akabinde Suyûtî'nin tefsirle ilgili muttali olduğu rivayetler arasından üç tane mütevatir olan Kur'ân'ın üç meselesiyle alakalı rivayeti serdetmiş ve de son olarak kitabın bitiriş konuşma yazısını yazmıştır.<sup>285</sup>

*Tahbîr* ve *el-İtkân* karşılaştırıldığında *Tahbîr*'in *el-İtkân*'ın adeta kabataslak bir hali olduğu söylenebilir. *Tahbîr*'de sadece tabakaların bulunduğunu ifade ederken, sahabe ve tabîinden önemli müfessirleri ve onların haklarında kısa bilgileri zikrederken; *el-İtkân* bunları ayrıntılarıyla açıklamış, kişilerin hayatlarına değinmiş, yukarda da izah edildiği gibi konuyla alakalı daha pek çok bilgiye içeriğinde yer vermiştir. Suyûtî'nin *el-İtkân*'ı yazarken *Tahbîr*'den yararlandığı, ayrıca *Tahbîr*'i telif ettikten sonra karşılaştığı eserler ve bu konuya dair bilgileri de eserinde yazmayı uygun gördüğü anlaşılmaktadır.

On beşinci ortak konu *Tahbîr*'in yüz birinci, *el-İtkân*'ın ise yetmiş birinci babında yer alan esma men nezele fihim el-Kur'ânu adlı bölümü *Tahbîr* ele alırken, ilk önce Kureyş kabilesi hakkında ayetlerin bulunduğunu ve de kimler hakkında ayetler bulunduğunu bir kaç tane sahabenin ismini ve haklarındaki ayetleri vererek anlatmış, sonrasında Suyûtî'nin önsöz yazdığı bir kitapta haklarında ayet inen pek çok kişinin isminin geçtiğini ama orada adı geçen kişilerin ve haklarındaki ayetlerin hilafına

<sup>284</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 337-338.

<sup>285</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 532-534.

hadislerin bulunduğunu, bu yüzden kendisinin de bu konuda bir eser yazma arzusunun bulunduğunu ifade etmiştir.<sup>286</sup>

*el-İtkân* esma men nezele fihim el-Kur'ânu adlı konuda öncelikle bu konu hakkında telif edilen eserleri, sonrasında ayetleri örnekler vererek açıklamıştır.<sup>287</sup>

İki kitap karşılaştırıldığında ikisinin de Hz. Aliden gelen her Kureyşli hakkında ayet indiğine dair rivayeti zikrettikleri görülmektedir. Sonrasında haklarında ayet inen bazı âlimlere ve sözü edilen ayetlere ikisi de yer vermiş fakat birbirinden farklı ayet ve kişilere örnek vermişlerdir.

### 3. FARKLI KONU VE NİTELİKLER

#### 3.1. *Mevâki'u'l-Ulûm*

İncelememiz neticesinde *Mevâki'u'l-Ulûm*'da, bab başlıkları bakımından *et-Teysîr*, *Tahbîr* ve *el-İtkân*'dan farklı nitelikler bulunmadığı kanaatine vardık. Ayrıca şunu da vurgulamak gerekir ki *et-Teysîr* ile olan bağlantısı ve farklılıkları önceki *Mevâki'u'l-Ulûm*, *Teysir*, *Tahbîr* ve *el-İtkân*'ın ortak nitelikleri bölümünde incelenmiş ayrıca bu konunun hemen ardından gelen *et-Teysîr*'in orijinal nitelikleri zikredilince *Mevâki'u'l-Ulûm* ile *et-Teysîr* arasındaki farklılıklar da aydınlanacaktır.

#### 3.2. *et-Teysîr*

Kâfiyecî'nin eseri sadece dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler mukaddime, birinci bölüm terimler, ikinci bölüm kaideler ve meseller, son bölüm ise hatime şeklindedir. Kâfiyecî'nin bölümlerdeki konularının büyük kısmı,<sup>288</sup> konuları ele alış biçimi, incelediğimiz *Mevâki'u'l-Ulûm*, *Tahbîr* ve *el-İtkân*'dan farklıdır. Zira Kâfiyecî'nin amacı tefsir ilimlerini tanıtmaktan ziyade tefsir ilminin mahiyetini ve subutiyetini ispatlamaya yöneliktir.

<sup>286</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 440.

<sup>287</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 387.

<sup>288</sup> Ortak konular adlı bölümde de izah edildiği üzere Kâfiyecî muhkem müteşabih nesih ve mensuh konularını tıpkı incelediğimiz diğer kitaplar gibi ele almıştır.

Aslında ismine ve muhtevasına genel olarak bakıldığı takdirde et-Teysîr'in isim olarak tefsir ilminin kurallarını tespit etmeye yönelik bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar eser çok kapsamlı olmasa da tefsir ilminde esas alınması gereken kuralları tespitiye yönelik olduğu için tam bir “tefsir usulü” eseri olma amacıyla yazıldığı anlaşılmaktadır. Önce usul terimlerini sonra da kuralları işleme ve hatimesinin bulunması bu açıdan dikkate değer sistematik bir çalışma olduğunu göstermektedir.

Kâfiyecî'nin *Mevâki 'u'l-Ulûm, Tahbîr ve el-İtkân* adlı eserlerden farklı olarak ele aldığı konular şu şekildedir: Mukaddime bölümünde Kur'ân ve tefsirin mahiyetinden bahsetmiştir. Terimler bölümünde tefsir ve tevîl kavramından, rey ile tevîl yapıp yapılmayacağı meselesinden, tefsir ve tevîlin caiziyetinden, tefsirin muhtaç olduğu ilimlerden, rivayet ve dirayet tefsirinin ihtiyaç duyduğu usul ve kaidelerden, ardından Kur'ân, sûre ayet kavramlarından, tevatür meselesinden, delaletin mertebelerinden, son olarak ise nuzul, inzal ve tenzil kavramlarından ve bunların mahiyetlerinden bahsetmiştir. İkinci bölüm olan “kaideler ve meseleler”de muhkem ve müteşabihin delaletinden, kur'ân'ın cevamiu'l'-kelim oluşundan, tefsirde usulün gerekliliğinden, yani kısaca tefsir metodolojisinden bahsetmiştir. Hatime bölümünde ise ilmin faziletinden, hoca ve talebe adâbından bahsederek kitabını sonlandırmıştır.

### 3.3. *et-Tahbîr*

*Tahbîr*'de yer alan fakat diğer eserlerde bulunmayan bölümler yirmi tanedir. Bunlar sırasıyla şu şekildedir: Ma urife tarihu nüzûlihî amen ve şehran ve yevmen ve saaten,<sup>289</sup> ma nüzile fihî ve lem yünzel ala ehadin kable'n-Nebî ve ma unzile minhu ala Ba'di'l-Enbiya,<sup>290</sup> keyfiyetu't-tahhammul,<sup>291</sup> müselsel,<sup>292</sup> meharicu'l-hurûf,<sup>293</sup> teradûf,<sup>294</sup> müşkil,<sup>295</sup> ihtibak,<sup>296</sup> el-kavlu bil müceb,<sup>297</sup> mutabakat,<sup>298</sup> mücanese,<sup>299</sup> tevriye

<sup>289</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 97-106.

<sup>290</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 107-110.

<sup>291</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 156-163.

<sup>292</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 171-173.

<sup>293</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 194-197.

<sup>294</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 216-217.

<sup>295</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 221-223.

<sup>296</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 282-284.

<sup>297</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 285-286.

<sup>298</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 287-288.

<sup>299</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 292-295.

istihdam,<sup>300</sup> leff ve neşir,<sup>301</sup> iltifat,<sup>302</sup> fevâsıl ve ğayât,<sup>303</sup> adâbu'l-karî ve'l-mukrî,<sup>304</sup> men yukbel Tefsirûhû ve men yuraddu,<sup>305</sup> kitabetu'l-Kur'ân,<sup>306</sup> tesmiyetu's-suver,<sup>307</sup> tertibu'l-ây ve's-süver.<sup>308</sup>

*Tahbîr*'in sistemli bir tefsir usulü eseri olmaktan ziyade “Kur'ân ilimleri”nin sayısını çoğaltmaya çalışan ve mümkün mertebe çok sayıda ilme yer veren bir eser olduğu söylenebilir. ez-Zerkeşî'nin eserini gördükten sonra Suyûtî'nin *el-İtkân*'ında farklı bir tutum sergilemesi bunu gösterir.

### 3.4. *el-İtkân*

*el-İtkân*'da yer alan fakat karşılaştırma yaptığımız diğer eserlerde bulunmayan konular otuz yedi tanedir. Bunlar şu şekildedir: ardî semaî,<sup>309</sup> fima nezele mine'l-Kur'ân ala lisani ba'di's-sahabe,<sup>310</sup> ma teehhera hukmuhû an nüzulihî ve ma teehhera nüzuluhû an hukmihî,<sup>311</sup> ma nezele müşeyyeen ve ma nezele müfreden,<sup>312</sup> ma unzile minhu ala ba'di'l-enbiya ve ma lem yunezzel minh ala ehadin kable'n-nebi,<sup>313</sup> marifetu esmaihi ve esmau suverihî,<sup>314</sup> adedu suverihî ve ayatuhû ve kelimatuhû ve hurûfuhû,<sup>315</sup> beyanu'l-mevsûl lafzan el-mefsul ma'nen,<sup>316</sup> keyfiyyetu tahammulihî ve edaihi,<sup>317</sup> adâbu tilavetihî ve talihî,<sup>318</sup> fima vaka'a fih biğayri luğati'l-hicaz,<sup>319</sup> fima vaka'a fih biğayri luğati'l-arab,<sup>320</sup> marifetu'l-vucuh ve'n-nezair,<sup>321</sup> marifetu meani'l-edevati'l-leti yehtacu ileyha el-

<sup>300</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 296-297.

<sup>301</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 298.

<sup>302</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 299-302.

<sup>303</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 303-304.

<sup>304</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 317-322.

<sup>305</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 327-332.

<sup>306</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 337-367.

<sup>307</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 368-370.

<sup>308</sup> es-Suyûtî, *et-Tahbîr*, s. 371-377.

<sup>309</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 94.

<sup>310</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 124-126.

<sup>311</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 129-131.

<sup>312</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 134-137.

<sup>313</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 138-141.

<sup>314</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 146-185.

<sup>315</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 204-218.

<sup>316</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 267-269.

<sup>317</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 291-301.

<sup>318</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 302-331.

<sup>319</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 416-428.

<sup>320</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 429-444.

<sup>321</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 445-459.

müfessir,<sup>322</sup> marifetu irabihî,<sup>323</sup> kavaidun mühimmetun yehtacu el-müfessir ila marifetiha,<sup>324</sup> mukaddemuhû ve muahharuhû,<sup>325</sup> müşkiluhû ve mevâhûmu'l-ihtilaf ve't-tenakuz,<sup>326</sup> mantukuhû ve mefhumuhû,<sup>327</sup> vucuhû muhatabatihî,<sup>328</sup> hakikatuhû ve mecazuhû,<sup>329</sup> hasır ve ihtisas,<sup>330</sup> haber ve inşa,<sup>331</sup> bedaiu'l-Kur'ân,<sup>332</sup> fevatihu's-suver,<sup>333</sup> havatimu's-suver,<sup>334</sup> icazu'l-Kur'ân,<sup>335</sup> el-ulûmu'l-müstenbeta mine'l-Kur'ân,<sup>336</sup> aksamu'l-Kur'ân, cedelu'l-Kur'ân, fima vekaa fi'l-Kur'ân mine'l-esma ve'l-küna ve'l-elkab,<sup>337</sup> el-ayâtu'l-müteşabihat,<sup>338</sup> fedailu'l-Kur'ân,<sup>339</sup> havassu'l-Kur'ân, mersûmu'l-hatti ve adâbu kitabetihî, marifetu tefsirihî ve tevîlihî ve beyanu şerafihi ve'l-haceti ileyhi.<sup>340</sup>

#### 4. DEĞERLENDİRME

Bu dört eserle ilgili etkileşimin varlığı veya yokluğu hususunda ve bu eserlerin birbirlerinin devamı niteliğinde süreklilik arzeden çalışmalar olup olmadığı hakkında değerlendirme yapmak gerekmektedir. Bu manada *Mevâki'u'l-Ulûm* göz önünde bulundurulduğunda konuları bakımından *Tahbîr* ve *el-İtkân*'la bire bir aynı olduğu görülmektedir. *Mevâki'u'l-Ulûm* ile *Tahbîr*'in ortak konu sayısı otuz dört, *Tahbîr*'le *el-İtkân*'ın ortak konu sayısı on üç, *Mevâki'u'l-Ulûm Tahbîr ve el-İtkân*'ın üçünün ortak konu sayısı ise yirmi üçtür. Konu isimlerinin dahi bu kadar uyuşması, bu eserlerin birbirlerinden önemli ölçüde etkilendiklerini göstermektedir.

---

<sup>322</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, 460-562.  
<sup>323</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 563-579.  
<sup>324</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 580-614.  
<sup>325</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 33-39.  
<sup>326</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 71-80.  
<sup>327</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 83-85.  
<sup>328</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 86-93.  
<sup>329</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 94-108.  
<sup>330</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 127-136.  
<sup>331</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 192-210.  
<sup>332</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 211-246.  
<sup>333</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 267-269.  
<sup>334</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 270-271.  
<sup>335</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 303-320.  
<sup>336</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 321-332.  
<sup>337</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 339-369.  
<sup>338</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 286-290.  
<sup>339</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 388-404.  
<sup>340</sup> es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 422-454.



Diğer yandan Suyûtî *Tahbîr*'de Bulkînî'nin eserine sık sık atıf yapmakta onu yer yer tasvip etmekte, yer yer eleştirmektedir. Ayrıca *Tahbîr*'de bazı bölümler Bulkînî'den olduğu gibi alınmıştır. Bazı bölümlerde ise metnin bir kısmı Bulkînî'nin eserinden doğrudan alınmıştır. Hadis rivayetlerinin ekseriyeti de *Mevâki 'u'l-Ulûm*'dan *Tahbîr*'e alınmıştır.

*el-İtkân*'in kaynakları incelendiğinde, Suyûtî'nin her ne kadar mukaddime dışında *Tahbîr*'den kaynak göstermese de *Tahbîr*'deki pek çok rivayeti ve ifadeyi doğrudan alıntılararak *el-İtkân*'da kullanmıştır. Bazen de konunun sadece bir kısmından istifade etmiştir. Ama çoğunlukla konuyu ele alış biçimi *Tahbîr*'deki gibi olmuştur.

Suyûtî'nin *el-İtkân*'da, *Tahbîr*'e ve Bulkînî'nin *Mevâki 'u'l-Ulûm*'una nazaran daha sistematik bir eser yazmaya çalıştığı görülmektedir. Sistematiğin kastımız *el-İtkân*'ın mevcut bilgiyi bablar içinde sınıflandırarak anlatmış, konunun alt bölümlerini maddelendirerek incelemiş, konunun alt başlıklarının neredeyse herbirinde ilgili bilgi, rivayet ve eleştirileri yazdıktan ve alt başlıkla ilgili doyurucu bilgi verip konuyu sonlandırdıktan sonra diğer alt başlığa geçmiş böylece bölümü daha anlaşılır ve istifade edilebilir nitelikte kılmaya çalışmış olduğudur. Buna karşın Bulkînî'nin *Mevâki 'u'l-Ulûm*'u ve Suyûtî'nin *Tahbîr*'i bu şekilde olmayıp konu hakkındaki alt başlıkları verirken konuyu tam anlatmadan başka bir meseleden bahsettiği bazen birkaç cümleyle kısaca değindiği ayrıca maddelendirerek anlatmaya her bölümde yer vermediği görülmektedir.

Suyuti *el-İtkân*'ında, dört eser arasında en geç tarihte yazıldığı için, bulunduğu döneme kadar yazılan eserler içinde önemli bir nüfuza sahip olmuştur. Nitekim tefsir usulüyle ilgili mevcut rivayet ve bilgileri derlemiş, konu hakkındaki âlimler arasındaki ihtilafları, birbirlerine yönelttikleri olumlu ve olumsuz kanaatleri ve kendi tercihini belirtmiştir. İncelememiz neticesinde tespit edebildiğimiz kadarıyla, Suyuti zikrettiğimiz özellikleriyle kendine has bir üslup tutturmuş ve özelliğini sergilemiştir. O döneme kadar yazılan eserler arasında Zerkeşî'nin *Burhân*'ından sonra tefsir usulüyle ilgili baş ucu kitap olma niteliğine sahiptir. *el-İtkân*'ın sahip olduğu bu özellikler parça parça geçmiş tefsir usulü eserlerinde bulunsa da derli toplu olarak Suyûtî'nin *el-İtkân*'ında görmek mümkündür. Ancak Suyûtî'nin *el-İtkân*'ı her ne kadar nitelikli olsa da tefsir usulüyle

ilgili bir teoriye ulaşmaktan ziyade mevcut ilmi birikimi resmetmekten öteye gidememiştir.

Sonuçta anlaşılmaktadır ki gerek Suyûtî *Tahbîr*'de *Mevâki 'u'l-Ulûm*'dan istifade etmesi gerekse *el-İtkân*'da *Tahbîr*'den istifade etmesi aralarındaki etkileşim ve sürekliliği ortaya koymaktadır. Bundan önceki kaynaklar açısından bu eserleri incelediğimizde, bu üç eserin yararlandıkları kaynakların büyük çoğunluğunun aynı olduğunu tespit etmiştik. Bu anlamda kendilerinden önceki ilmi mirastan yararlanmak açısından, geleneği takip ettiklerini, böylece etkileşim ve sürekliliği sağladıklarını görmekteyiz.

Suyûtî'nin hocası olması sebebiyle ele aldığımız Kâfiyecî'nin *Teysîr*'iyle *Mevâki 'u'l-Ulûm*, *Tahbîr* ve *el-İtkân* arasındaki ortak noktalarını tespit etmeye çalıştığımızda aralarında çok büyük bir benzerlik ve ortak konu bulunmadığını tespit ettik. Kâfiyecî kendisinden önce yazılmış olan *Mevâki 'u'l-Ulûm*'a herhangi atıfta bulunmamakla birlikte sadece muhkem-müteşabih, nasih-mensuh konularını incelemesi noktasında *Mevâki 'u'l-Ulûm*'a benzemektedir. Ancak üslubu *Mevâki 'u'l-Ulûm*'a uymamaktadır. Zira Kâfiyecî tefsirin de ilim olduğunu ispata yönelik usul ve esasları ortaya koymak amacıyla eserini kaleme almıştır. Bulkînî ise ispattan ziyade tefsir usulüyle ilgili rivayet ve bilgileri derleyip toplama amacını taşımıştır.

*Teysîr* ve *Tahbîr* karşılaştırıldığında *Tahbîr*'in sadece bir bölümde Kâfiyecî'nin *Teysîr*'ine atıf yaptığı görülmektedir. Bu da Suyûtî'nin hocası Kâfiyecî'nin eserini göz önünde bulundurduğunu göstermektedir. Yine *Tahbîr* ve *Teysîr* arasında hem içerik hem de üslup noktasında büyük bir benzerlik söz konusu değildir. Tıpkı *Mevâki 'u'l-Ulûm*'da olduğu gibi *Teysîr* ve *Tahbîr*'in ortak muhtevası muhkem-müteşabih ve nasih-mensuhur.

*Teysîr el-İtkân*'la karşılaştırıldığında görülmektedir ki Suyûtî, *el-İtkân*'ın mukaddimesinde açıkça hocasından istifade ettiğini belirtmiş fakat tespit edebildiğimiz kadarıyla tefsir usulüyle ilgili konuları incelediği bölümlerde Kâfiyecî'ye ve onun eserine atıfta bulunmamıştır. Sonuçta anlaşılmaktadır ki *Teysîr* diğer eserlere kısmen benzemektedir.

Önceki bölümde incelediğimiz üzere kaynaklar noktasında bu eserler karşılaştırıldığında Kâfiyecî'nin çok fazla kaynağı eserinde zikretmemiş olduğu

görülmekte, serdettiği kaynakların birçoğu da diğer üç eserin yararlandığı kaynaklar arasında bulunmaktadır. Bu anlamda *Teysir*'in de diğer eserler gibi geçmiş ilmi birikimden istifade ettiği anlaşılmaktadır.

## SONUÇ

“Tefsir usulünde süreklilik ve etkileşim: Bulkînî, Kâfiyecî ve Suyûtî örneği” adlı bu tezde Suyûtînin hocaları Bulkînî *Mevâki‘u‘l-Ulûm*’u ve Kâfiyecî’nin *et-Teysîr*’i bağlamında birbirlerinden ve kendilerinden önceki ilmî mirastan ne ölçüde yararlandıklarını, aralarında etkileşimin olup olmadığını ve sürekliliğin sağlanıp sağlanmadığını tespit etmeye çalıştık.

Bu bağlamda Bulkînî, Kâfiyecî ve Suyûtî’nin hayatlarını; ilmî anlamda ne denli önemli zevât arasında addedildiklerini ve ilmî faaliyetlerini, Suyûtî ve hocaları Bulkînî ve Kâfiyecî arasındaki sıkı irtibatı, özellikle de tefsir ilmine dair ortaya koydukları te’liflerin hem nitelik hem nicelik bakımından te’sirlerinin boyutlarını mülâhaza ettik.

*el-İtkân*’ın araştırmamızdaki eserlerin sonuncusu olması bakımından süreci buna bağlı olarak tayin etmeye gayret ettik. Binaenaleyh Kur’ân’ı anlamaya yönelik yapılan tefsir usûlü ve Kur’ân ilimlerine dair faaliyetlerin şifahî olarak başladığını, bununla birlikte kalıcı olabilmesi ve gelecek nesillere ulaştırılabilmesi adına bu ilimlerin yazılı hale getirildiğini, ikinci asırdan itibaren başlayan tedvin sürecinin hicrî ikinci asrın sonlarında ve üçüncü asrın başlarında en verimli çağlarını yaşadığını, buna ilaveten bu gelişme ve ilerlemenin sonrasında Kur’ân ilimlerine dair çalışmaların muttasıl bir şekilde idâme ettirildiğini ve tezde inceleme konusu yapılan döneme kadar bu ilmin terakkî edebilmesi adına azamî oranda mesaî harcandığını gözlemledik. Ayrıca ilmî sahada kendilerine kadar tevarüs edegelen yazılı eserlerden bir takım iktibas ve ilavelerle de kendi muhtevalarını zengin bir şekilde oluşturduklarının ve bu bakımdan da tefsir ilmine ilmî manada pek büyük bir hizmette bulduklarının ve mühim bir mevki edindiklerinin farkına vardık.

Tezimin ana hedefi olan tefsir usulündeki etkileşim ve sürekliliği tespit etmek amacıyla kaynakları bakımından *Mevâki‘u‘l-Ulûm*, *et-Teysîr*, *Tahbîr* ve *el-İtkân*’ı ele aldık. Bu bölümde sırasıyla eserlerin hangi alanlarda hangi kaynaklardan yararlandığını ortaya koyduk. Bölümlerin sonunda incelediğimiz eserlerin yararlandıkları kaynaklar bakımından ne ölçüde benzeştiklerini, ayrıca kendilerinden önce kaleme alınmış temel tefsir usulü eserlerine yer verip vermediklerini tespit etmeye gayret ettik.

Neticede *et-Teysîr*'in kendisinden önce yazılmış olan *Mevâki'u'l-Ulûm*'un yararlandığı eserlerin büyük kısmına yer vermemiş olması en önemlisi *Mevâki'u'l-Ulûm*'dan ve Bulkînî'den bahsetmemesi Kâfiyecî'nin *Mevâki'u'l-Ulûm*'u yüksek ihtimalle görmediğini yahut göz önüne almadığını göstermektedir. Ayrıca *Mevâki'u'l-Ulûm* da *et-Teysîr* de kendisinden önce yazılmış olan İbnu'l-Cevzî'nin *Funûnu'l-Efnan*'ına, Süleyman b. Abdulkavî et-Tufî'nin *el-İksîr fî İlmi't-Tefsîr*'ine, İbn Teymiyye'nin *Mukaddime Fî Usuli't-Tefsîr*'ine, Zerkeşî'nin *Burhan*'ına atıfta bulunmamaları, Bulkînî ve Kâfiyecî'nin ya bu eserleri görmedikleri ya da gördükleri halde bu eserlerden istifade etmedikleri noktasında kesin bir kanaat belirtmeyi mümkün kılmamaktadır.

*Tahbîr* ise kendisinden önce yazılmış olan hocası Kâfiyecî'nin ve yine hocası Bulkînî'nin eserlerine atıfta bulunmuş, eserlerini yazarken büyük ölçüde onlardan istifade etmiştir. Buna ek olarak *Tahbîr*, *Mevâki'u'l-Ulûm*'un ve *et-Teysîr*'in yararlandığı kaynakların büyük kısmından da yararlanmıştı. Ancak *Tahbîr* bu eserlerden önce yazılmış yukarıda zikrettiğimiz temel tefsir usulü kaynaklarına yer vermemiştir. Yine bu da *Tahbîr*'in bu eserleri görüp görmediği noktasında kesin kanaat belirtmeyi imkansız kılmaktadır.

*el-İtkân*'a geldiğimizde, Suyûtî kendisinden önce yazılmış ve bizim incelediğimiz bu üç eserden istifade ettiğini mukaddime bölümünde izah etmiştir. Ayrıca Suyûtî bu eserlerden önce kaleme alınmış olan İbnu'l-Cevzî'nin *Funûnu'l-Efnan*'ını, Zerkeşî'nin *Burhan*'ını da görmüş ve onlardan da istifade ettiğini açıklamıştır. Bu durum *el-İtkân*'ın tefsir usulündeki etkileşim ve sürekliliği sağlamada büyük bir rol üstlendiğini göstermektedir.

*el-İtkân* yararlandığı eserler bakımından diğer üç eserden daha kapsamlı olma özelliğini haizdir. Bununla birlikte her ne kadar *el-İtkân*'a göre az da olsa diğer üç eserin de pek çok kaynaktan yararlandığını, tefsir ilmiyle ilgili mevcut malzemeyi toplayarak hizmete sunmayı amaçlamış olduğunu müşahede ettik. Ayrıca eserlerin istifade ettikleri kaynaklardan pek çoğunun da ortak olduğunu gördük.

*Mevâki'u'l-Ulûm et-Teysîr Tahbîr* ve *el-İtkân*'ın kendilerinden önceki kaynaklardan istifade etmesiyle süreklilik ve etkileşimin sağlandığını görmüş olduk.

Ayrıca bu yararlandıkları eserlerdeki bilgileri bazen tamamen almışlar ve onaylamışlar bazen de eleştirilerini belirttikten sonra kendi doğru buldukları görüşlerini de aktarmışlardır. Bu suretle ele aldıkları bazı meselelerle ilgili fikir geliştirmekten geri durmamışlardır.

Tezin merkezi addettiğimiz üçüncü bölümün ilkin incelediğimiz eserleri tanıttık. Bu noktada *et-Teyssîr* adlı eserin tefsirin de bir ilim olduğunu ve dahası Tefsir usûlünün bir ilim olarak mahiyetini ispatlamaya yönelttiği çabayı müşahede ettik. Ayrıca tefsir ilimlerine dair konularla ilgili bilgiler ihtiva etmesi ve bu ilimlerle ilgili sorulara cevap vermesi hasebiyle tefsir usulündeki mevcut ilmî birikime sağladığı katkıyı gördük.

Bulkînî'nin *Mevâki 'u'l-Ulûm*'unu tanıtırken ise bu eserin dağınık halde bulunan Kur'ân ilimleriyle ilgili rivayet ve bilgileri sistematik bir şekilde hizmete sunduğunu dolayısıyla -günümüzde her ne kadar mevcut eserler arasında çok popüler yer işgal etmese de- Suyûtî'nin *el-İtkân*'ı yazmadan evvelki basamağını teşkil eden temel kaynaklar arasında yer bulması ve Kur'ân ilimlerine dair mühim ilmî insicama sahip olması bakımından önemli ilmî standart ortaya koyan bu eserin özellikle tefsirle ve Kur'ân ilimleriyle ilgilenen araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağı niteliğini hâiz bir eser olduğunun bilincine vardık.

*Tahbîr* tanıtılırken Suyûtî'nin bu eseri, hocası Bulkînî'nin eserinde tamamlanması gerektiğini düşündüğü rivayet serdetme ve Kur'ân ilimleriyle ilgili eksiklikleri tespit etmesi sonucunda, bununla birlikte Kur'ân ilimlerine dair bu noksanlığın kendisi vesilesiyle giderileceği bir mütemmim niteliği taşıyacak bir eser olması niyetiyle kaleme aldığını tespit ettik. Bu eserin tefsir usulüyle ilgili rivayetleri bir araya getirdiğini, bunun yanısıra Suyûtî'nin de kendi görüş ve düşüncelerine zaman zaman yer verdiğini müşahede ettik.

*el-İtkân* tanıtılırken Suyûtî'nin *Tahbîr* adlı eseri yazdıktan sonra hocası Kâfiyecî'nin *et-Teyssîr*'ini ve Zemahşerî'nin *Burhân*'ını görmesinin, önce yazdığı *Tahbîr*'i yetersiz bulmasına sebep olduğunu, bunun neticesinde tefsir usulü ve Kur'ân ilimlerine dair baş ucu bir eser yazması gerektiğini düşünerek *el-İtkân*'ı kaleme aldığına değindik. Araştırmamız neticesinde *el-İtkân*'ın ilmî mirası kapsayacak şekilde gerek muhteva gerek yöntem açısından diğer eserlerden daha tafsilatlı, kapsamlı ve sistematik

bir çerçeveye sahip bir eser olduğunu tespit ettik. Ayrıca bu eserin Suyûtî'nin zihninde tasarladığı gibi Kur'ân ilimlerinde önemli bir yeri haiz olduğunu ve tefsir usulü için başvurulması gerekli olmazsa olmaz eserler arasında yer aldığını müşahede ettik.

Üçüncü bölümün ikinci kısmı olan eserlerin ortak konuları adlı bölümde ilk önce Bulkînî'nin *Mevâki 'u'l-Ulûm*'unun, Kâfiyecî'nin *et-Teysîr*'inin, Suyûtî'nin *Tahbîr ve el-İtkân*'ının müşterek ele aldığı konuların sınırlı olduğunu müşahede ettik. Bunun, Kâfiyecî'nin eserinin diğerlerinden farklı olarak tefsir ilimlerini anlatmaktan ziyade tefsir ilminin bir ilim olduğunu ispat etmeye yönelik bir kitap olmasından kaynaklandığını gördük. Kâfiyecî'nin sadece dört bölümden oluşan eserinin hem muhtevası diğer eserlerden az hem de yöntem bakımından diğerlerinden farklı şekil arz ettiğini tesbit ettik. Bunun yanında Suyûtî'nin *el-İtkân*'ının mukaddimesinde, eserini yazarken hocası Kâfiyecî'nin de eserini göz önünde bulundurduğuna dikkat çektiğini, onun ilmî birikiminden istifade ettiğini belirttiğini gördük. Bu bölümde sadece nâsih mensûh, muhkem müteşâbih konuları ve onların anlatımında kısmî bir ortaklığın mevcudiyetini ilgili bölümde belirttik.

*Mevâki 'u'l-Ulûm, Tahbîr ve el-İtkân*'ın ortak özellikleri adlı bölümde ise üç eserin ortak niteliklerinin yirmi üç tane olduğunu belirttik. Bu bölümde öncelikle *Mevâki 'u'l-Ulûm*'un sonrasında *Tahbîr*'in ortak babları müstakil olarak nasıl incelendikleri ortaya konduktan sonra, Suyûtî'nin *Tahbîr*'inde hocası Bulkînî'nin *Mevâki 'u'l-Ulûm*'undan ne ölçüde yararlandığını tesbit etmeye çalıştık. Suyûtî *Tahbîr*'inde *Mevâki 'u'l-Ulûm*'dan oldukça istifade ettiğini, bazı bölümlerde *Mevâki 'u'l-Ulûm*'daki bilgi ve rivayetlerin neredeyse hepsini aynen eserine aldığını, bazı bölümlerde kısmen onun görüşlerinden ve verdiği rivayetlerden istifade ettiğini, bazı bölümlerde Bulkînî'nin eserine hiç atıfta dahi bulunmadığını açıkladık. Ayrıca Suyûtî'nin Bulkînî'ye yer yer sarf ettiği övgü, müspet ve menfi yöndeki görüş ve ilavelerden oluşan kanaatine de yer verdik. Suyûtî'nin *Tahbîr*'inin ve *el-İtkân*'ının konuyu ele alışının akabinde ikisinin buluştukları ortak paydaya temas ettik. Bu noktada Suyûtî *Mevâki 'u'l-Ulûm*'dan *Tahbîr*'in bölümlerinin nerdeyse tamamında yararlandığını gözlemlememize karşın, *el-İtkân*'da kısmen *Mevâki 'u'l-Ulûm*'dan istifade ettiğini gördük. Bu bölümde ayrıca Suyûtî'nin *Tahbîr*'inde Bulkînî'ye yönelttiği eleştirileri, *el-İtkân*'ında kendi yazdığı *Tahbîr* adlı eserine yöneltmediğini ortaya koyduk.

*Mevâki 'u'l-Ulûm ve Tahbîr*'in ortak konuları adlı bölümde yedi konunun aynı olduğunu tesbit etik. Yine bu bölümde de eserlerin konuları ele alışını münferit bir usûlle anlatıldıktan sonra, eserlerin ne ölçüde birbirlerinden etkilendiklerini ortaya koymaya çalıştık.

*Tahbîr ve el-İtkân* adlı bölümün ortak konuları ise on beş tanedir. Bu bölümde Suyûtî'nin *el-İtkân*'ında *Tahbîr*'den yaptığı iktibaslara değindik. Suyûtî'nin mukaddimesinde de belirttiği üzere, *Tahbîr*'i yazıp yetersiz gördüğünden *el-İtkân* adlı eserini yazmaya ihtiyaç duymuş; fakat onu yazarken *Tahbîr*'i göz ardı etmemiştir. Biz de iki eserin ortak konularını incelerken *el-İtkân*'ın yer yer *Tahbîr*'den büyük oranda istifade ettiğini ve yer yer az da olsa *Tahbîr*'deki bilgi ve rivayetlere yer verdiğini müşahede ettik. Ayrıca Suyûtî'nin *el-İtkân*'ında *Tahbîr*'den farklı olarak, daha kapsamlı bilgiye daha sistemli bir şekilde yer verdiğini gördük. *el-İtkân*'daki bu durum, yazarın ansiklopedik eser yazma hedefinden kaynaklanan bir sonuçtur.

Asıl konumuzu teşkil eden üçüncü bölümden şu neticeyi çıkardık: İncelediğimiz bu eserler, birbirlerine yer yer eleştirel bir üslupla yaklaşmışlarsa da büyük ölçüde birbirlerinden beslenmişlerdir. Bu şekilde kendilerinden önce yazılmış ve oluşmuş mirası göz ardı etmemişler; bununla birlikte eserlerinde kendi görüş ve kanaatleriyle tefsir usûlüne ilmî katkıda bulunarak tefsir usulünün gelişmesinde öncü rol oynamışlardır.

Mevakiululum tahbir ve itkan arasında bilgi ve rivayet aktarımı noktasında etkileşim ve sürekliliğin olduğunu müşahede ettik. Ayrıca yer yer suyutin, bulkininin görüşlerine katıldığını yer yer eleştirdiğini ve kendi kanaatini belirttiğini gördük. Aynı zamanda suyutin, itkanda tahbirde yazmış olduğu kanaatlerinden bazı bablarda vazgeçtiğini bazı bablarda ise aynen aldığını müşahede ettik. Bu doğrultuda birbirlerini göz ardı etmemeleri yine süreklilik ve etkileşimi göstermekle birlikte kendilerini de yenileyebildiklerini, farklı düşüncelerini de belirtmekten geride durmadıklarını, yeni fikirler geliştirmek adına çabaladıklarını böylelikle birebir aynı eser yazmaktan ziyade geçmiş ilmi mirasa katkıda bulunmaya gayret ettiklerini göstermektedir.

Son olarak söylemek gerekir ki, tefsir ilminde otorite olarak yer alan ve muhterem ulema arasında kabul görülen bu zevâtın te'lif ettiği tefsir usûlüne dair eserler, Kur'ân'ı anlama adına gerekli olan tefsir usulünde başucu kitapları niteliğini taşımaktadırlar.



Tezimizde inceleme konusu yaptığımız Bulkînî'nin *Mevâki 'u'l-Ulûm*'u, Kâfiyecî'nin *et-Teysîr*'i, Suyûtî'nin *Tahbîr*'i ve *el-İtkân*'ı, kendilerine kadar olan süreçte gözlemlendiği üzere birbirlerinden istifade etmeleri ve geçmiş ilmî mirası kendi minvallerinden değerlendirerek belli bir süzgeçten geçirmek suretiyle eserlerine almaları, geleneksel ilmî tevârüs zemininde hareket ettiklerinin bir nişanesi olmuş ve bu vesileyle de tefsir usulünde ittisal, intizam ve insicamın idamesinde bir aşama daha kat' edilmesine olanak sağlamışlardır.

## KAYNAKÇA

Arslan, Gıyasettin, “İbni Haldun’un Mukaddime’sinde Kur’ân İlimleri ve Tefsir Usûlü”,  
*Usûl: İslâm Araştırmaları*, 2007.

Bekiroğlu, Harun, *el-Burhan ve el-İtkân Adlı Eserlerin Tefsir Metodolojisi Bakımından Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya 2012.

Birişik, Abdülhamit, “Kur’ân”, *DİA*, İstanbul 2011.

....., *Kıraat İlmi ve Tarihi*, Emin Yayınları, Bursa 2004.

Bulkînî, Celaluddîn Abdurrahman b. Ömer b. Raslân, *Mevâki‘u’l-Ulûm Fî Mevâki‘i’n-Nücûm Min Nefâisi Kütübi Ulûmi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Daru’s-Sahabe Li’t-Türâs, Tanta 2007.

Bulut, Ali, “Türkiyede Tefsir Usûlü Ulûmu’l-Kur’ân Tartışmaları (Bir Literatür İncelemesi)”, *Tarihten Günümüze Kur’ân İlimleri ve Tefsir Usûlü* (Tarihten Günümüze Kur’ân İlimleri ve Tefsir Usûlü [Tarihten Günümüze Kur’ân İlimleri ve Tefsir Usûlü [Toplantısı] 2008 İstanbul.

....., *Erken Dönem Tefsir Mukaddimelerinin Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, Isparta 2009.

Cemaleddin Kasımî, Muhammed b. Muhammed, *Tefsir İlminin Temel Meseleleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 1990.

Cerrahoğlu, İsmail, ‘Muhyiddin el-Kâfiyecî ve “et-Teysîr fî Kavaidi İlmi’t-Tefsir” Adlı Risalesi’, *Ankara Üniversitesi İFD*, Ankara 1963.

....., *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2011.

....., *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayıncılık, Ankara 2010.

- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Farabî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, Daru'l-İlm li'l-Melayîn, 1984.
- Çetin, Abdurrahman, *Yedi Harf Ve Kırâatler*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010.
- Demirci, Mehmet, “Tefsir Usûlüne Duyulan İhtiyaç”, *Tarihten Günümüze Kur’ân İlimleri ve Tefsir Usûlü* [Tarihten Günümüze Kur’ân İlimleri ve Tefsir Usûlü Toplantısı] 2008 İstanbul.
- Demirci, Muhsin, “Tefsir Usûlünün Temel Kaynakları”, *Kur’ân Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1999/2.
- Demirci, Muhsin, *Konulu Tefsire Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, İFAV, İstanbul 2007.
- Draz, Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur’ân*, Işık Yayınları, İzmir 1994.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman el-Ferahidî, *Kitabu'l-'Ayn*, Müessesetu'l-A‘lemi li'l-Matbuât, I-VIII, Beyrut 1988.
- Hatip el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, Mısır 1931.
- Gökbulut, Hasan, “Kâfiyecî”, *DİA*, XXIV, İstanbul 2011.
- Görener, İbrahim, “Kur’ân İlimleri ve Tefsir Usûlünün Bir Yöntem Çağrıştırması Sorunu”, *Bilimnâme: Düşünce Platformu*, 2009/I.
- ....., “Tefsir Usûlü ve Kur’ân İlimlerinin Tefsir Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi”, *Tarihten Günümüze Kur’ân İlimleri ve Tefsir Usûlü* [Tarihten Günümüze Kur’ân İlimleri ve Tefsir Usûlü [Toplantısı] 2008 İstanbul], (Editörler: Necdet Yılmaz, Ömer Kara, Muhammed Abay, Necmettin Gökkrır), İlim Yayma Vakfı, İstanbul 2009.
- Gümüş, Sadreddin, *Kur’ân Tefsirinin Kaynakları*, Kayıhan Yay., İstanbul 1990.

İbnu'l-‘İmad el-İmam Şihabuddîn el-Felah Abdulhayy b. Ahmed b. Muhamed el-Askerî el-Hanbelî ed-Dimeşkî, *Şezerâtu 'z-Zeheb fî Ahbari Men Zeheb*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1986.

İmamoğlu, İbrahim Hakkı, *Celeddin es-Suyûtî ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri: el-İtkân Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara 2011.

el-Kâfiyecî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman, *et-Teysîr fî Kavâ'idi İlmî't-Tefsîr*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1989.

Kandemir, M. Yaşar, "Bulkînî, Abdurrahman b. Ömer", *DİA*, İstanbul 2011.

Karacelil, Süleyman, "Tefsîr Usûlünün Yeterliliği", *Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri ve Tefsîr Usûlü*, 2009.

Karahan, Abdülkadir, "Suyûtî", *İA*, İstanbul 1970.

Kavakçı, Y. Ziya, *İslâm Araştırmalarında Usûl*, DİB yay, Ankara 1991.

Kayhan, Veli, *Kur'ân'ı Tefsîrde Usûl ve Gerekli İlimler*, Kur'ân Araştırmaları Vakfı, Bursa 2007.

Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1993.

Kılıç, Adem, *Muhammed el-Bulkînî'nin Tefsîrdeki Kaynakları ve Uyguladığı Yöntem*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, SBE, Samsun 2007.

Koç, Mehmet Akif, "Tefsîrin Erken Dönemi Gelişimi", *Ankara Üniversitesi İFD*, XLIII, 2002.

Kurt, Mustafa, *İbn Kuteybe ve Tefsîr Anlayışı*, İFAV, İstanbul.

Küçükkömürler, Ahmet, *Muhyiddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyecî el-Hanefî, Hayatı, Eserleri ve Kitabı't-Teysîr fî Kavâid-i İlmî't-Tefsîr Adlı Eseri*,

(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBE, Konya.

Müsaid, Müslim Abdullah, *Gelişme Döneminde Tefsir* (Eserin Orijinal Adı: Eseru't-Tatavvuri'l-Fikrî Fi't-Tefsir fi'l-Asri'l-Abbasî trc.: Muhammed Çelik), Akademi Yay., İzmir 2006.

Öztürk, Mustafa, "Müteşabih Kavramı Bağlamında Tefsir Usûlünün (ulûmu'l-Kur'ân) Mâhiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme", *Bilimnâme: Düşünce Platformu*, 2008/2.

Es-Sehavî, Ebû'l-Hayr Şemsuddin Muhammed b. Abdirrahman, *ed-Davu'l-Lamili ehli'l-Karni't-Tasi'*, Mektebetü'l-Hayat, Beyrut ts.

Sevinç, Sümeyye, *İbnu'l-Cevzînin Fünunu'l-Efnân Adlı Eserinin Tefsir Usûlü Açısından Değeri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜ, SBE, İstanbul 2012.

Subhi es-Salih, *Mebahis Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dersaadet yay. ts., İstanbul.

Es-Suyûtî, Celaluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire 1948.

....., *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Hadis, Kahire 2006.

....., *et-Tahbîr Fî İlmi't-Tefsir*, Daru'l-Ulûm, Riyad 1982.

....., *et-Tahaddüs Bi Nimetillah*, Cambridge University, Cambridge 1975.

....., *Hüsni'l-Muhadara Fî Tarihi Mısır ve'l-Kahire*, Daru ihyau'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire 1967.

....., *Kitabu Buğyetu'l-Vuât Fî Tabakati'l-Luğaviyyîn ve'l-Luğât*, Daru'l-Fikr, 1979.

Eş-Şurbecî, Muhammed Yusuf, *el-İmam es-Suyûtî Vucuduhû Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Mektebe, Dimeşk 2001.

Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İFAV, İstanbul 1991.

Yavuz, Salih Sabri, “Suyûtî”, *DİA*, İstanbul 2011.

Yazan, Abdullah, *Kur’ân İlimleri Bağlamında Zerkeşi ve Suyûtî Mukayesesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, Sivas.

Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve ’l-Müfessirûn*, Daru’l-Kalem, Beyrut ts.

Ez-Zemahşerî, Ebû’l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer, *Esâsü’l-Belağa Mu’cem Fi’l-Luğa ve ’l-Belağa*, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1996.

Ez-Zerkanî, Muhammed Abdulazîm, *Menahilu’l-İrfan Fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut ts.

Zirikli, Hayruddîn, *el-A’lâm Kamus Terâcim Li Eşheri’r-Rical ve’n-Nisa mine’l-Arab ve ’l-Müsta’rabîn ve ’l-Müsteşrikîn*, Daru’l-İlm Li’l-Melayîn, Beyrut 2002.

